

irodalom ismeret

2016/4

Emlékezés egy Osvát Ernő-dokumentum kapcsán

A Holnap és a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja

Ady Endre szabadkőműves kesztyűi

Devecseri Gábor Önkéntes határőr című elbeszélő költeményéről

Szabó Magda Katalin utca című regényéről

Irodalomismeret

2016/4

Alapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaság
A kiadásért felel a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke
Megjelenik évente négyszer

www.irodalomismeret.hu

HU ISSN 0865-6886

Szerkesztőbizottság:
Kenyeres Zoltán (elnök)
Bengi László
Gintli Tibor
Petőcz András
Sipos Lajos

Főszerkesztő:
Szilágyi Márton

Szerkesztő:
Bátori Anna

Olvasószerkesztő:
Laczkó Krisztina

Tördelte: VLK Bt.

Szerkesztőség:

Magyar Irodalomtörténeti Társaság
1088 Budapest,
Múzeum krt. 4/A, III. em. 323.

iris@irodalomismeret.hu

A folyóirat megjelenését támogatja:

A nyomdai munkálatokat a Séd Nyomda Nyomdaipari, Kiadói és Kereskedelmi Kft. nyomdaüzeme végezte.

Egy szám ára: 500 Ft • Előfizetési díj egy évre: 2000 Ft • MIT-tagoknak: 1300 Ft.
A folyóirat nyomtatott kiadását előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága (1089 Budapest, Orczy tér 1.) és a Könyvtárellátó Nonprofit Kft. (1134 Budapest, Váci út 19.).
Példányonként megvásárolható az Írók boltjában (1061 Budapest, Andrássy út 45.)
Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. (H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6.).

E SZÁMUNK ELEKTRONIKUS KIADÁSÁBAN A TOVÁBBI ÍRÁSOK OLVASHATÓK:

Szépirodalom (összeállította: Germán Ágnes)

Triebl Zsuzsanna Nyócker (próza)

Gáll Noémi Az első este (vers)
Bármelyik mondatom leírhatnád (verspróza)
Emlékeim emlékére (verspróza)

Kovács István Haykovats Elsőbbségi SMS, kézbesítve (próza)

Csenki Gergő (Gergics Enikő)
Képmás (vers)
Szeccs a fiatalságról (vers)
Szorongás oldás kötés (vers)

Révész Mária Helka (próza)

Bauer Krisztina Gyilkosság (dráma)

TARTALOM

Zsille Gábor: Nem ismerni3

Tanulmányok

Osváth János:
Emlékezés egy Osvát Ernő-dokumentum kapcsán.....5

Boka László:
„Szellemi erupció” – és hadi készülődések...
(A Holnap és a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja) 15

Vári László:
Ady Endre szabadkőműves kesztyűi..... 33

Reichert Gábor:
„Jó ember, jó gyerek akar lenni”
(Devecseri Gábor *Önkéntes határőr* című elbeszélő költeményéről) 38

Soltész Márton:
Blanka regénye?! (Az újraolvasott Katalin utca) 61

Kritika

Csonki Árpád:
Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai (1787–1796)..... 72

Boldog-Bernád István:
Veszprémi Nóra: Fölfújt pipere és költői mámor. Romantika és művészeti közlés
a reformkori Magyarországon 77

Steinmacher Kornélia:
Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról..... 83

Wirágh András:
Bengi László: Az irodalom szinterei. Irodalom és sajtó összefüggésrendszere
a 20. század első évtizedeiben..... 91

Bakonyi István:
Sebők Melinda: In memoriam György Oszkár 95

Ujvári Nóra:
Szirák Péter: Ki említ megérkezést?
A régi és a két világháború közötti magyar irodalmi útirajzról 98

Tóth Anikó:
Kegyelmet a klasszikusoknak. Szerk. Szávai Dorottya, Szávai János..... 103

E számunk szerzői

Bakonyi István, PhD, irodalomtörténész (Székesfehérvár)

Boka László, Phd, irodalomtörténész (Országos Széchényi Könyvtár)

Boldog-Bernád István, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem)

Csonki Árpád, tudományos segédmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Osváth János, orvos (Budapest)

Reichert Gábor, tudományos segédmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Soltész Márton, PhD, irodalomtörténész, főkönyvtáros (MTA KIK Kézirattár)

Steinmacher Kornélia, irodalomtörténész (MNM Palóc Múzeum, Balassagyarmat)

Tóth Anikó, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem)

Ujvári Nóra, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem)

Vári László, művelődéstörténész, független kutató (Budapest)

Wirágh András, PhD, tudományos segédmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Zsille Gábor

Nem ismerni

Az lenne jó, a kamaszkor, nem ismerni
az irodalmat, és felfedezni megint.
Az lenne jó, a tudatlanság. Még-üres agy,
de fogékony szív. Metaforán, szintagmán,
jelentésmezőn innen, allúziók nélkül,
csak úgy, kézbe venni egy könyvet
és nem tudni, mit jelent az, hogy textus.

Az lenne jó, a vágyódás, a homályból
nézni a forgószínpadot. Megint felfedezni
az enyv szagát, érezni a hajnali mámort,
a pörköltzsaft ízét az Arabs Szürkében.
Az lenne jó, a varázs. Az első lapozás.
A könyvtári polcokról testet öltene
Csoóri, Faludy, Hárs Ernő, Bella.

Az lenne jó, ha még élnének, ha itt írnának
közel, és felmehetnék hozzájuk megint,
leges-legelőször, a sarokról telefonálva,
megyek, nyissanak ajtót, adjanak helyet.
Az lenne jó, ha még nem lenne hely,
bekapcsolt mikrofon, zsúfolt naptár,
a közönség utolsó sorában ülnék.

OSVÁTH JÁNOS

Emlékezés egy Osvát Ernő-dokumentum kapcsán

Osvát Kálmán az apám volt, második házasságában születtem, késői gyerekként. A szóban forgó dokumentumra véletlenül bukkantam rá. Néhai nővérem, Osvát Katalin férje, Kaján Tibor karikaturista idén, 2016 márciusában lett 95 éves. Erre az alkalomra régi családi fényképek szkennelésével egy kis albumot ügyeskedtem össze. Az ő szekrényük mélyén kutatva a fotók között egy megsárgult boríték akadt a kezembe, abban volt ez a levélpapírra írógépett szöveg, az akkori irodalom és művészetek „aranycsapatának” aláírásaival.

A dokumentum létezéséről eddig sejtelmem sem volt, az Osvát Ernő Társaság megalakulásáról nem szólt a családi legendárium, legalábbis én nem hallottam róla. Nővéremet, aki nálam idősebb lévén többre emlékezhetne, sajnos már nem tudom megkérdezni. Azóta természetesen tűvé tettem a lakás összes szekrényének összes polcát és fiókját, hátha valami használható anyagot, kéziratot, feljegyzést találok, amelyet a korral foglalkozó kutató fel tud használni. Néhány – számomra szívfájdító – személyes és családi vonatkozású levélen, igazolványon, orvosi leleten kívül semmi. Minden lehetséges helyet megnéztem, már csak a lehetetlen helyek vannak hátra.

A hagyatéék siralmasan sovány voltával kapcsolatban a család menségére szolgáljon néhány tény. A mi családukat, vagyis szüleimet, nővéremet és engem, 1944-ben kiköltöztettek a lakásunkból, a négytagú család a Király utcában ún. „csillagos házban” húzta meg magát egy kis szobában. Az eredeti bérlakást (Déliab útca 25.) a költözés után két héttel bombatámadás döntötte romba. 1945-ben a Dembinszky utcában háromszobás lakáshoz jutottunk, az udvari szoba volt apám dolgozószobája. Amennyire emlékszem, nem volt jellemző rá, hogy anyámhoz hasonlóan szisztematikusan befogta volna magát a munkába. Utolsó két évében már betegeskedett, szellemileg is megtörhetett. Rosszul viselte, amikor 1952-ben sógorommal és nővéremmel összeköltöztünk az ő Batthyány utcai lakásukba. Hogy az újabb költözködéskor mit hozott át magával, mit nem, már soha sem derül ki. Emlékszem, hogy másfél évvel később bekövetkezett halála után egy kis asztal felületén voltak írószerek, füzetek, egy-két notesz, talán valami irományok is, anyám azt mondta, hogy ez lesz a „múzeum”. A további költözések során a régi családi maradványokat automatikusan a nálam tizenegy évvel idősebb nővérem gondozta. 1961-ben anyámmal ismét különváltunk a nővéremektől. 1967-ben megházasodtam, és a feleségemhez költöztem, így végleg elhagytam „a szülői házat”. Ismerve nővérem alaposágát, nem hiszem, hogy bármi, amit anyánktól átvett, elkallódott volna.

Próbálok gyerekkori emlékeimben kutakodni, bár egyre óvatosabban értékelem az ilyen emlékek hitelességét. Én 1945 augusztusában, amikor a feljegyzés készült, éppen kórházban voltam. Nagyon nem volt jellemző a családukra a népes vendéglátás, ha mégis összejöttek a lakásunkban az illusztris aláírók, annak nem lehettem tanúja. Apám maga viszont sokat eljárt hazulról. A késői évekből konkrétan emlékszem, hogy kapcsolata volt a Trencsényi-Waldapfel testvérekkel, Bölöni Györggyel, Tersánszkyval. Bálint Endre festőművész az unokatestvérem volt, édesanyja, Bálint Aladárné apám húga, nekem Edit néni, szintén aláírta a dokumentumot, mindketten gyakran megfordultak nálunk. Arról viszont bizonyára tudnék, ha mondjuk Veres Péter, Kodály Zoltán, Perlrott Csaba Vilmos festő apám személyes ismerősei lettek volna. Ha esetleg apámtól indult ki az Osvát Ernő Társaság megalapításának gondolata, nehéz elképzelni, hogy ő lett volna a fő- vagy egyedüli szervező. Hogy ez a papír végül is miért Osvát Kálmán otthonában szenderült örök nyugalomba, azt csak találgatni tudom. Hogy ő volt a kezdeményező, amellet az szól, hogy az aláírását az első sorban látjuk. Talán odaadta egy központi pozíciójú embernek, Waldapfelnek vagy Bölöninek, aki felkereste a többi prominens személyt, és velük aláíratva visszaadta apámnak. A szalmaláng ellobbant, és/vagy a körülmények megváltoztak, tény, hogy az „Osvát Ernő Társaság” karaktersor nem ad találatot a Google-ban.

Magamról röviden a következőket tudom mondani. Én 14 éves voltam, amikor apám meghalt. Az én időmben ő már alig alkotott. Miután a harmincas évek elején anyámmal házasságot kötött, és Budapestre települt, nem igazán talált magára, egzisztenciálisan biztosan nem. Lelkileg kiegyensúlyozatlan volt. Engem rajongásig szeretett, a széltől is óvott, ami ellen lázadoztam. Az irodalom, az írók gyakori témája volt szüleim beszélgetésének, nekem, az eszmélkedő gyerekeknek az ő unalmas, poros világukat képviselte, ahonnan elvagyódtam. Ezzel szoktam mentegetni szegényes olvasottságomat. Orvosnak tanultam, irodalmár még amatőr szinten sem vagyok. Egészen az utóbbi évtizedig fel sem villant bennem, hogy az Osvát-hagyatékban bogarásszak. Nyolc-tíz évvel ezelőtt viszont kezembe került Osvát Kálmánnak néhány újra kiadott írása.¹ Megmocant bennem valami. Mintha megcsapott volna a pipájának a szaga. Különösképpen egy nagyon őszinte, fájdalmas novella, a *Hisztéria* döbrentett meg. Egyértelműen önmagáról írta. Abnormisan túlzott érzékenysége, amellyel önmagával együtt másokat is sokszor meggyötört, most megértést és szájalmat ébresztett bennem. Hogy úgy mondjam, kibékültünk. Később az interneten felfedeztem az Erdélyben élő Kuti Mártát, aki apám életművét összeszedte és közzétette. Levélinterjú készített velem, amely a *Látó*-ban jelent meg, online is olvasható. Ott bővebben írok ezekről az időkről.² Többek közt azt is megtudja az érdeklődő, hogy Osvát Kálmán irodalmi, szerkesztői,

¹ Osvát Kálmán írásainak legutóbb megjelent gyűjteményes kötete: Osvát Kálmán, *Motívumok: Válogatott írások*, s. a. r. KUTI Márta, Marosvásárhely, Mentor, 2000.

² KUTI Márta, *Dokumentum: Mozaikok dr. Osváth Jánossal való levelezéséből*, Látó, 2014. május: <http://www.lato.ro/article.php/Mozaikok-Osvath-Janossal-valo-levelezeseből/2893/> (utolsó megtekintés: 2016. október 31.)

irodalomszervezői munkásságának zöme erdélyi életének éveire esett, vagyis az én születésem előtt 7–8 évvel véget ért. Az interneten és nyomtatásban durva tévedések olvashatók életrajzával kapcsolatban. Több helyen állítják, hogy 1945 után folytatta a húsz évvel korábban feladott orvosi praxisát, még olyat is olvasni, hogy kórházi főorvos volt. Annyi igaz, hogy az orvosi nyilvántartásban szerepelt, de hogy rendelőt nem folytatott, betegeket nem fogadott, az biztos. Élete utolsó éveiben orvosi könyvtárosi állásban dolgozott a Péterfy Sándor utcai Kórházban és az Orvostudományi Dokumentációs Központban.

A szóban forgó dokumentum aláírói közül néhányat személyesen ismertem. Gyermek- és ifjúkori emlékeimből merítve egy-egy színfolttal ki tudom egészíteni azt, amit az érdeklődő olvasó más forrásokból tudhat róluk.

Osvát Zsuzsa

Osvát Kálmán felesége, születési nevén Back Zsuzsanna, vagyis az én édesanyám. Író, lapszerkesztő volt, több, főként ifjúsági regényét adták ki. Legismertebb könyve a *Florence Nightingale* című életrajzi regény a betegápolás angol úttörőjéről. Anyámról lévén szó, nehéz helyzetben vagyok. A róla alkotott képet „színfolttal gazdagítani” nem könnyű anélkül, hogy ne bocsátkozzam személyes kitarulkozásba, ami nem lenne helyénvaló. Azért megpróbálom. Kapóra jött, hogy fél órával e sorok begépelése előtt rábukkantam anyámnak 1967-ben írott, útlevelekérelméhez csatolt önéletrajzára. A konkrét életeseményekhez ez kitűnő támpont, az Irodalmi lexikon csak rövid szócikket szentel Osvát Zsuzsának.³

Anyám belvárosi ügyvéd lánya volt, négyen voltak testvérek. Zsuzsa gyerekkorától kitűnt éles eszével és színes fantáziájával, dacos, igazságkereső, temperamentumos természetével, irodalmi érdeklődésével és ambícióival. Korán önálló életet kezdett. Amennyire tudom, mélyen inspirálta a világháborút követő évek forrongó szellemi légköre. Feminizmus, pszichoanalízis, dekadens irodalom stb. Osvát Kálmán ragyogó intellektusa elbűvölte. Természetéhez híven mellőzte a racionális szempontokat, és így életét összekötötte az egyelőre bizonytalan egzisztenciájú, jóval idősebb férfival. Mivel eleve reménytelen volt, hogy anyám szülei áldásukat adják a kapcsolatukra, egyszerűen összepakoltak, és együtt elvonultak Nagyváradra. Ott született meg kislányuk, Kati. 1929 tavaszán közben megbékélt a Back család, és ők ketten a kis Katival együtt végleg Budapestre települtek.

Anyám sokat mesélt gyerekkoráról, írói vénájából adódóan igen színesen, kiemelve a szereplőkre és a korra legjellemzőbb epizódokat. A sokszor elismételt történetekből korán fejlődő és öntudatosodó, kritikus és igazságkereső kislány képe rajzolódik ki. Büszke volt rá, hogy a fiúk egyenrangú félként befogadták az indiános és egyéb harcias játékokba. A tehetős polgári ház gyerekszobájának ura az osztrák nevelőnő volt,

³ *Új magyar irodalmi lexikon, II*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 2000², 1650.

aki a „megkeseredett vénkisasszony” ma már anakronisztikus típusát képviselte. Akarva-akaratlan minden szavával, gesztusával bosszút állt az irigyelt női és az őt hoppon hagyó férfinemen. Az ostor a három gyereken nem egyformán csattant. Zsuzsi fiúskodó játékeit, mint az indiánosdi, fáramászás, tiltotta – ez egyébként a kor nevelési szokásaiba beleillett –, a nagyobbik lányt, Máriát, ahol tudta, alázta, a rosszcson Pista fiúnak viszont sok mindent elnézett. Anyám később aktív feminista lett, a háború után a női lap szerkesztőjeként is a nők emancipációja foglalkoztatta első helyen. Önként adódik, hogy a forrást a gyerekszoba homályos mélyén keressük. Ezt nem én mondom, ő maga is világosan látta, és nem titkolta. Korán hátat fordított a zsidó vallásnak, amelyben nevelkedett. Jellemzően az háborította fel, hogy a zsinagógában a nők csak a karzaton foglalhatnak helyet. Másfajta, sokat felidézett kulcsélménye a szarajevói merénylethez és annak sötét következményeihez fűződik. A vaskalapos papa a családi ebéd kezdetén felállt, és fontos bejelentést tett. Súlyos történelmi időkét élünk, ezért, bár továbbra sem tartja kívánatosnak, hogy gyermek újságot olvasson, most kivételt tesz: Pista mostantól olvashat újságot. Ez aztán mindkét kislányban, Máriában és Zsuzsiban is elvetette a lázadás magvát. Miután a hazafias papa kidobta a házi franciataárnót, aki született francia volt („nem etetem az ellenséget!”), Zsuzsi zongoraóra helyett titokban eljárt hozzá órákat venni. A háború végétértével a Back lányok immár felserdült fiatalokként tárt szívvel fogadták a hagyományos értékek megingását, a forradalmi eszméket, a „dekadens” művészetet. Mindketten korán „kirepültek a fészekből”, és önálló életet kezdtek. Megjegyzem, hogy én, aki később léptem színre, a testvérek egymás közti és a szülőkkel való kapcsolatában soha nem érzékelttem ellenséges indulatot.

Anyám kitanulta a könyvkereskedői szakmát, a Singer és Wolfner Kiadó könyvesboltjában sok íróval volt alkalma találkozni. Itt ismerkedett meg apámmal. Osvát Kálmán, aki mint irodalmi lapszerkesztő, esszéíró az erdélyi magyar szellemi életben nevet szerzett, Budapesten semmihez nem tudott kezdeni. Orvosi hivatását már erdélyi éveiben feladta. A beilleszkedés kudarcától szenvedő ember görcsösen kapaszkodott a feleségébe, vagyis anyámba, ezzel az ő érvényesülési törekvéseit is megbénította. Ráadásul ott volt a kislány, Kati, majd nem várt ráadásként én. Persze mindezt súlyosbította a gazdasági válság, valamint az elhúzódó visszahonosítás bonyodalmai is. Anyai nagyanyám a megcsappant családi vagyon maradványából anyagilag támogatott bennünket. Anyám a nehéz feltételek ellenére sem maradt tétlen. Aktív tagja volt a Feministák Egyesületének, kapcsolatba lépett a Nők Nemzetközi Békeligájával. 1931-ben vagy 32-ben a Liga Birminghamben valami kongresszust vagy szemináriumot tartott, ahova anyámat is meghívták. Az eseményt a Cadbury csokoládégyár szponzorálta. Az onnan hazahozott angol gyerekkönyveknek még évek múlva is csokoládészaguk volt. A feminista mozgalomban Kéthly Annával is kapcsolatba lépett. Anyám irodalmi ambícióját sem adta fel, kapcsolatba lépett szerkesztőségekkel, ismert írókkal, de megfelelő álláshoz nem jutott. Kiadatlan elbeszéléseiből néhány

csonka kézirat maradt. A harmincas években kisgyerekként a Délibáb utcai lakásunkban égő villany és írógépkattogás mellett aludtam, mint a bunda. Akkor írhatta meg a *Florence Nightingale*-t.

1945 számára több szempontból is a felszabadulást jelentette. A saját és gyermekei megmenekülése a háború és az üldöztetés életveszélyéből mozgósította a benne szunnyadó energiákat. A legsúlyosabb bombázás alatt fogadalmat tett, ha ő és gyerekei túlélnek a veszedelmet, életét a béke ügyének fogja szentelni. Ez összekapcsolódott benne a gyermekeit védelmező anya ideáljával. Jelentkezett az újonnan alakult nőszövetségbe (MNDSZ), szerkesztője lett a szövetség hetilapjának (*Asszonyok*, a későbbi *Nők Lapja* elődje). Mindehhez sajnos apám ellenállásával szemben is ki kellett vívnia a szabadságát. 1945-től a kommunista pártnak is tagja volt. Ezekben az években négy ifjúsági regénye jelent meg. 1953–54 körül megrendült az egészsége. Kisebb szélütést szenvedett el, ezután a munkabírása számottevően csökkent. Az *Asszonyok*tól kénytelen volt megválni, egy megyei lapnak, majd tartósabban a Magyar Rádióknak dolgozott, ahova történelmi eseményjátékokat írt. Hatvanas éveiben érdeklődése az orvoslás történetének irányába fordult, ami mindig is foglalkoztatta. A Schöpf-Merei Ágoston életéről és munkásságáról tervezett publikációját már nem tudta befejezni. 76 éves korában halt meg, agyi érbetegségben.

Bálint Endre, festőművész, nekem Bandi

Apai ágon első unokatestvérem volt. A szokatlan korkülönbség oka az, hogy, mint említettem, apám 58 éves volt, mikor második házasságában megszülettem. Bálint Bandiról már egészen korai gyermekkoromból vannak emlékeim. Egy időben gyakran kijött hozzánk Délibáb utcai lakásunkba. Mindannyiszor levette a polcra az egyik plüssmacimat, mindig ugyanazt, és átadta nekem, hogy ezt hozta ajándékba. Éreztem, hogy itt valami nem stimmel, de hát ha a Bandi mondja, biztos úgy van, és az én világgépem szorul revízióra. Szóval már ilyen korán találkoztam Bálint Endre szürrealizmusával. Úgy emlékszem, hogy e látogatások alkalmával főleg anyámmal beszélgettek. Utóbb megtudtam, hogy az éppen aktuális szerelmi bánatait osztotta meg velem, akinél megértő fülre talált. Apám és nővérem is kedvelték, bár, mint mindenki, fárasztónak találták. Szántó Piroska, akivel a szentendrei művésztelep kapcsolta össze, említi, hogy szakadatlanul szóvicceket gyártott. Anyukám, ha szójátékokat farigcsáltam, rosszállóan felemelte az ujját, és sommásan lebálintbandizott. Arra is emlékszem homályosan, de egyértelműen, hogy Anyám és Bandi összeálltak, és kézműves módszerrel valami gyerekjátékot barkácsoltak, pénzkeresési céllal, mesefigurákkal, szöveggel. Negyvenöt után, mint sok minden egyéb az életünkben, a Bandival való kapcsolat is valamelyest megromlott. Bandinak munkásmozgalmi múltja volt és szociáldemokrata kapcsolatai. Barátai között szerepelt Justus Pál, akit később a Rajk-perben elítéltek, egyébként valamilyen szinten ugyancsak rokonunk. A kommunista hatalomátvétel után a Sztálin, Zsdanov, Rákosi, Révai nevével „fémjelzett” kultúrpolitika barbár pusztítást

végzett a művészetek világában. Bálint Endre, az európai avantgárd irányzatai által inspirált, érzékeny, látomásos és szenvedélyesen újító fiatal művész, a szó szoros értelmében megvadult. Vacsorázunk a családi asztalnál, Bandiból sisteregve árad a szó. Hogy megölik a szellemet, a gondolatot, hogy irányított művészet lesz, hogy Rákosi állítólag kijelentette, hogy „ki fogom irtani a kétorrú nőket”. Anyám igyekezett megőrizni naiv hitét a megváltó kommunista eszmében, ellentmondott Bandinak, amittől az még jobban felbőszült, megfagyott a levegő. Én tízéves fejjel persze az otthoni neveltetésemhez voltam lojális.

Későbbi találkozásaink alkalmiak voltak. Nem éreztem, hogy Bandi igazán haragudott volna ránk, pláne énrám. Mint ismeretes, 56-ban politikailag exponálta magát, ezért utána valóban menekülnie kellett az országból. Párizsba került, ahol nyomorúságos körülmények között élt évekig, és ott érett be igazán a művészete. Párizsban festette legszebb, azóta is legsikeresebb képeit, állítólag lomtalanításból kimentett ágydeszkákra. 1962-ben az amnesztia hatálya alatt hazatelepült, ez volt az egyetlen módja, hogy egyesüljön a családjával. Abban az évben utolsó éves medikusként reumás lázzal kórházba kerültem. Bandi meglátogatott, Kati nővérem társaságában. A kényeszerű hazatérést megaláztatásként élte meg. Mi tagadás, én és társaságom akkoriban jól éreztük magunkat a bőrünkben. Ekkor kezdett enyhülni a parancsuralmi rendszer szigora, az ötvenhatos elítélteket kegyesen kiengedték a börtönből, megnyílt a lehetőség, hogy külföldre utazhassunk, ha szoros feltételekkel is. Lám, lassan normalizálódik az élet, kezdünk szépen felzárkózni a nyugati világhoz. Bandi viszont nem általában nyugatról, hanem egyenesen Párizsból jött haza. A kontraszt elkésértette, szenvedélyes szavai, mint lendületes ecsetvonások jelenítették meg a képet, ahogy ő látta az utcán, villamoson tolongó, mostoha sorsukkal, sűrű életükkel kiegyező emberek bárgyú mosolyát, szemben a párizsi arcok ezerféle vibrálásával. Ezt hallgatva az a kényelmetlen érzésem támadt, hogy én is birkamód mosolygok, és lopva igyekeztem rendezni arcvonásaimat. Azt is mondta, jó hangosan a kórház folyosóján, hogy ez rosszabb, mint a Rákosi-rendszer, mert akkor az ember legalább tudta, mire kell vigyázni, hogy meg ne öljék, de ez a cukros víz, amivel ez a mostani világ le van öntve, undorító. Szavai zavarba ejtettek, de ahogy későbbiekben eszembe jutottak, közelebb jutottam elfogadásukhoz. Akkor még megpróbáltam ellentmondani neki, ezt azzal intézte el, hogy majd hoz nekem kismackót.

Bálint Endre a következő években fokozatosan lépett előre a „tiltott”-ból a „túrt” besorolásba. Elmentem egyik első kiállítására, ami egy külvárosi művelődési házban zajlott, és abból állt, hogy festményeinek a gyatra kópiáit vetítették ki vászonra, és ő szóban kommentálta. Jó pár évvel később Esztergomban már egy komolyabb és szépen megrendezett kiállításon ismerhette meg a közönség párizsi korszakának remek alkotásait, én is akkor kedveltem meg a festészetét.

Egy alkalomra emlékszem, amikor anyámmal együtt vendégül látott a lakásán. A hatvanas évek közepén lehetett. Felesége, Irén is ott volt, ami nagy szó, mert nem

nagyon rokonszenvezett a szüleimmel. Bandi nagyon kedves volt velem. Míg csontos, vékony ujjaival a szendvicseket készítette, szeretettel emlékezett meg az akkor már jó tíz éve halott apámról. Kálmán bácsiban, mint kifejtette, nagyra becsülte, hogy olyan csodálatosan tudott agonizálni egy életen át, még nála, Bandinál is jobban. No, ez azért egy kicsit sok volt nyárspolgári lelkemnek. Ma már nem zavarna, nagyszerűen el tudnék vele beszélgetni, sajnálom, hogy élete utolsó évtizedében teljesen elszakadtam tőle.

Özvegy Bálint Aladárné, nekem Edit néni

Osvát Kálmán testvérhúga, nála tíz évvel fiatalabb. Az interneten azt olvasom, hogy „született Osváth Edit”, amit kötve hiszek. 1890-ben, mikor világra jött, még bőven Róth volt ott mindenki.⁴ Férje, Bálint Aladár ismert kritikus és író volt. Két gyermekük született, Klára, a későbbi Szerb Antalné és Bálint Endre festőművész, akiről feljebb írtam. Edit néni elbeszéléséből tudom, hogy apám fiatalkorában gyengéd szeretettel viseltetett a kishúg iránt. Mint nagynéni, nagyon kedves volt hozzám, bár kiskoromban féltem tőle, mert düledt volt a szeme Basedow-kór következtében. Tekintetéből és beszédéből is állandó üdvözült rajongás áradt, ebben elütött a többi rokontól. Ő ugyanis megszállottan vallásos keresztény volt, emellett spiritiszta.⁵ A családi szóbeszéd szerint valamikor fiatalon, egyik napról a másikra világosodott meg, vagy kattant be – ki-ki hite szerint döntheti el. Híveiből csoportot hozott össze, együtt végezték a szellemidézést. Hogy asztalt táncoltattak, vagy más metódust alkalmaztak, azt nem tudom. Munkálkodásában élettársa, Bodnár László segítette, akire szintén jól emlékszem. Az „evangéliumi spiritizmus” lényege az volt, hogy médiumok útján magával Jézussal léptek kapcsolatba, hogy rátaláljanak az igaz élet útjára. Mi kavaroghatott a szülői ház légkörében, avagy a gének boszorkánykonyhájában, hogy a híres rabbi unokája erre az útra tért? Rejtély marad. A rokonság, anyámmal az élen, enyhén szólva megmosolyogta, de azért szerették. Mikor én világra jöttem, úgy mondják, igen rút csecsemő voltam. Edit néni meglátogatott, égnék emelt szemmel azt suttogta: „Gyönyörű!”. Mire anyukám: „Hát patkánynak lehet, hogy gyönyörű, de embernek egyelőre elég ronda.” A gonoszkodás célba talált, Edit néni felrobbant. Hasonlóképpen, amikor Kati nővérem 1953-ban világra hozta iker kislányait, Edit néni ott állt a gyerekágynál. „Ugye tudjátok, hogy ők még mindent tudnak?” Majdnem elhittem neki. Egyébként kulturált volt, és korántsem volt buta. Bandi, az örök tréfacsináló, egy dallal kedveskedett anyukájának: „Akinnek a lelke tiszta / az lehet csak spiritiszta/ zimezum, zimezum, recefice bumm-bumm-bumm.” Edit néni egyébként valószínűleg a legrendesebb ember volt a világon. Akin csak tudott, segített. Határozottan emlékszem arra, hogy 1944 nyarán csöngetnek az ajtón, ő ott áll ragyogó mosollyal, kezében egy irattartóval.

⁴ Osvát Ernő 1898-ban változtatta hivatalosan korábbi vezetéknevét (Roth) Osvátra. Lásd KOSZTOLÁNCZY Tibor, *A fiatal Osvát Ernő*, Bp., Universitas, 2009, 7.

⁵ Vö. TARJÁNYI Eszter, *A szellem örvényében: A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Bp., Universitas, 2002, 86–87.

„Megvan a Horthy-mentesség!” Kiterjedt kapcsolatai révén kijárta, hogy Kati nővérem a kormányzó nevében mentességet kapjon a munkaszolgálat alól. Ez persze csak a Szálasi-puccsig volt érvényes, utána bizony nagyon rezgett a léc. Edit néni és tábora a háború után is működtek, a hatalom szűrős pillantásaitól kísérve. 1951-ben hajszálon múlt, hogy nem telepítették ki. Ami számomra meglepetés: szelleme ma is él, az evangéliumi spiritiszták a Facebookon csoportosulnak, felidézve Bálint Aladárné nevét és írásait. Szép, pallérozott szövegek.

Szerb Antalné, Bálint Klári. Bálint Aladárné lánya, vagyis Bálint Endre nővére

Vele is találkoztam, de csak pár alkalommal. Arra emlékszem, hogy excentrikus, szabad szájú stílusa volt. Apám halálakor eljött hozzánk, letérdelt az ágy elé, és valami patetikus szöveget intézett a halotthoz. Furcsálkodtunk ezen, és én arra gondoltam, hogy ez is Osvát-beütés.

Lányi Viktor, nekem Géza bácsi

A rokonságon kívül szüleim legfrekvenciáltabb barátja volt. Teljes nevén Lányi Viktor Géza, zeneszerző, költő, műfordító. Tudtommal az Operaház repertoárjában ma is szerepel néhány fordítása, de fordított Thomas Mannt is. Testvére, Lányi Sarolta szintén neves költő volt, vele nem találkoztam. Géza bácsi sokat játszott, hancúrozott velem, ezért mindig örültem, ha eljött hozzánk. Negyvennégy őszén a nyilas razziák idején egész napokra magához vett. Egyszer elvitték az egész házat, felsorakoztatták a népet a Szent István parkban, hosszan ellenőrizték az iratokat, a pechesebbeket elindították a téglagyárba, ahonnan végül Auschwitzba vezetett az út. Géza bácsi állandóan a szomszéd utcákban körözött, készen arra, hogy megpróbáljon megszöktetni. Szerencsére nem került rá sor. Vele a családi kapcsolat 1956-os disszidálásáig fennállt.

Egyelőre ennyit sikerült kibányászni emlékezetemből a rejtélyes irat létrejöttének körülményeivel kapcsolatban. Mindezt a szerkesztő kérésére teszem közzé. Most már viszont, évés közben támadt étvággyal, feltámadt bennem a kíváncsiság, és kérem, ha él még valaki, aki ismerte ezeket az embereket, jelentkezzen. Hadd higgyük el magunknak, hogy ezzel megmentjük emlékezetüket az enyészettől.

Függelék

OSVÁT ERNŐ TÁRSASÁG

Szellemi életünk új kialakulásának idején, alulírottak szükség-
 gesnek látjuk - és az időt is elérkezettnek látjuk rá - hogy leg-
 jobbjainkat egy, szabad erő kifejtésüket mindenben segítő társulás -
 ban egyesítsük.

Tiszta szándékaink megvalósításához OSVÁT ERNŐ szellemét idéz-
 zük. Iránta érzett tiszteletünk és hálánk nyilatkozik meg benne, hogy
 társulásunkat az Ő nevével nevezzük, akitől életében olyan sokat kap-
 tunk s akinek életében olyan keveset adhattunk.

Budapest, 1945 augusztus 20.-án

Gulácsy Gyula *Osztácsi Károly* *Illés Gyula*
Wassner István *Fenyő István* *Lángi Sándor*
Fodor György *Mészáros Zoltán* *Reichardt István*
Mészáros István *Horváth Dezider* *Branyó István*
Mészáros István *Kaplan László* *Vodnyánszky István*
Tóssánszky István *Pindó István* *Károlyi István*
Balogh István *Borbély István* *Kovács István*
Boross István *Osztácsi István* *Szepesi István*
Kovács István *Kubinka István* *Egyed István*
Gyémánt István *Török László*
Ács István *Botlik István*
Bellegy István *Tócsa István* *D. István*
Illés István *Ór. Balint István*
Fekete István *Gyulai István*
Székely István *Juhász István*
 Ferenczy-Waldapfel István

Az Osvát Ernő Társaság alapító nyilatkozata

Az aláíró személyek azonosítása többségében könnyű volt, ismert nevek, nagyjából olvashatóan. Érdekes módon néhány ma már kevésbé ismert író neve is beugrott nekem, holott nem olvastam tőlük semmit, nevüket sem hallottam említeni évtizedek óta. A szüleim közötti irodalmi témájú társalgás számomra úgyszólván háttérzaj volt, az elhangzott nevek mégis bevésődtek az emlékezetembe, hetven év után is megmaradtak, így könnyű volt az aláírásukat azonosítani.

Tehát a nevek az aláírások sorrendjében (az olvasati bizonytalanságot kipontozással jelzem):

Gellért Oszkár, Osvát Kálmán, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Fenyő Miksa, Lányi Viktor, Fodor József, Heltai Jenő, Perlrott Csaba, Laczkó Géza, Horvát Henrik, Berény Róbert, Tersánszky J. Jenő, Hajdu Henrik, Kodály Zoltán, Füst Milán, Bárdos Artúr, Kárpáti Aurél, Bokros-Birmann, Csorba Géza, Kosztolányi Dezsőné, Boross Elemér, Osvát Zsuzsa, Kaczér Vilmos, Komlós Aladár, ...(olvashatatlan, talán valami Erzs), Török Sophie, ... Lajos, Aranyossi Pál, Jób Dániel, Relle Pál, Veres Péter, Darvas József, Özv. Bálint Aladárné, Illés Endre, Gyulai Márta, Zelk Zoltán, Szép Ernő, Justus Pál, Trencsényi-Waldapfel Imre

A dokumentum a saját tulajdonomban van.

BOKA LÁSZLÓ

„Szellemi erupció” – és hadi készülődések...

*A Holnap és A Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja**

A többnyire korszakfogalomként értett művészeti modernség, amely egy nagyobb történeti konstrukció részeként (pontosabban művek és azokat övező viták, illetve irodalmi/művészi jelenségek önmagukban is vizsgálható történeti soraként) nyeri el leginkább jelentését, nem egy homogén tömbként jelenik meg a mai értekezők és történészek előtt. A többarcú, több irányból összeérő és mozaikszerűen összeálló jelenség nem valamiféle fejlődéselvű fősodor (vagy konkrét időhatár) mentén artikulálódik, és nem is egyetlen csoportosulás kizárólagos érdemének tekinthető. A modern magyar irodalom térhódításában, vitapozíciói megszilárdításában játszott szerepe kapcsán az 1908-as év mindenestre kétségkívül meghatározó jelentőségű. Igazi fordulópontot jelent korábbi és későbbi, elmúlt és elkövetkezendő viszonyában, eltérő irodalomszemléletek korábban többnyire látens versengésében, mi több, olvasói táborok és szerkesztőségi holdudvarok értékelveinek intézményes a megszilárdításában is. Az intézményesülés fázisába lépő irodalmi modernizmusnak több ágensét (így külső és belső polémiákban edződött, alakulóban lévő érték szemléletét is) ez az esztendő fokozatosan láthatóvá tudta tenni. A *Nyugat* folyóirat ekkori elindulása (valójában már 1907 karácsonyán), illetve – országos viharokat kiváltó visszhangja miatt még inkább – a Nagyváradon kiadott *A Holnap* antológiák megjelenése (1908 őszén és 1909 tavaszán) látványos áttörést vittek ugyanis véghez. Ez az állítás akkor is igaz, ha mindenképpen árnyalunk szükséges azt a meghonosodott (részben nyugatos önértékelésre is épülő) irodalomtörténeti mítoszt, miszerint a magyar irodalom modernségképe gyakorlatilag azonos lenne a *Nyugat*éval, és ennek megfelelően „minden korábbi törekvés vagy egykorú csoportosulás csupán a lábjegyzet szerepét”¹ tölthetné be egy széles körben elfogadott narratívában, amelyet a marxista irodalomtörténet-írás erőltetett forradalomkultusza is több évtizeden át megerősíteni szándékozott. A modernség magyar irodalmi térhódítása nem a *Nyugat* kizárólagosságában mérhető. Kétségtelen, hogy a modernizálódó polgári társadalom művelődésére és szellemi életére már ezt

* *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi almanachja*, szerk. SZERDAHELYI Sándor (reprint kiadás), Bp., OSZK– Argumentum, 2016. kísérőtanulmánya.

¹ Vö. GINTLI Tibor, *A 20. század első felének magyar irodalma = Magyar irodalom*, főszerk. Uő, Bp., Akadémiai, 2010, 641.

megelőzően, a 19–20. század fordulóján több irányzat egyszerre hatott, és az olyan orgánumok, mint *A Hét* a 19. század végétől elősegítette azt a folyamatot, amelyet később a *Huszedik Század* (1900) és a Galilei Kör, illetve a *Szellem* (1911) és a Vasárnapi Kör szellemi holdudvara vagy még később akár *A Tett* (1915) heterogén szerzőgárdája teljesített ki. Ráadásul a korábbi kérészetű előzménylapok (így a *Magyar Génius*, *Szerda*, *Figyelő* stb.) után a kéthetente megjelenő *Nyugat* 1908-ban még igencsak konzolidáltnak volt mondható, a radikális irodalomesztétikai változásokat maga sem harciasan képzelte véghezvinni.² Mind Osvát (aki a tényleges szerkesztést jegyezte, és aki az ifjú tehetségek módszeres felfedezésében és publikáláshoz segítésében jeleskedett), mind Ignotus (aki kritikusai tevékenysége mellett vitacikkben és vezércikkben igyekezett a lap és holdudvara névjegyét karakteresen megfogalmazni, azt toleránsan és mindenfajta normatív, kizárólagos törekvéssel szemben szigorúan esztétikai alapokra helyezni) e fórum önértelmezését és írói gárdája fokozatos megszilárdítását tartotta elsődleges céljának. Mellettük Schöpflin Aladár – aki korábban a *Vasárnapi Újság* oldalain is igyekezett az apró lépések politikájával a figyelmet a fiatal generációkra és az újabb, modern irodalmi jelenségekre, törekvésekre is felhívni – eleve „táborok-köztí” diplomatikusságával, hihetetlen olvasottságával és szerkesztői, kiadói jártasságával segítette ezt a folyamatot. A *Nyugat* nem is tudott volna a kezdetekben például a Herczeg Ferenc irányította *Uj Idők* példányszámeladásával versengeni. Előfizetőinek száma 600 és 1000 közt mozgott. Igaz, a lap nem világnézeti és nem politikai alapon szerveződött. A *Holnap* költészeti programjában sem találunk ilyen szempontot, de kétségtelen, hogy utóbbi – főleg annak meglehetősen harciasra sikerült bevezető tanulmánya, a később nyíltan is marxista elveket valló Antal (Adler) Sándor révén – az olvasók szemében egészen társadalmi tett értékű irodalmat hirdetett, szemben a *Nyugat* visszahúzódebb esztétizmusával. A Nagyváradon eredetileg hasonló néven „havi revüt”, tehát folyóiratot tervező költői hetesfogat,³ élén Adyval és az azonos néven megalakult helyi irodalmi tömörülés, illetve az őket támogató háttéremberek (a *Nyugathoz* hasonlóan tulajdonképpen helyi nagypolgárok) ráadásul a társadalmi modernitás széles spektrumú, megvalósítandó eszményeihez akarták mérni a kulturális modernség megnyilatkozásait.

Tény, hogy e fórumok együttesen érték el azt, hogy az irodalmi és művészeti modernség első komoly térnyerését (viharos viták révén s olykor méltatlan gyalázkodások, párbajok és személyes polémiák mentén is, de) 1908 őszére – 1909 tavaszára már

² Sőt világirodalmi tájékozódásával sem nyitott radikálisan újat, hanem folytatta leginkább azt, amit *A Hét* és egyéb haladóbb orgánumok elkezdtek (főként a francia és német irodalom szemlélésével), költői azonban páratlan fordításirodalmat „honosítottak” meg az évtizedek során.

³ A végül antológiát kiadó csoportosulás Ady mellett az akkor még ismeretlen Babits Mihállyal, a költői szárnypróbálgatásait éppen csak megélő Balázs Bélával, illetve a helyiek közül a két verseskötettel rendelkező és konzervatív oldalon is elismert Dutka Ákossal, az érettségi előtt álló ifjú Emőd Tamással, egy ígéretesnek mutakozó költőnővel, Miklós Jutkával, valamint a kezdeményezést összefogó s akkor éppen Nagyváradon tanárkodó aktív és szervezőkedvű Juhász Gyulával lépett porondra.

megtörténtnek mondhatjuk. Mindennek a térnyerésnek és említett fordulópontnak hű dokumentálója a Budapesti Újságírók Egyesületének éves almanachja, amelynek törzsét az 1908 év végi szépirodalmi vitákon nyilvánvalóan túlmutató nézetkülönbségek vehemens, manifesztációja adja, szerkesztői elveit pedig mindezen polémiák és háborúskodások bemutatása és megértési szándéka vezérelte. Az *Almanach* 1909 januárjában látott napvilágot, de sajtó alá még 1908 decemberében került. Zuboly (Bányai Elemér) a kötethez ekkor – 1908 karácsonyán – írt előszavában leszögezte: „Forrongásnak nevezik azokat az állapotokat, melyek nálunk ma a társadalmi és irodalmi életet elborítják. [...] az irodalomban a modernség körül dul az öldöklés.” Az évkönyv szerkesztői ezért átfogó ankétot szerveztek, körkérdéseket intézve annak kiderítésére, hogy: „Miért történik, hogy kik magyaroknak és művészeknek vallják magukat az irodalomban, azok ellen a magyartalanság és modernkedés vádját hozzák fel az ellenkező kórusból.” Az írások többsége vélhetően 1908 legvégén, késő őszen, telén keletkezett. A kitűzött célt „hogy akta gyűjteményét” állítsák össze „azoknak a felfogásoknak, melyek tendenciájukhoz és állapotukhoz képest a mai társadalmi és irodalmi világnézet háborus mozgalmainak kétféle visszatükrözői” – a szerkesztők a kötettel jórészt elérték. A *legújabb irodalom körül* című fejezetben többek közt Ady Endre, Ignotus, Schöpflin Aladár, Hatvany Lajos, illetve Beöthy Zsolt, Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő és Szabolcska Mihály, A *nemzetköziség körül* címűben pedig Ágoston Péter, Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond, Szabó Ervin, illetve Apáthy István, Berzeviczy Albert, Huszár Károly és Prohászka Ottokár szólaltak meg. E két egység képezi tulajdonképpen az *Almanach* gerincét, és teszi minden más (1905 és 1917 közt megjelenő) évkönyv között irodalomtörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségűvé. A kötetben Ady Endre nevét az irodalom jelenségeiről beszélők igen jelentős hányada szóba hozta, vagyis azt a tényt, hogy általa a modernség végképp polgárjogot nyert a magyar irodalomban, ez a vaskos – s a korban reprezentatívnak szánt – könyv demonstrálta talán elsőként.

Melyek voltak az előzmények, amelyek e vádakát (magyartalanság és modernkedés) kiváltották? Milyen egyéb kontextusokra, belső harcokra és érdeksérelmekre érdemes figyelni ezek jobb megértése érdekében? Milyen fázisát mutatja a háborúskodásnak e kötet? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre igyekszem válaszokat találni.

Amikor 1908. január elsején a *Nyugat* hivatalosan elindult, nem sok ellenzőre akadt, pontosabban annak megjelenése még sem az uralkodó irodalomszemléletet, sem az erőviszonyokat a képletes „irodalmi mezőn” nem tűnt befolyásolni.⁴ Annál inkább a pár

⁴ A konzervatív szemléletű uralkodó irodalmi diskurzus ebben az időben még nem látott veszélyt a lapban, amely egyfelől a pár évvel korábbi *Figyelő* „új folyamaként” indult meg, másfelől a modern irodalmat pártoló kísérletek – az 1902 és 1905 közt Osvát Ernő szerkesztésében közreadottakat is ideértve – meglehetősen rövid ideig éltek, komolyan fennállt tehát a lehetősége, hogy a *Nyugat* is így jár hamarosan. Ady Párizsból küldött egyik levele 1908 nyarán is ezt a lehetőséget vázolja. A lap azonban végül talpon maradt. – Lásd ezzel kapcsolatosan még BOKA László, *Az Ady-jelenség kanonizációs stratégiái a Nyugat 1909-es Ady-számában* = UÓ, *A befogadás rétegei*, Kolozsvár, Komp-Press, 2004, 123–136.

hónappal később sajtó alá került, de végül csak 1908 őszén napvilágot látott *A Holnap* első antológiája, és fennén hirdetett folyóiratterve. A modern magyar irodalmat övező viták, a századelő új irodalmi tapasztalatát és formálódó irodalomeszményét ért támadások elsődlegesen az utóbbin csattantak, miközben botrányok és viták övezték csoportos fellépéseiket, matinéikat. Az antológia megjelenésétől számított pár hét alatt a korabeli irodalmi élet szinte valamennyi meghatározó képviselője megfogalmazta véleményét a holnaposok és általában a modern irodalom kapcsán. E polémiasorozat révén került tulajdonképpen először éles vitahelyzetbe az új irodalom.⁵ A legnagyobbak, a magyar kultúrpolitika jelesei szólaltak fel ugyanis ellenük, köztük Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc vagy éppen Szabolcska Mihály, aki Tompa Mihály ismert versét parafrazálva, versparódiában üzent „egynémely modern poétának”: „Fiaim csak énekeljete!” Az ún. konzervatív és modern irodalmi törekvések konfliktusa (köztük a későbbi, évekre elhúzódó Ady–Rákosi-vita is) kézzelfogható formában ekkor éleződik ki, ekkortól testesül meg az ún. „modern elvadulások” tábora, és érthetően ekkortól a vita már nem pusztá esztétikai értékekről és az értékelés mivoltáról, hanem e líra vélt vagy valós társadalmi hatásáról (és lehetséges veszélyeiről) is folyik, országos hullámveréseket váltva ki.

„A Holnapnak az volt a baja, hogy túlságosan sikerült.”⁶ 1908 őszére utalva Antal Sándor emlékezett így vissza évtizedek távlatából mindegyre, majd így folytatta:

szembe találtuk magunkat – nemcsak Pesttel, hanem – az öreg Lévay Józseftől Oláh Gáborig mindenkiel. [...] Fél esztendőn keresztül a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székéből is, a napi sajtóban is, a vicclapokban is, az iskolai önképzőkörökben is, állandóan csak velünk foglalkoztak. Háttérbe szorultak a politikusok, a primadonnák, a panamisták, a sikkasztók, az egész ország két pártra szakadt: *A Holnap* ellen – *A Holnap* mellett. Kitért a nyílt háborúság, meg kellett menteni a nemzetet a holnaposoktól. Hír szerint egy csomó diákot ki is csaptak az ország iskoláiból, mert a mételyes holnaposok verseit merték szavalni az önképzőkörökben. [...] *A Holnap* ellen hadakozó tábor vezére Rákosi Jenő volt. De megszólaltak a nagyagyúk is: Apponyi Albert, a magyar kultúra akkori minisztere, Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke, Beöthy Zsolt, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Bárony István, Szabolcska Mihály, Kenedi Géza, és – Csizmadia Sándor, a proletár-költő. Kicsik és nagyok, tudók és tudatlanok leveleztek, cikkeztek, nyilatkoztak, kroit és verseket írtak *A Holnap*, illetve az Ady Endre nevezetű veszedelem ellen.⁷

A váradi antológia költői köré épülő irodalmi tömörülés meghirdetett programja kétségkívül szókimondóbb s provokatívabb is volt a fővárosi rokon szerveződéseknel,

A folyóirat és a Nyugat Könyvkiadó gazdasági hátterének kiépüléstörténetéhez pedig lásd FRÁTER Zoltán, *A Szövetség szelleme: A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban*, Bp., MGYOSZ-könyvek, 1996; illetve BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Bp., Borda Antikvárium, 2000.

⁵ Vö. ezzel kapcsolatosan: SZÉNÁSI Zoltán „Az irodalom hajdani bakói és koronaörei”: *A Nyugat és A Holnap fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára*, *Literatura*, 2013, 1. sz., 3–26.

⁶ Vö. ANTAL Sándor, *Ady és Várad*, Gépírat, OSZK Kézirattár, Emőd-hagyaték, Fond 395; illetve nyomtatásban azonos címen, Bp., Madách Irodalmi Társaság, 2004, 110.

⁷ Uo.

és társadalmi vetületeit tekintve sem semleges. Míg Ignóus első, a *Nyugatban* közölt programírása társadalmi radikális nézőpontváltást egyáltalán nem sürgetett, és esztétikailag is viszonylag keveset, addig Antal bevezető írása és költőportréi *A Holnap* első antológiájában (amelyet a költők előtt is eltitkolt, azt senkinek nem mutatta meg) tulajdonképpen egy forrongó társadalom új művészetének a programját hirdette meg burkoltan e válogatott versek kapcsán. Juhász Gyula és a többi poéta később közösen úgy vélekedtek, hogy e bevezető – a figyelemfelkeltés első sikerein túl – hosszabb távon tulajdonképpen ártott a költőknek.⁸ Azzal azonban aligha számolhattak, hogy az „Ady nevű veszedelem” kiváltotta radikalizálódó visszhangban a maradi tábor minden korábbinál dühösebb reakciójával, túlzó félelmével kell majd hadakozniuk az év végére, amely érvelés szerint ráadásul nem csupán érthetetlen poétikáknak a művelői ők, de az ifjabb nemzedékek megrontói is.

A modern magyar irodalomról megjelenő első gúnyiratok így nem a *Nyugat* szerzőit, hanem a fokozatosan szitokszóvá váló *holnaposokat* célozták meg, krogik és kabarétréfák öveztek fellépéseiket, verseiket ismeretlenül is epésen emlegették, holott legtöbbjüket csupán átiratokból, gúnyversekből ismerhették,⁹ és mindenekelőtt nemzetietlennek vagy érthetetlennek nyilvánították a szerzőket. A konzervatív sajtónyilatkozatok és kritikák fölényeskedő, élcelődő-gúnyolódó hangneme az *Üstökösben* és egyéb fővárosi élclapokban is korán megjelentek, később pedig e karikírozó írások mellett a Lovász-féle *Holnapután kiskedden* című paródiakötetben¹⁰ gyűjteményesen is napvilágot láttak. Ekkorra az irodalmi botrányokon túl belső meghasonlások, összeveszések és kibékülések, illetve konkrét párbajok, sajtóperek és bírósági ügyek is szegélyezték az új váradi Irodalmi Társaság történetét, amely akarata ellenére is egyfajta védőernyőt biztosított a közben lassan építkező, konszolidálódó *Nyugatnak*.¹¹

A *Holnap* körül 1908 őszén kibontakozott polémia persze több szálon futott. Egyfelől az Ady-epigonság vádját igyekezett kiterjeszteni az antológiában részt vállaló másik hat költőre, másfelől a váradi csoportosulás ellen indult ármánykodásban megjelent a vidék-főváros ellentét is. Pár héttel annak szeptemberi bemutatóját követően Ady az antológiát kiadó *Holnap* Irodalmi Társaság hivatalos alakuló ülésén,

⁸ A merész költői portrék módot nyújtottak ugyanis a szerzők elleni későbbi támadásokra is. Lásd erről többek közt Dutka vagy Tabéry visszaemlékezéseit, illetve ILIA Mihály, *A Holnap születése*, Irodalomtörténeti dolgozatok, Szeged, 1960, 97.

⁹ Az első antológiának 100 számozott példányát ismerjük, és még pár száz jelent meg mindösszesen a nagyváradi Sonnenfeld nyomda révén, a Singer és Wolfner bizományában, amelyek többsége nem kelt el. A második antológia kiadását már a pesti Deutsch és Társa vállalta 1909-ben, s 1500 példányban adták ki, melyből többek visszaemlékezése szerint óriási ráfizetés lett, Emőd Tamás szerint például száz sem fogyott el belőle.

¹⁰ *Holnapután kiskedden: Modern poéták verseskönyve melyből a nyájas publikum megtudja, mi módon pöngetik a lantot magyarhon új dalosai*, szerk. Lovász Károly, Bp., Kertész István Könyvnyomdája, 1909.

¹¹ Vö. ILIA Mihály, *A Nyugat és A Holnap programja*, Tiszatáj, 2008. november, 4–8; illetve Uő, *Irodalmi ünnep*, 2008. január 16., www.barkaonline.hu (utolsó megtekintés: 2016. június 7.)

október közepén¹² nem véletlenül hangsúlyosan is igyekezett már cáfolni e vádakat. Cáfolni a vidék-főváros ellentétet s némiképp a megjelenő provinciális elzártaságot is (ha valahol, ezt a korabeli Nagyváradon igazán tehette is!), butaságnak minősíteni a Pest elleni vélt lázadásban az irodalmi különutasságot, az „irodalmi Barbizont”, és ugyanakkor kiemelni, hogy helyette a magyar irodalom igaz egyéniségeinek akarnak utat törni.

A váradi premontreieknél tanító Juhász Gyula, az egyik holtnapos főszervező, az év tavaszán ugyanakkor nem számolt még a modernség orgánumai közti esetleges rivalizálással. Míg a *Nyugat* részéről bajtársias kiállást vár, s leveleiben Babitsnak is erről számol be, megdöbbenve olvassa Kemény Simon meglehetősen színvonaltalan kritikáját a lapban 1908. október elsején. Ez a meglehetősen felületes bírálóat – és nem a konzervatív kritika – mondta ki ugyanis először az antológia költőivel kapcsolatban, hogy „ezeknek apjuk, anyjuk, nagyapjuk: mindenük Ady Endre. Még Babits Mihálynak legkevésbé, de neki is”.¹³ Mindennek háttérében több okot is felsorolhatunk. A Vajda János életművét és emlékét elsőként a zászlajára tűző antológia nem csupán a konzervatív irodalomszemlélet megfáradt, rögzült kánonjával kívánt szakítani, de sok esetben az egyéb újító irodalmi törekvéseket – így a *Nyugatot* is – kiegészítve kísérelt meg új értékhangsúlyokat teremteni. Ezzel az új irodalmi-művészeti szemléleteknek irányt és szükségszerűen követendő példát (sőt Ady személyében vezért is!) kellett adnia, vagyis a rokon törekvések közt is polemikus helyzetet s némiképp versenyszellemet eredményezett. Így többek szemében akár a „kisajátítás” veszélyét is megtestesíthette. Nem véletlen, hogy e forrongó ősz „hadi készülődéseit” követően, Fenyő Miksa 1909. január 1-jén kelt cikkében egyrészt megvédi a holtnaposokat Rákosiék méltatlan és gúnyos támadásától, de elutasítja határozottan azt az állítást is, miszerint a *modernnek* jelző alatt kizárólag *A Holtnapot* kellene érteni.¹⁴

Az adyismus és az epigonság kiterjesztett vádjában mindenesetre már ezt megelőzően is sikerült kijátszani Adyt (az ismeretes, ámde talányos *Duk-duk affér* 1908. november közepén erre a legfőbb bizonyíték), és tulajdonképpen e harcoknak és táborokon belüli megosztottságoknak is tanúja, lecsapódása, kortörténeti dokumentuma az *Almanach*.

¹² Nagyvárad, 1908. október 15.

¹³ Vö. KEMÉNY Simon, *A Holtnap*, *Nyugat*, 1908. október 1., 214–216. A *Nyugat* szerkesztői nevében Osvát pár sorban a cikk alatt szükségét érezte jelezni, hogy nem értenek mindenben egyet, s nem vállalnak közösséget a szerzővel. Mint többek közt Róna Judit is kiemelte, ez Osvát egyedüli írása a *Nyugatban*. Később Ignatusék Juhásznak írott levelükben is elhatárolódtak Keménytől. Vö. RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1883–1908*, Bp., Balassi, 2011 (Babits-kronológia, 1), 476.

¹⁴ „A kötet, melyet Rákosi Jenő a mai irodalom megítélésénél jónak látott értékmérőül venni: a nagyváradi poéták »A holtnap« köteté. [...] No hát abban a kötetben van néhány nagyon szép vers, vannak kevésbé sikerült alkotások, utánzott és utánérzett dolgok, de egy sincs, mely Rákosi Jenőt feljogosítaná, hogy a »hóbortosok«, a »hisztérikus zseni« gyűjtőnévvel hessegesse el magától azt a kényelmetlenséget, melyet a kötet néhány darabja neki, vagy azoknak a másoknak okozott, kik tehetségtelenségüket és irigységüket abba az epezőld formulába fogták össze: »ezt végre meg kellett mondani!«.” Vö. FENYŐ Miksa, *Hadi készülődések*, *Nyugat*, 1909. január 1.

Mire az megjelent (1909 januárja) a felek (Ady és Hatvany, Ady és a holnaposok, Ady és a *Nyugat*) tulajdonképpen megbékéltek. Juhász, aki *A Holnap* nevében kurucos választ fogalmazott meg 1908 késő őszen az olvasatában barátait egyértelműen „cserben hagyó” Adynak, vélhetően 1909 január végén békült ki Adyval,¹⁵ aki korábban, 1908 decemberében már Hatvanynak, Lédának, Nagy Mihálynak¹⁶ és Emődnek is visszaközölvő leveleket írt – ahogyan ő maga állította – a „hülye cikk”¹⁷ kapcsán, és újabb verseit is ígérte az 1909 tavaszára már készülő második antológiába. Az *Almanach* kortörténetidokumentum-értékét igazolva, e helyütt még e folyamat közepén járunk, hiszen a holnaposok nevében Dutka Ákos erre adott válaszát is olvashatjuk, aki Juhászhoz és a szeretett mesterét a *Jávorka nótájában* megátkozó Emőd Tamáshoz hasonlóan felszisszen Ady írásán, de kissé naivan s talán kevésbé harciasan két fontos dolgot kíván közölni Ady *Duk-duk*-beli eltávolodása kapcsán. Mindkettő fontos adalék az irodalomtörténet-írás számára is, hiszen megerősíti, hogy *A Holnap* című irodalmi havilap terve és kiadási szándéka 1908 végén is aktívan élt, a másik pedig, hogy az „affér” révén az ellentábor által következetesen hangoztatott adyismus vád elcsitulásának a lehetősége is adott, és így az egyéni poétikák megmutatkozására és mérlegelésére is sor kerülhet. Tudjuk, nem így lett.

A viták persze 1909 elején elsődlegesen nem annyira az új irodalom csoportosulásai, fórumai és erős egyéniségei közt, mintsem a „modernkedők” homogénnek tekintett egésze körül zajlottak – főként irodalmon kívüli szempontok szerint. Amint Szénási Zoltán is megállapította, mindezt „leginkább a konzervatív irodalomszemlélet alapjait érintő, különböző nemzetkonceptiók és hagyományértelmezések összeütközéseként lehet leírni”.¹⁸ A hagyományértelmezési nézetkülönbségekben a konzervatív irodalomszemléletet vallók (és az irodalomnak nemzeti szolgálati feladatokat és nevelő célzatot tudatosítók) ugyanis nem a képletes kánon esztétikai módosítását, hanem rögvést annak teljes cseréjét, pontosabban szubsztitúciós veszélyét, rémképét látta. A megerősödni látszó „modernnek” ellen a vádak ezért szinte minden esetben az érthetetlen, erkölcstelen és hazafiatlan, illetve dekadens és hóbortos jelzőkben csúcsosodtak ki. Nem véletlen, hogy októberben Apponyi Albert kultuszminiszter is úgy érezte, a „modern elvadulások veszedelme” ellen kell felszólalnia.¹⁹ Mindezen jelzőknek a „holnapos” afféle szinonimájává, majd egyenesen gyűjtőfogalmává vált. »Holnaposoknak«, »dekadenseknek«, »nyugatiaknak«, vagy »moderneknek«

¹⁵ Lásd erről F. DIÓSSZILÁGYI Ibolya, *Költő A Holnap városában: Juhász Gyula nagyváradi éve*, Nagyvárad, Literátor, 1994, 124.

¹⁶ A Holnap Irodalmi Társaság akkori elnöke, Ady váradi barátja és támogatója.

¹⁷ Vö. *Ady levelezése, II*, s. a. r. HEGYI Katalin, VITÁLYOS László, Bp., Akadémiai–Argumentum, 2001 (Ady Endre Összes Művei), 108–109, 635. levél: [Ady Endre – Diósi Ödönéknak, Érmindszent, 1908. nov. 29.]

¹⁸ Vö. SZÉNÁSI, *i. m.*, 17.

¹⁹ Vö. levelét Beöthy Zsolt 60. születésnapjára, Budapesti Hírlap, 1908. október 3.

nevezék magokat: lényegében egyre megy...²⁰ – írta a *Magyar Hírlap*ban Bársony István, 1909. januárjában.

Mire az *Almanachot* az olvasók többsége kézbe vehette, már lényegében megtörtént a homogenizáló összemosása a különböző értékelveknél és álláspontoknak, amelyben csupán két tábornak, a nemzetieknek és a nemzetietleneknek maradt hely. A kötet szerkesztői ezért érezték szükségesek az új irodalom mellett az ún. „nemzetköziség” kérdéskörét is részletesen tárgyalni. Rákosi Jenő és Ady, illetve a modern irodalom kiválóságainak későbbi polémiái (akár a híres 1915–16-os Ady–Rákosi-, akár a szintén az első világháború idején zajló Rákosi–Babits-viták) tulajdonképpen évekkel később is e tengely körül forognak, mindvégig megmaradva az irodalmi értékektől meglehetősen távol eső nemzeti-nemzetietlen ellentétpároknál. A modern irodalom és a vele összefonódott eszmei-társadalmi progresszió, illetve a konzervatív körök és az első világháborút támogató militáns nacionalizmus összecsapásának későbbi vitapozíciói is itt, ekkor szilárdulnak meg tehát. A militáns nacionalizmus az első világháború éveiben a hátszágbeli háborús propaganda szólamai közt, illetve a frontszolgálat érdekében történő mobilizáció jegyében is az ún. modernnek mintegy szűk évtizeddel korábbi felléptét kárhóztatta. E diskurzusban a „modern” poétákat és a „radikálisokat” okolta elsődlegesen a nemzetietlenek mondott hangokért, művészetszemléletért (nem egyszer egyenesen „kávéházakban lebzselőknek”²¹ minősítve csak őket a fronton harcolókkal szemben) és közvetetten a kialakult helyzetért is, ezáltal a háborús hétköznapokban is továbbélte az irodalomból az élet egyéb területeire átültetett leegyszerűsítő képleteket.²² Mindez az értékelvek végzetes kettészakadásának folyamatát is hűen dokumentálja ekkorra.

1908-ban azonban, abban az évben, amikor ingyenessé válik az elemi iskolai oktatás, és az összlakosság szintjén az írástudatlanság a korábban kimagasló 46%-ról mintegy húsz év alatt kevesebb, mint a felére csökken, látszólag Magyarország a biztos haladás visszafordíthatatlan útjára lépett. Irodalom, képzőművészet, zene hármában

²⁰ Vö. BÁRSONY István, *Irodalmi „modernség”*, Magyar Hírlap, 1909. január 23., 1. – a cikket Ignotusnak címzi, nyílt levél formájában.

²¹ Vö. ezzel kapcsolatosan BALÁZS Eszter, *Értelmiségellenesség az első világháború első felében: „kávéházi stratégiák” és „lógós” írók Budapesten* = BIRÓ Annamária – BOKA László szerk., *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások 2.*, Bp.–Nagyvárad, Reciti–Partium Kiadó, 2016, 153–180.

²² Vö. ezzel kapcsolatban pl. KOZMA Miklós háborús fronton született naplórészletét: „Azok akarnak bennünket irányítani és vezetni, akik az irodalomban megcsinálták a perdita-kultuszt? Akik magukat mindenekelőtt emelve az Én-kultusz őrjögésében csak azok előtt borulnak térdre, kik az irodalomban hasonló marhaságokat írnak? Békén hagyhatjuk őket addig, mert nem fognak számítani és nem jelentenek semmit, amíg egymás nagyságát és zsenijét, valamint babáik legkülönfélébb megnevezhető és meg nem nevezhető részeit imádván és egymás hangjától megkótyagosodva firkálnak, de Rákosi receptje szerint abban a percben fejbe kell csapni őket, mikor túl hangosak lesznek és a fiatalságot akarják megfogni.” – KOZMA Miklós, *Egy csapatlist naplója 1914–1918*, Bp., Révai, 1932, 325.

Illetve: http://mtdaportal.extra.hu/books/kozma_miklos_egy_csapattiszt_naplója.pdf (utolsó megtekintés: 2016. június 7.)

ugyanakkor egyre erőteljesebben érezhetővé váltak az újíto hangok, a szellemi rokonság és a szolidaritás érzése pedig inspirációs forrássá vált²³ – de a társadalmi haladás és maradás elleni harcot. Mindez értékválasztási, ideológiai, történelem- vagy nemzetszemléleti vitapozíciót eredményez, és a művészeteken túl a befogadó közegben is átalakulást, nézőpontváltást sürget.

Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy az intézményeiben némiképp megerősödő új irodalmi törekvésekkel összefonódni látszó eszmei-társadalmi progresszió – elsősorban a szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus – nem *A Holnap* révén jelenik meg. Bár ennek végső címe sokakban azt a képzetet erősítette, hogy a kialakuló szocialista eszmékhez kötődik (így például Kenedi Géza a Petőfi Társaság nagygyűlésén a szocializmus költészeteként interpretálta a teljes antológiát). Mások, például a *Népszava* kritikus, Bresztovszky Ernő *A Holnap új verseiről*, az 1909-es második antológiájáról írott kritikájában már éppen azt fejtegette, hogy bár ez az új líra szociálisabb, mint elődei voltak, és „forradalmi forrongás” is hevíti, de Babitsot s Juhászt azért marasztalta el, mert véleménye szerint nem eléggé az életből, mintsem csupán könyvekből merítik impresszióikat, vagyis túlzottan esztétizálóak. Ahogyan a *Nyugat* korán vállalt esztétizmusa is kerülni igyekezett – látva a vádakat – az azonosulást és szorosabb együttműködést a váradi antológia hirdette elvekkkel, az irodalom cselekvőbb természetével és főként a körülöttük gyülekező szereplőkkel.²⁴ A poéták közül Adyt és Juhászt kiemelték ugyan, Osvát híres „csillagos jegyzete” pedig Babitsnak tört végérvényesen utat az irodalomba, de a két antológiáról a *Nyugat*-ban megjelentett recenzió²⁵ meglehetősen hűvös tartózkodással viszonyult a csoportosuláshoz. Talán azért is, mert a fővárosból hamar beláthatóvá vált, hogy *A Holnap* viharos fogadatátása sok szempontból politikai vélemények keresztüzeként lesz csak leírható.

1908 szeptembere előtt „viszonylag takaréklángon” égett még a modernekekkel szembeni agitáció. Ismerünk több vészjósló írást ugyan az ezt megelőző időszakból is, (így a *Budapesti Hírlap* vezércikkét az *Alkotmány* és a *Katolikus Szemle*, valamint a nagyváradi *Tiszántúl* elutasító írásait), de nem feledhető, hogy „hat cikkből ötöt egyetlen ember, az a Göröcsöni Dénes néven publikáló Friedrich István írt, aki mint-ha az Ady-jelenség eltakarítását érezte volna feladatának.”²⁶ Persze legalább ilyen fontos, hogy az Adyt korábban megnyerni szándékozó lapok (köztük a szordínósan

²³ A *Nyolcak*, a *Nyugat* köre, illetve a zenében Bartók, Kodály és az Új Magyar Zeneegyesület összefogásáról lásd részletesen ROCKENBAUER Zoltán, *Apacs művészet*, Bp., Noran Libro, 2014.

²⁴ Az ún. „kültagok”-ról lásd BOKA László, *A Holnap 'kültagjai' és a karrier* = BIRÓ Annamária – BOKA László szerk., *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*, Bp.–Nagyvárad, Reciti-Partium Kiadó, 2014, 175-200.

²⁵ A második kötetről a *Nyugat*-ban Tóth Árpád jegyez szintén nem túl dicsérő kritikát, 1909 tavaszán.

²⁶ Vö. N. PÁL József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita: Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció természete és következményei*, *Spectrum Hungarologicum* Vol. 1., 2008, 161., illetve: https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/19856/URN_ISBN_978-951-39-3327-2.pdf?sequence=1 (utolsó megtekintés: 2016. június 7.)

nyitott *A Hét*) is fanyalognak ebben az évben az újabb orgánumok megerősödésén. A lap 1908 tavaszi, ironizáló cikke az új irodalmi irányoknak s konkrétan a *Nyugat* gárdájának szól, ezt azonban alighanem a néhány hónappal korábbi, Adyval való kapcsolatteremtésük kudarca is inspirálhatta – amint arra N. Pál József már rámutatott.²⁷ E cikkben olvashatjuk:

Egészen körülhatárolt, különvált csoport keletkezett a mi kultúránkban az utóbbi évek folyamán. Ezek a szent Nyugat fanatikussai, az ideszakadtak, az idegenül vergődők, a meg nem értettek, az édenkertből száműzöttek, ezek ama finomlelkű lények, akik törekeny vállalkon hordják a zseni fájdalmait, és keserű mosollyal nyugszanak bele a változtathatatlanba: minden mindegy. Az ember születik, undorodik és meghal: íme ez a Nyugat felé stréberkedő ember tragédiája.²⁸

1908 szeptemberétől viszont rendszeressé válik az élcelődő, majd egyre erőteljesebben elutasító hangnem a kritikákban, amely immáron a csoportos, intézményesülő fellépésnek szól. A moderneket elítélő írásoknak szinte kivétel nélkül ezért nem irodalmiak voltak a legfőbb szempontjai. Dutka Ákos e jelenségre reagálva jegyzi meg rezignáltan, hogy az új nemzedék tagjai olyan „tehetségek” voltak, akiket „érkezésük idején egyenkint örömmel fogadott a magyar irodalom. De mikor egy gárdába tömörülve az új idők érkezését dokumentálták, fegyverbe szállott ellenük a tekintélyek egész csapata. Ma tehát *komoly és őszinte esztétikai értékelésről szó sem lehet*” [kiemelés tőlem – B. L.]²⁹

Olyannyira nem lehetett, hogy – bár elmaradt a konzervatív tábor által remélt év végi „szakadás” a *Duk-duk*-cikk után, és Ady igyekezett is helyrehozni minden féllel kapcsolatát –, a sajtóbeli negatív reflexiók és vádak özöne, valamint a túlzott csinnadratta hatására Babits és Balázs Béla is elbizonytalanodik. 1909 januárjában (levelezésük igazolja ezt) azon morfondíroznak, hogy adják-e egyáltalán nevüket és verseiket a második nagyváradi antológiába, annak ellenére, hogy – mint írták – „utóvégre ők adtak ki bennünket először”.³⁰ Az elhíresült negatív reflexiók mellett jóval kevesebb figyelmet kapott ugyanis a pozitív fogadtatás, holott e méltatások (köztük a Kosztolányié,³¹ Hatvany Lajosé,³² Lukács Györgyé,³³ Schöpflin Aladaré) azért is hangsúlyozandók, mert többségük válaszolni igyekezett a kemény elutasításokra, illetve eleve a vádak értelmetlenségére hivatkozott vagy azok feloldására törekedett.

²⁷ Vö. N. PÁL, *i. m.*, 400. lábjegyzet, 161.

²⁸ Vö. MARCO [MÁRKUS László], „*E föld a lelkek temetője*”, *A Hét*, 1908. március 29. = ADY Endre Összes prózai művei, IX, kiad. VEZÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1973 (Ady Endre Összes Művei), 523.

²⁹ Lásd DUTKA Ákos, *A Holnap* című írását az *Almanach* 119–120. oldalain.

³⁰ Vö. Balázs Béla Babits Mihálynak, OSZK Fond III/190/3. Illetve idézi RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*, Bp., Balassi, 2013 (Babits-kronológia, 2), 41.

³¹ Vö. LEHOTAI [Kosztolányi], *A Holnap*, *A Hét*, 1908. szeptember 13., 600.

³² Vö. HATVANY Lajos, *A holnap*, *Pesti Napló*, 1908. szeptember 23., 3–4.

³³ Vö. L[UKÁCS]. Gy[örgy]., *Új magyar költők*, Huszadik Század, 1908. november, 432–433.

Schöpflin Aladár 1937-es irodalomtörténeti összefoglalójában, *A magyar irodalom története a XX. században* című szintézisében az 1908-as év irodalmi életét és a fellépő új nemzedékeket mintegy harminc év távlatából vizsgálva is hangsúlyozta egyfelől, hogy az irodalom hivatalos fórumai és a sajtóorgánumok részéről a váradi antológia szerzőit sokkal több támadás érte, mint a *Nyugatot*, másfelől azt is, hogy e tény mögött nem csak esztétikai viták, hanem nemzedéki konfliktus is meghúzódott.³⁴ Zoltán Vilmos korabeli sorai *A fiatalok* címmel³⁵ szintén ezt támasztják alá: „A gyűlöletes magyar sovinizmus idiótáknak tekinti ezeket a fiatalokat [ti. a holnaposokat] s a spártai anyák nemzeties önérzetével akarja a mélybe hajigálni őket, mint a kutyakölyköket”, de – így a szerző – „Nagyvárad megnyitotta kapuit garabonciás fiainak”. Hogy nem volt túlzás a nemzedéki konfliktusban a korábban emlegetett spártai ifjakra utaló párhuzam, arra a legradikálisabb példa az 1908. december 20-án megjelent, fulmináns Rákosi Jenő-tárca –ő szignóval („*A Holnap*”), ami már egyáltalán nem a költők szövegeivel foglalkozott csupán, hanem a „gögös, pökhendi”-nek mondott poéták „bajusztalansága”-ban, „beretvált” képükben is magyartalanságukat, pontosabban a magyarság szimbolikus elutasítását akarta láttatni.³⁶ Négy nappal az *Almanach* sajtó alá rendezését és nyomdába adását megelőzően e nagy terjedelmű cikkében a *Budapesti Hírlap* teljhatalmú főszerkesztője mindemellett különösebb eszme-futtatás nélkül a bolondok közé utalta az antológiában szereplő, érthetetlennek bélyegzett hét költőt. Cikke az *Alkotmány* korábbi támadó cikkeinek meglehetősen alacsony színvonalára emlékeztetett, megtoldva érvelését azzal is, hogy ezeknek nincs is múltjuk, így csak a jövő kapuját döngetik, a várt holnapot szajkózzák, miközben életükből „kiesett a Ma”. Rákosi ezen írásának részleteit közli az *Almanach* is, megtoldva a modernekről adott nyilatkozatával, összefoglaló címmel (*Holnaposokról és modernekről*). Kétségtelen, hogy azok a panelek, amelyekre épít, más orgánumokban is komoly visszhangokra leltek. Ezek a fiatalok örültek, „mintha mind *Petőfi Örültjéből* inspiráltak volna magukat”, érthetetlenek, „francia növendékek”, tehát idegen minták másolói, és nem is a holnapéi, hanem már részben elmúltak, tehát a tegnapiéi. Ugyanakkor nem is modernekek, csak

³⁴ Vö. „A harc nem is a Nyugat ellen indult meg; az első évben nem vették észre, talán nem is akarták észrevenni, hogy a folyóirat valami mást, újat akart, mint a többi meglévő lapok. Írói, újságírói társaságokban folytak viták róla, a beérkezett írók nagyobb része erősen bírálta egyes közleményeit vagy íróit, de ezek a viták nem kerültek nyilvánosságra.” SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Bp., Nyugat, 1937, 128.

³⁵ Lásd Vasvármegye, 1908. október 6., 229. sz., 1–2.

³⁶ Elvben idesorolta a debreceni Oláh Gábort is, aki alig három nappal később kikérte magának a „holnaposságot”, megjegyezve, hogy hívták ugyan őt is, hogy vegyen részt az antológiában, de nem állt be, mert sosem szeretett „társulni senkivel a lelket illető dolgokban...”, majd „szerető és hálás öccse”-ként írja alá Rákosiak szóló, igencsak tisztelő s köszönő hangnemű, dörgölődző válasz-cikkét. Lásd [RÁKOSI Jenő] –ő, *A Holnap*, *Budapesti Hírlap*, 1908. december 20., 3–4; illetve Oláh Gábor válaszát *Budapesti Hírlap*, 1908. december 23. Juhászékát ez utóbbi bőszítette csak igazán!

maguk hiszik ezt, legfeljebb „csak kifejezéseikben és manírjaikban ujak”. Végezetül pedig mindaz amit művelnek „divat és mulandó” csupán.³⁷

A Rákosi felvázolta álláspontok mentén szerveződő polémia, amelyet Beöthy és Apponyi kormánypárti „elvek” mentén legitimált, 1908 év végére valóban „elvadult”, s „a benne való állásfoglalás a kulturális-politikai értékválasztás része lett”.³⁸ Országos és helyi szinten is egyre alacsonyabb színvonalon özönlöttek a támadások a modern poéták vélt serege ellen, köztük rendszeresen a már említett Görcsöni Dénesé, akinek cikkei nemcsak *A Holnapot*, de a *Nyugatot* és a *Huszádik Századot* is elszántan támadták.³⁹ Az alaptalan vádak felületességének szemléltetésére (ti. a magyartalan, érthetetlen, beteges stb. vádakra) elegendő itt a megkérdőjelezett nemzeti jellegre utalni, amelyet több ízben számon kértek – a konkrét versek ismerete nélkül is – csupán a *Nyugat* választott címe vagy még inkább a váradi antológia jövőbemutató címválasztása kapcsán. (Elfeledkezve arról, hogy utóbbi esetben a címvariánsok közt 1908 májusában is még a „Hétmagyarok” és a „Göncölszekér” is komolyan felmerült, utalva az antológiabeli hét szerzőre, de egyúttal azok magyarságára is.) Tény, hogy kereken egy évvel a *Nyugat* megindulása után egyre sűrűbb publicisztikai párbajozás dúl újítok és maradiak, haladók és konzervatívok amúgy egyáltalán nem homogén tábora közt, olykor egyéni vagy intézményi érdekek, sérelmek, sőt talentumok és vérmérséklet szerint is. Rákosi említett cikkére (is) válaszol Hatvany Lajos, *A nagyváradi holnaposok és a budapesti hírlaposok harca* című írásával, ebben részletezve és összegezve, hogy első, *Pesti Napló*ban 1908. szeptemberében közölt tárcája óta – amely az antológia megjelenését üdvözölte – hogyan „vonszolták végig” e kis kötetet „az összes napilapokon rengeteg hűhóval”.⁴⁰ Ennek megfelelően Ignotus 1908. december közepén, a *Nyugat* hasábjain ír „hadi készülődésekről”, amelyeket Fenyő Miksa folytat hasonló címmel az ünnepeket követő első számban, 1909 legelején, ebben szintén Rákosinak címezve elsődlegesen válaszát.⁴¹

A közvetetten az *Almanach*ban is folytatott vita tehát ennek az eszmetörténetileg is fontos konfliktuscsoportnak és társadalmi lecsapódásainak a színtere. Szerdahelyi Sándor és legfőképp a bevezetőt író Zuboly e jelenség kapcsán a szerkesztők józanságával oknyomozói feladatokat is fel akartak vállalni. Az egyik alcím értelmében „régí írók és útban lévő fiatalok” közötti, országos méreteket öltő polémiáról, illetve az irodalmon

³⁷ Lásd RÁKOSI Jenő, *Holnaposokról és modernekről*. Lásd az *Almanach*ban a 163–169. oldalakon.

³⁸ Lásd N. PÁL, *i. m.* https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/19856/URN_ISBN_978-951-39-3327-2.pdf?sequence=1 (utolsó megtekintés: 2016. június 7.)

³⁹ Meglehetősen alacsony színvonalon, főként az *Alkotmány* és a *Katolikus Szemle* hasábjain. Ez utóbbi állandó szemléjében *A Holnapot* is alaposan megtámadta. Vö. GÖRCÖSNI Dénes, *Folyóiratok szemléje*, *Katolikus Szemle*, 1909. február 1., 203–204.

⁴⁰ Ebben azt is hangsúlyozza, hogy akár tetszik, akár nem, „A holnaposok ma éppúgy irodalmi irányt jelölő fogalom lett, mint volt egykor a Tízeké, az Auróra köré s a Testőröké”. Vö. HATVANY Lajos, *A nagyváradi holnaposok és a budapesti hírlaposok harca*, *Huszádik Század*, 1909. január 1., 66–74.

⁴¹ Vö. IGNOTUS, *Hadi készülődések*, *Nyugat*, 1908. december 16.; illetve FENYŐ Miksa, *Hadi készülődések*. (válasz Rákosinak), *Nyugat*, 1909. január 1., 48–51.

túlnövő, a napisajtót ellepő vádak kapcsán nemzeti eszme és nemzetköziség vitapontjairól nyújt színes palettát a kötet, amelynek fontos kiemelniünk demokratizmusát. A mértéktartó s minden oldalnak teret engedő szerkesztői elképzelés ugyanis a teljes újságírói spektrum demokratikus bemutatkozásának, véleménynyilvánítási igényének akart eleget tenni, akkor, amikor messze nem egyenlő arányokról beszélhetünk még a fórumok, képletes oldalak és valós táborok terén.

A több mint 400 oldalas kötetnek a legmeghatározóbb, *Az új irodalom körül* című fejezete szimbolikusan Ady Endre írásával kezdődik (alfabetikus sorrendben szerepelnek a modern és a konzervatív irodalomszemléletet képviselő szerzők írásai). *A magyar lelkek forradalma* – választott cím nyilvánvalóan nem csak irodalmi vonatkozásokkal bírt. Fontos már amiatt is, mert ez az első alkalom, amikor „közvetlenül”, egy laptestben válaszolhatott Ady Rákosinak, s több, őt gúnyolva meg-nem-értőnek. A politizáló alkatú költő, a maga publicisztikai jártasságával és remek argumentációs készségével válaszol az „élő halottaknak”, igaz, némiképp más logikával már, mint tette azt pár hónappal korábban. Többek neve ugyanis a Nagyváradon rendezett *A Holnap*-esten felolvasott Ady-előadásban is előfordult, még 1908 szeptemberében: „Öljük meg Homérosztól, Danté-tól, Voltaire-től, aki csak utunkba akad, Beöthy Zsoltig, Rákosiig és Szabolcskáig”.⁴² Itt azonban Ady érvelése tovább lép. „A francia forradalom azt hirdette, hogy vannak halottak, a kiket nem lehet elégszer megölni. [...] Nálunk vannak élők, a kik halottak s a kiket fölösleges fáradság volna még alaposabban megölni.” *A Magyar lelkek forradalma* ennek megfelelően már egy megtörtént „áttörésnek”, „szellemi erupciónak” a tudatát, visszafordíthatatlanságának a tényét hangsúlyozza, amely nemcsak a moderneken több ízben is gúnyolódó Szabolcska Mihályt⁴³ („Lantverő Mihályt”) hanem vele együtt a konzervatív szemlélet derékhadát is egyértelműen a múltba visszahúzó, idején túlnőtt, letűnőfélben lévő erökként⁴⁴ értékelte. „... nekik, Jenőnek, Pálnak, Zsoltnak [ti. Rákosinak, Gyulainak és Beöthynek – megjegyzés B. L.], valamennyinek nincs közük ahhoz, ami történt” – olvashatjuk. Az intellektuális forradalom ugyanis végre „megvan” – szögezi le Ady, „talán elbukik, talán ér el valamit”, de a lényeges és bizonyos az, hogy „egy ideák nélkül élő országra sikerült rábocsátanunk azokat a veszedelmes ideákat”, amely révén „soha magyarabul, bátrabban nem ébredt föl még a sokszor félreismert magyar géniuszt”.

Az évkönyv szerzőinek névsora önmagában is jelentős és sokat ígér. Beöthy Zsolt éppúgy helyet kapott benne, mint Ágoston Péter, Prohászka Ottokár éppúgy, mint

⁴² Vö. ADY Endre, [A Holnap], Nagyvárad Napló, 1908. szeptember 29. = ADY Endre *Összes prózai művei*, IX, kiad. VEZÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1973 (Ady Endre Összes Művei), 269.

⁴³ Szabolcska különben a modern irodalom elleni 1908-as roham több szakaszában is jeleskedett. A várad antológia megjelenését követően közölte például a Budapesti Hírlap október 16-i számában (*Fiaim, csak énekeljétek* címmel) lekicsinylő versét. Ady szintén verses „válasza” (*Üzenet Költőcske Mihálynak*) következő évben, a *Független Magyarország* 1909. április 11-i számában jelent meg, már *A Holnap* antológia újabb, 1909-es kötetének megjelenése után.

⁴⁴ Vö. ADY Endre, *A magyar lelkek forradalma*. Lásd az *Almanach* 102–103. oldalán.

Jászi vagy Szabó Ervin. Az addigra véleményüket markánsan megfogalmazók, mint például Szabolcska, Rákosi vagy Kenedi, nem mondanak tulajdonképpen újat, velük e lapokon is higgadtan érvelve vitáznak többen, így Ignótus, Hatvány vagy éppen Schöpflin. A haláláig kormánypárti képviselő Mikszáth tulajdonképpen naivan azt fejtegeti, hogy nem kell sem túlértékelnünk, sem megijednünk az újtól, a modernektől, ez a körfogas az élet rendje. A délvidéki német polgári családból származó, asszimiláns Herczeg Ferenc, aki – akárcsak Mikszáth – mindvégig támogatta Tisza István politikáját, és megalapításától szerkesztette a maradi ízlést képviselő *Új Időket*, már más álláspontot képvisel, az egyéniséget emeli ki, és nem szavaz bizalmat a csoportosulásoknak: „A költő, ha egyéniség, magában jár”. Ezzel tulajdonképpen eleve ítéletet mond, mintegy megismételve a *Horkayné* álnéven jegyzett ismert cikkében állítottakat, amely a *Duk-duk* közvetlen előzményének tekinthető: „Ady Endrének kegyetlen irtóháborút kellene indítani az iskolája ellen, mely abból él, hogy kilószámra kiméri az ő húsát”⁴⁵, amit e helyütt megtold azzal is, hogy ezen ifjak „átoknak tekintik magyar voltukat”. Előnyére szól ugyanakkor a tény, hogy az általa elnökölt egyesület éves almanachjában olyan szerkesztőknek adott végső soron lehetőséget, akik mindkét felet meg kívánták hallgatni, illetve szólaltatni.

Kenedi Géza *Almanach*-beli rövid írásában is (annak ellenére, hogy az *A nemzetköziség körül* címet viselő blokkban szerepel) megismétli, hogy a „kozmpopolita irányokat” az irodalom terén veszedelmesnek tartja, „mivel megrontják a magyar gondolkozást és bomlasztják a nemzet erkölcsi erejét”⁴⁶. Pedig ezen „irányok” költőinek többsége közölt addigra már *A Hétben*, a *Vasárnapi Újságban*, sőt többen az *Új Időkben* is! (Ez utóbbi külön válogatást is közölt az antológiából még a botrányok, és legfőképp a *Duk-duk affér* előtt, ahogyan 1908 augusztusában a *Szeged és Vidéke* is bemutatkozási teret engedett az antológia költőinek.)⁴⁷ Kabos Ede – aki pár évig a *Budapesti Napló* főszerkesztője is volt – találó címadással (*Horror juventutis*) ezt jellemzi.

Mert a fiatalok nem is mozgolódnak valami különösebben. Ugyan mit is csinálnak? Társaságot akartak alapítani? De nem alapítottak. Ujságra gondolnak? De máig sincs ujságjuk s az egyetlen folyóiratuk kéthetenként egyszer tud megjelenni [a *Nyugat* – megjegyzés B. L.], akár egy ólomlábu akadémiai folyóirat. A fiatalok egész mozgolódása annyi, hogy dolgoznak, verseket, novellákat írnak s – legtöbbször saját költségükön – könyveket adnak ki. Pedig volna okuk mozgolódnia. [...] Ellenben az öregek! Irodalmi társaságok megnyitáiban, maradi ujságokban, sőt szuggerált kultuszminiszteri nyilatkozatokban is folyton pocskondiázzák a fiatalokat.⁴⁸

⁴⁵ Vö. HORKAYNÉ [HERCZEG Ferenc], *Ellesett párbeszédék*, Új Idők, 1908. október 25.

⁴⁶ Lásd KENEDI Géza, *Kozmpopolita irányzat veszedelme* című írását az *Almanach* 316. oldalán.

⁴⁷ Utóbbi nyilván Juhász Gyula révén, *Mutató A Holnap-antológiából* címmel. Vö. Szeged és Vidéke, 1908. augusztus 28., 197.

⁴⁸ Lásd az *Almanach* 146–147. oldalain.

A teljes elutasítás mellett több írásban is megjelenik Ady elkülönítése, leválasztási kísérlete is,⁴⁹ hol empátiával, hol az új irodalom és a betegség vádjának elmaradhatatlan összemosásával. Dr. Mikes Lajos – aki 1903–1904 között a *Magyar Génius* újságírója is volt, 1908-ban pedig a *Budapesti Hírlap* szerkesztésében jeleskedett⁵⁰ – itt közölt rövid cikke⁵¹ a jól bevált módszerrel él, azzal, amivel 1908 késő őszen az *Új Idők* is próbálkozott. Tehetségnek és „nagy lírikus”-nak nevezi Adyt, akinek verseiben a magyar nyelv olykor „biblikus fenségig” emelkedik, és akinek tisztánlátásában a magyar viszonyok züllöttségén való elkeseredést kell meglátnia az olvasóknak, de aki „maga sem emelkedett még ki teljesen” a züllöttségből. Verseinek egy része ugyanis „sárral, piszokkal, izléstelenséggel, beteg tulzással és korhely érzékiséggel” van keveredve. Ezért most „lelkinyomorékok hamis bálványá”, de – mint a cikk szerzője reméli –, ilyen téren történt megtévelyedését lelki tisztulás követi majd. Ráadásul az őt követőknek is van felelőssége mindebben: „ez a korházba és tébolydába való emberi állatsereglet csaholja, üvölti, bömböli manapság Ady nagyságát és dicsőségét, elriasztva a költőtől az igaz megértőket és elnyomva a tiszta szeműek és egészségesek hangját”. Aligha kell magyarázni, kikre gondolt Mikes. Ráadásul azt is értésünkre adja, hogy a modernnek, „ez a rokkant had”, amelynek – mint megtudjuk – nincs érzéke a költészethez, s nincs „semmi mértéke a szépségről és az igazságról”, mi több még hite sincs a múltban, tehát e társaság kihasználja csupán s tévútra viszi az „uj nagy talentumot”. Mások – például Szabolcska is – éppen az ifjakat biztatják Ady ellenében. „Ők Ady Endrét vallják vezérekül, holott van a seregben egynéhány, a ki különb legény Adynál.”⁵²

Többen a felkért véleménynyilvánítók közül – főként *A nemzetköziség körül* címet viselő blokkban az irodalmi törekvéseket egyenesen a politikai szereplőkkel mossák össze. Apáthy István itt közölt írásában a „Modernség”, „Szabad gondolat”, „Új Magyarország” és „Holnap” jelszók alatt egyesülőről beszél, akiknek ráadásul közös vonásuk „nem az ifjúság, hanem az érvényesülésnek még eddig ki nem elégített vágya”. Visszatérő motívum lesz ugyanis (főként a viták 1909-től alakuló menetében, a konzervatív erők rögtönzött vádjainak cáfolása, alaptalansága mentén), hogy egy adott ponton túl többen érvelésüket leegyszerűsítik, és az új irányok felléptét s az egész polémiasorozatot csak reklámfogásnak gondolják. Semmilyen újról nincs itt szó, – mondják – csupán figyelemfelhívásról, bármi áron, s ez lehet politikai és költészeti egyaránt.

⁴⁹ Ady „leválasztásának” a kísérlete már a *Duk-duk affér* előtt is megkezdődött. A *Pesti Futár* 1908. október 5-i számában olvashatjuk például: „...ami a Holnap című irodalmi társaságban fiatalság és szép szándék, mi is üdvözljük. Azt pedig, ami benne vidékies, értetlenség, nem vesszük komolyan. Ady Endrének valóban van néhány gyönyörű verse, de akik köréje csoportosultak, azok majdnem semmit sem érnek...”.

⁵⁰ Mindezekon túl az irodalomtörténet Klára lánya révén is számon tartja, hiszen általa lett 1921-ben a költő Szabó Lőrinc apósa. A fiatalok titokban, szülői beleegyezés nélkül kötöttek házasságot, amelyet Mikes kezdetekben ellenezett.

⁵¹ Lásd *Jegyzetek a legújabb irodalomhoz* címmel, az *Almanach* 148–149. oldalain.

⁵² Lásd az *Almanachban* *Ma, holnap és holnapután* c. írását a 179–181 oldalakon.

Az ezekhez hasonló felvetések 1908 őszétől egészen az év legvégéig kerültek lejegyzésre. Jelzésértékű ugyanakkor, hogy két nappal azt megelőzően, hogy Zuboly kiteszi képletesen a pontot az *Almanach*-beli előszó végére, a kor egyik legjobb szemű kritikusja meglehetősen előrelátó levelet fogalmaz a közeljövőre nézvést Adynak.

Kedves Ady, olvasta Rákosi Jenő Holnap-cikkét? Úgy érzem, s gyanítom, nagy harc készül ellenünk, akik meg akarjuk csinálni az új magyar irodalmat. Hallom, a Kisfaludy Társaság nagygyűlésén Beöthy készül folytatni, amit Rákosi megkezdett, s bizonyára lesznek mások is, akik szekundálnak nekik. A lehető legrosszabbkor támadnak ránk: akiknek kutya kötelességük volna velünk lenni, vagy gyöngék, vagy félénkek, vagy indolensek, vagy irigyek. Hatása alatt állunk egy ügyetlenül kezdett s az emberek gyöngesége miatt időnek előtte elvetélt alakulás csődjének. Orgánunkunk nincs, amelyben ellensúlyozni lehetne azt a hatást, amelyet a publikum előtt nagy tekintéllyel bíró emberek zárt csatarendben való felvonulása okvetlenül fel fog kelteni. A Nyugat erre kicsiny, zártkörű, a hitele még nem eléggé konszolidált arra, hogy olyan régi s tradicionális tekintélyekkel győztesen szembe tudjon szállni. A pillanat veszedelmes, úgy visszalökhetnek, hogy tudja isten, meddig nem tudunk feltápászkodni. Meg is vagyunk hasonolva: a Nyugat támadása a Holnap ellen, a maga Duk-duk cikke, meg más dolgok olyan zavart és széthúzást támasztottak a között a nagyon kevés ember között is, akik becsületesen fogja fel a dolgokat – az ellentábor vagy nagyon jó taktikus, vagy fene nagy szerencséje van, hogy most szervezi a rohamot.⁵³

Schöpflin Aladárnak igaza lett. 1909 januárja már nem is hadi készülődésekről, hanem nyílt háborúskodásról szólt. A csapatok mozgásba lendültek: a Petőfi Társaság 1909. január 6-i ülésén Kenedi Géza fölolvasta az antológiáról készült elmélkedését (*Fagyöngyök* címmel), és ebben „dekadens, szimbolikus és beteges irodalmi irány”-ról beszélt, majd őt követte Lampérth Géza kifejezetten a holnaposok ellen írt csipkelődő versével (*Magyar virágharc*), amelyet minden jó érzésű irodalomszerető figyelmébe ajánlottak. Herczeg Ferenc e nagygyűlésen is megismétli, hogy „amit iskolának vagy iránynak szokás nevezni”, az nem egyéb, mint tehetségtelen utánzók csoportosulása...⁵⁴ Hatvány ekkor, ezek hatására ragad ismét tollat – sokadszor⁵⁵ – Ady és a modernek védelmében,⁵⁶ alig két héttel korábbi említett, az 1909-es esztendő legelső napján közölt írását követően. A nagyváradi kormányhú napilap, a *Szabadság* ugyanekkor csokorba gyűjtve közli az antológiát bíráló pesti írásokat, és több irodalmi botrányba igyekszik belekeverni helyi szinten is az egyes holnapos szerzőket. Bársony István Ignotusnak címzett nyílt levelében (*Irodalmi „modernség”*) a *Magyar Hírlap* hasábjain pedig így összegez: mindez csupán „homályos, kapkodó, bizarr, erőltetett, beteges szenvelgés”.⁵⁷

⁵³ Lásd SCHÖPFLIN Aladár *Összegyűjtött levelei*, s. a. r. BALOGH Tamás, Bp., Pannónia, é.n., 51–52.

⁵⁴ Lásd többek közt RÓNA, *Nap nap után... 1909–1914, i. m.*, 36.

⁵⁵ Az *Almanachban A bocznádi ismeretlen* című esszéje Ady védelmében születik, de tulajdonképpen az Aranytól Adyig vezető utat is feltérképezi, a lírai antológiák jelentősége tükrében.

⁵⁶ Vö. HATVANY Lajos, *Irányok és tehetségek*, Népszava, 1909. január 15. – melyben többek közt így ír: „A Petőfi Társaság rokkantjai egészséget hazudnak. Ezért nincs köztük igazi költő.”

⁵⁷ Vö. BÁRSONY István, *Irodalmi „modernség”*, Magyar Hírlap, 1909. január 23., 1.

Ebben a hosztilis hangulatban az *Almanach* bevezetőjének józan hangneme még üde színfoltnak, a tematikus választást tekintve pedig telitalálatnak számított, hiszen rögvest az újév legelején igazolódni látszott, amit Zuboly 1908 telén érzékeltetett, miszerint nem csak azért okulhat ezen összeállításból minden olvasó, mert „háborúra készülő csapatok állomáshelyének, emberállományának” kijelölését láthatja meg, hanem azért is, mert az ütközet „ágyúk zenéje mellett is megindult”.

Évtizedek távlatából visszatekintve a *modern* jelzőnek és itt használt gyűjtőfogalomnak legalább három, jól elkülöníthető jelentésrétegét különböztethetjük meg Nádasy Ádám szerint.⁵⁸ Ezek közül alighanem mindet megtaláljuk e korabeli vitákban, meglehetősen konfúz módon. Mindenekelőtt a *modern* mint új, és mint ilyen, *viszonyító* jelentésében, tehát a legfrissebb értelmében. *Tartalomleíró* értelemben már inkább a ’korszerű’ szinonimája a szó, vagyis egy képletes, mindenkori mának megfelelő, de legalábbis a múlttól (fokozatosan vagy radikálisan) eltávolodó s új kifejezési módokat is kereső jelentésben, és ebből adódik *tartalomértékelő* jelentése is, amely a ’haladó’, a ’visszahúzó erővel és hagyományszemlélettel tudatosan szakító’ értelmét hangsúlyozza. A *modern*nek, a *modernisták* mint gyűjtőfogalom e kontextusban a *tartalomértékelő* jelentésréteg miatt kerültek igazi pörölycsapások alá. A „mai irodalom” körüli polémiát és nézetkülönbségeket tárgyalandó, az *Almanach* az *új nemzedék* és a *legújabb irodalom* jelzős szerkezetekkel látta el fejezetcímeit. Nem beszélt tehát tudatosan *modern*ekről, amely jelző csak a felkért véleménynyilvánítók írásaiban és címadásaiban jelentkezett, helyette megmaradt a tudatos *viszonyító*, tényközlő leírásnál. Ebből adódóan többen elméleti bevezetőkkel, okfejtésekkel kezdték írásaikat, hogy a „régí és új” nemzedékekről, apák és fiúk harcáról meglehetősen homogén módon értekezzenek. Az új, a *modern*, az ifjú, sőt olykor a kozmopolita és a nemzetietlen már e ponton tulajdonképpen összefonódó jelzői lesznek képletesen véleményazonos (de a valóságban nagyon is távol álló) egyéneknek, szerzőknek, társadalmi és művészi csoportoknak. Meglehet, hogy az irodalom és immáron az irodalmi élet hipotetikus kettészakadásának veszélye sokak szemében ekkorra túlon túl is reálisnak tetszett, de legtöbben az új nemzedék szerzői termését csupán mint minden fennálló értéket – köztük a nemzeti jelleget is – tagadó, anarchiát gerjesztő jelenséget akarták láttatni.

Hogy ez a láttatás nem járhatott hosszabb távon sikerrel, azt Ignotus írásának pár sora már érzékelteti, amely a megváltozott olvasói, befogadói igényeknek adva hangot leszögezi, hogy nem ismer az irodalom számára más kötelességet, mint hogy művészi és igényes legyen. Ugyanakkor reményét is kifejezi, hogy az új olvasók tábora nem olyan költőkre vágyik immáron, akik „nem tudnak egyebet, mint utánozni a halottakat s meg nem érteni az élőket”.⁵⁹ A folyamat nem állt le, a harcok, mint jeleztem, az első világhéges idején is még dúltak az eltérő irodalomestmények képviselői közt,

⁵⁸ Vö. NÁDASY Ádám, *A „modern” és a belőle képzett fogalmak jelentéshasználata és története*, Replika, 30. sz., 1998. június, 33–40.

⁵⁹ Lásd Ignotus írását az *Almanach* 139–145. oldalain.

de már 1909 júniusában, a *Nyugat* első Ady-számában⁶⁰ is fontos demonstrációk jeleztek az idők változását, az erőviszonyok elmozdulását és az újtó irányzatok közt is a dominanciák letisztuló folyamatait.

Ezen folyamatok felől is elsődleges jelentőségű e kötet. Valóban „szellemi térkép-vázlat”, ahogyan Zuboly nevezte, amely kortörténeti dokumentumaival „jelölője háborúra készülő csapatok állomáshelyének, emberállományának, harci készségének és a harcot inspiráló tűzfészek hollétének”. Igazi csemege ma is mindazoknak, akik hűen és árnyaltan akarják vizsgálni e szellemi ágyúk hangzajában a magyar irodalom és szellemtudomány korabeli vitáit, állapotát, „irodalmi, zsurnalisztikai és kritikai” témák korhű lenyomatait.

⁶⁰ Ebben Osvát kérésére sorakoznak fel a kortársak és a *Nyugat* szerkesztői Ady mögött, ahogyan Schöpflin írja „csoportosan, tüntetésszerűen”. Hatvany Lajos itt már az egész generációra és az őket befogadó folyóiratra vonatkozó kanonizáció tudatos tényét is rögzíti, kiemelve, hogy a közvetítés „*publicum és írótság között*”, tehát az irodalmi nevelés „*az irodalmi folyóirat dolga*”. Lásd a *Nyugat* 1909. júniusi tematikus számát.

VÁRI LÁSZLÓ

Ady Endre szabadkőműves kesztyűi

A Petőfi Irodalmi Múzeum *Stációk és tárgyak (Ady Endre és az Ady család tárgyi hagyatéka)* című virtuális kiállításán¹ szerepel Ady szabadkőműves táskája,² amely mellett a következő magyarázó szöveg olvasható:

Gyűjtemény: Petőfi Irodalmi Múzeum

Leltári szám: R.82.113.1.

Megnevezés: Ady Endre szabadkőműves tarsolya

Állapot: kopott, csatja hiányos

Méret: H 21 Sz 13,5

Leírás: Boríték formájú, bőrből készült táska. Csattal záródó felhajtójára nyomva a tulajdonos és a hozzá tartozó szabadkőműves páholy neve: Ady Endre / Martinovics. 1912

Anyag: marhabőr, fémcsat, aranyozás

Származás: Fenyő Miksa, 1970

Megjegyzés:

A leltári tétel első darabja minden kétséget kizáróan Ady Endréé volt. A 4., itt nem felsorolt tárgy egy szabadkőműves érem, amely tévesen van Ady Endre tulajdonának leltározva, mert a Könyves Kálmán páholyból származik. Minden valószínűség szerint az adományozóé, Fenyő Miksáé lehetett, mert ő az utóbbi páholy tagja volt. A 2-3. számú, szintén ehhez a tételhez tartozó szabadkőműves kesztyű irodalmi vonatkozása kétséges, lehet, hogy Adyé volt, lehet, hogy az adományozóé.

L. kéziratári gyarapodás 1/1970, amely csak a tarsolyt említi Ady relikviaként.³

¹ *Stációk és tárgyak: Ady Endre és az Ady család tárgyi hagyatéka*, a katalógus anyagát egybegyűjtötte, szerkesztette, a szöveget válogatta és az előszót írta BENKŐ Andrea, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014. <http://szimma.hu/keszady2/> (utolsó megtekintés: 2016. november 20.).

² A páholyban tartott táskában voltak a szabadkőműves ruházatát kiegészítő kötény, kesztyű, páholyjelvény, amelyeket így nem kellett otthonról hozni, vinni.

³ Ady Endre szabadkőműves tarsolya = *Stációk és tárgyak, i. m.*, <http://szimma.hu/keszady2/htmls/R.82.113.1..html>, *A tárgy* című szövegblokk (utolsó megtekintés: 2016. november 20.).

Az emlékezetben című szövegblokkban idéznek Kovalovszky Miklós megjegyzéseiből, amelyeket az *Emlékezések Ady Endréről* IV. kötetében Mittay László cikkéhez fűzött:

Ifj. Bisztriczky Tibor édesanyja úgy hallotta, hogy Ady a szabadkőműves kesztyűjét néhány ilyen kultikus tárggyal együtt Adának ajándékozta. Ez furcsán ható hír, mert Ady szabadkőműves emléktárgyai Fenyő gyűjteményével kerültek a PIM relikviatárába. Adyt 1912. máj. 3-án avatták a Martinovics páholy tagjává, Ada pedig júniusban tartózkodott ismét a Városmajor szanatóriumában. E tárgyaknak és egyéb Ady-emlékeinek – levelek, fénykép, kézirat – sorsáról nem tudnak, Nagyanyjuk minden személyes emléktárgyát, levelezését gondosan dobozokba csomagolva hagyta hátra, jegyzetekkel, de Adytól és Adyról nincs köztük semmi.⁴

Lehetséges lenne, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében Fenyő Miksa kesztyűjét őrzik,⁵ és Ady valóban Adának (Bisztriczky Józsefné Csutak Valériának) ajándékozta saját szabadkőműves kesztyűjét?

Ady és Ada

Adával Ady a Városmajor szanatóriumában ismerkedett meg 1912 márciusában. Ő már egy-két hete ott volt, amikor az aradi fiatalasszony megérkezett, és a nyugodt, csendes nőt maga a főorvos, Kozmutza Béla mutatta be Adynak, azt remélve, hogy jó hatással lehet rá. Ady akkoriban éppen a Lédával való kilátástalan kapcsolatának lezárásához keresett erőt magában,⁶ így csinos betegtársához azonnal közeledni kezdett. A szanatóriumában két részletben együtt töltött hetek és az azon kívüli időben váltott levelek arról tanúskodnak, hogy Ady eljutott az Adával való házasság gondolatáig. Ez a terv még az Adát aradi otthonában, családjá körében lezajlott, augusztus eleji meglátogatása után is foglalkoztathatta, hiszen az ezt követő levelében így ír: „Föl kell ezt fognia, megértenie, bíznia bennem s abban a hatalomban, amely feltétlenül sorsomat a Magáéhoz köti ...”⁷

Ezt a véleményt legmarkánsabban Hegedűs Nándor⁸ fogalmazta meg *Ady és Ada* című tanulmányában. Mások ezzel szemben óvatosabbak,⁹ hivatkozva Ady több akkori, komolytalan házassági ajánlatára.

⁴ MITTAY László, *Ady városmajori szerelme, Ada = Emlékezések Ady Endréről*, kiad., jegyz. KOVALOVSZKY Miklós, IV, Bp., Akadémiai, 1990 (Új Magyar Múzeum 16), 623–639, itt: 629. (A továbbiakban: *Emlékezések Ady Endréről*, IV.)

⁵ http://opac.pim.hu/JaDoX_Portlets/displayContent?docId=6887&secId=42154&cast=jpg
<http://opac.pim.hu/hu/record/-/record/PIM797868>

⁶ 1912. május 16-án jelent meg a *Nyugatban* a nem sokkal korábban, öccsééknél lakva megírt nagy szakító verse, az *Elbocsájtó, szép üzenet*.

⁷ Ady Endre Adának, Budapest, 1912. július 25. és augusztus 1. között = *Ady szerelme: Ada*, szerk. VARGA Katalin, utószó HEGYI Katalin, Bp., Ady-életmű Alapítvány – Argumentum – Petőfi Irodalmi Múzeum, 2002, 39.

⁸ HEGEDŰS Nándor, *Ady és Ada*, ItK, 68(1964), 1. sz., 82–88.

⁹ HEGYI Katalin, „Hadd nevezlek téged Adának...”: *Ady városmajori szerelme = Ady szerelme: Ada*, i. m., 42–48, itt: 47.; *Emlékezések Ady Endréről*, IV, 765.

Én Adynak Adával való házassági terveit egy szabadkőműves hagyomány alapján komolynak tekintem.

Ady a szabadkőművesek között

Ady Endrét 1912. május 3-án vette fel a Martinovics szabadkőműves páholy tagjai sorába. Ehhez be kellett adni a jelentkezését, amelynek datálása 1912. március 5. volt. A páholyban ezt 1912. március 15-én olvasták fel (ez szerepel számos cikkben jelentkezése idejeként¹⁰), majd a kijelölt *kutatók* [véleményezők] jelentésének beérkezése után 1912. április 19-én *golyóztak* [szavaztak] felvételéről. A Jászi Oszkár, Rónai Zoltán és Fried Ödön által írt támogató sorok és Ady közismert nézetei alapján egyhangúlag megszavazták felvételét, amelyre 1912. május 3-án került sor a Podmaniczky utca 45. szám alatti Nagypáholyház egyik *műhelyében* [páholytermében].

Ady még háromszor vett részt a páholy munkáin. 1913. december 5-én legényfokba, 1914. február 13-án pedig mesterré avatták. Ezen kívül még egyszer, 1913. november 7-én volt páholy munkán.¹¹ Ezeken az alkalmakon szertartásos módon, szabadkőműves kötényben és kesztyűvel kellett megjelennie. Szinte kizárt tehát, hogy szabadkőműves viseletének kötelező darabját, kesztyűjét, Adának ajándékozta volna 1912 augusztusának végéig tartó találkozásai során.

A női kesztyű

A felavatás során a szabadkőművesek nem egy, hanem két pár kesztyűt kapnak. Az egyiket saját maguknak, a másikat feleségüknek, barátnőjüknek. A Kőhegyi Lajos által írt szabadkőműves káté így szól erről:

Mit jelképez a fehér kesztyű?

Gondolatainknak és cselekedeteinknek tisztaságát.

A fehér kesztyű, melyet mindenki a szövetségbe való belépésekor kézhez vesz, symbolice azt kívánja kifejezni, hogy a szab.: kőm.: [szabadkőműves] minden gondolatának és minden cselekedetének oly tisztának és oly szennynélkülinek kell lennie, mint fehér kesztyűje. A kesztyű, melyet neje vagy menyasszonya számára kap, annak ad kifejezést, hogy habár a nők a szövetségbe be nem léphetnek, a szab.: kőm.: tiszta becsüléssel viseltetik irántuk.¹²

¹⁰ BERÉNYI Zsuzsanna, *A szabadkőműves Ady Endre: Eredeti dokumentum közlésével*, Kelet, 37(1993), 1. sz., 9–10.; KUPÁN Árpád, *Ady Endre és a szabadkőművesség*, Várad, 2(2003), 3. sz., <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00007/23.htm> (utolsó megtekintés: 2016. november 20.); Szűcs László, *Ady Endre a Martinovics Szabadkőműves páholyban*, ItK, 65(1961), 1. sz., 53–54.

¹¹ MNL OL: P 1123–5 Munkákat látogatók könyve; MNL OL P 1123–7 k – 77 (Anyakönyv 77. oldal).

¹² Dr. KŐHEGYI Lajos, *Szabadkőműves káté (I. Tanonc-fok, Szabadkőműves rendszerek)*, VI. kiadás, Szeged, 1911.

Móra Ferenc, aki a Szeged páholy egyik vezetőjeként számos alkalommal köszöntötte az újonnan felvetteket, a kesztyűkről így ír:¹³

E fehér kesztyű a szabadkőműves tiszta kezének jelképe a magatok számára, a női kesztyűvel az élet nemesebb tartalmához, a családi és hitvesi szeretethez való ragaszkodásunka kívánjuk jelezni. Testvérünk felesége nőtestvérünk, neki küldjük, neki kínáljuk szeretetünkkel e kesztyűt, melynek felmutatása a balsorsban a testvérek támogatását biztosítja számunkra.

A második pár, a szabadkőműves női kesztyű küldésének szokása feleségek és menyasszonyok számára már Kazinczy korában is megvolt:¹⁴

27. Átad továbbá neki egy fehér kesztyűt, melyet a kőművesek nyelvén páncélnak neveznek, és figyelmezteti, soha e nélkül ne jelenjen meg a páholyban.

28. Ugyanezt teszi a Páholy Mestere egy egyazon színű női kesztyűvel, és ezt mondja: A női nem páholyunkból ki van zárva, de nem megvetésből. Sőt, a női nemet, amely rendünket újabb hajtásokkal gyarapítja, becsben tartjuk. Vedd e kesztyűt, és pedig azon feltétel mellett, hogy azt annak a leánynak vagy asszonynak, akit a legméltóbbnak hiszel erre, ajándékul add.¹⁵

Déry Tibor önéletrajzi írásában beszámol édesanyja szabadkőműves kesztyűjéről:

A szekrényben tartotta anyám egy hosszú keskeny fehér dobozban a könyökiig érő szabadkőműves kesztyűt (fehér), s megmagyarázta nekem, hogyha valaha bajba kerül, a páholy (nem tudom, apám melyiknek volt tagja) testvérei segítenek rajta.¹⁶

Ez a szokás mindmáig megmaradt,¹⁷ a Sas páholyban napjainkban felavatott inas hasonlóképpen kapott női kesztyűt.

Ha már a nővérek támogatását említettem: mikor testvéreim befogadtak maguk közé, elismerve, hogy a közéjük tartozom, kaptam tőlük egy kesztyűt is, azzal az útmutatással, hogy adjam át neked. Ezt akkor este meg is tettem, s elmondtam, hogy ha velem bármi baj történne, hozd el ezt a kesztyűt nekik, s ők majd a gondodat viselik.¹⁸

¹³ HEVESI József, *Móra Ferenc szabadkőműves beszédei*, It, 48(1960), 4. sz., 351–356.

¹⁴ MISKOLCZY Ambrus, *Kazinczy Ferenc szabadkőműves kátéja*, It, 90(2009), 4. sz., 462–509. Szilágyi Márton ehhez kapcsolódóan azt írja: „Horváth Ádám és Kazinczy Ferenc 1814-es levélváltásainak tanúsága szerint talán inkább egy Horváthtól Kazinczyhoz eljuttatott szertartás-könyv másolatáról lehet szó.” SZILÁGYI Márton, *A Fel fedezett titok mint az érzékeny levélregény poétikai változata = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, Bp., reciti, 2011, 267–276, itt: 270.

¹⁵ MISKOLCZY, *i. m.*, 507. (Balogh Piroska fordítása)

¹⁶ DÉRY Tibor, *Börtönnapok hordaléka: Önéletrajzi jegyzetek, 1958*, kiad. BOTKA Ferenc, [Bp.], Múzsák, 1989 (Irodalmi Múzeum), 60.

¹⁷ Ez nagypáholyonként különbözhet. Úgy tudom, hogy a Magyarországi Nagyoriens napjainkban inasavatáskor virágot küld az új tag élete párjának.

¹⁸ G. P., *Egy szabadkőműves levele párjához (elhangzott egy nővérmunkán)*, 2009., A Sas páholy honlapja: <http://www.saspaholy.hu/site/rajzolat10.html> (utolsó megtekintés: 2016. november 20.)

Hipotézis

Ady az Adának adott szabadkőműves kesztyűvel akarta megpecsételni kapcsolatukat, demonstrálni érzelmeit, elérni, hogy Ada elváljon férjétől, és hozzá menjen feleségül.

Ha összeillesztjük az Ady Adával való kapcsolatának és szabadkőműves felvételének időrendjét, azt vehetjük észre, hogy Adynak a páholyba való felvétele után Adához írt levelei egyre szenvedélyesebbek.¹⁹ Ady második szanatóriumi találkozásuk (1912 júniusa) után vagy akár aradi találkozásukkor ajándékozhatta Adának a szabadkőműves női kesztyűt, érzékeltetve a legkomolyabb szándékait, bízva a szabadkőműves szimbólum erejében.

Ady Lajossal²⁰ ellentétben, aki az aradi látogatás idejére teszi Ady nősülési terveinek feladását, szerintem ezt csak néhány héttel később, az augusztus 20-án az Aradi Közlönyben megjelent szenzációhajhász cikk Ada várható válaszáról és újra megházasodásáról, majd az Ada kérésére megírt cáfolat érlelte meg.

Záró megjegyzések

Kovalovszky Miklós kommentárjaiban azt is írja,²¹ hogy Ada unokái nem hallottak nagyanyjuk és Ady kapcsolatáról, és Kovalovszky érdeklődésének hatására kezdtek el a családban kérdezősködni erről. S ekkor derült ki, hogy Ada menyje, ifjabb Bisztriczky Tibor édesanyja úgy tudja, hogy Ady egy szabadkőműves kesztyűt ajándékozott Adának. Bár a kesztyű nem került elő, az, hogy a szabadkőművesnek tartott kesztyűről tudott Ada menyje, de a jelentését nem ismerte, megerősíti ezt az adatot és azt, hogy nem utólagos konfabulációról lehet szó.

Felmerül még az a kérdés is, hogy Hegedűs Nándor miért nem használta fel ezt az információt, amikor Ady Adával való házassági tervének komolysága mellett érvelt? Hiszen Hegedűs az 1945-ben rövid időre feltámadt Magyarországi Symbolikus Nagypáholy vezető tisztségviselője, főszónoka volt, és „hivatalból” ismernie kellett a női kesztyű jelentését. A válasz egyszerű – nem tudott róla. Kovalovszky Miklós 1986-ban beszélt Ada unokáival,²² és Hegedűs Nándor pedig már 1969-ben elhunyt.

A hipotézis természetesen csak hipotézis, Ady szabadkőműves női kesztyűje mind-
eddig lappang. De ugyanúgy, ahogy nem túl régen Krajtsovits Margit jóvoltából az elveszettnek hitt Adához írt Ady leveleket publikálhatták,²³ akár a női szabadkőműves kesztyű is felbukkanhat. De az is lehet, hogy nem. Az is előfordulhat, hogy Ada használta és elhasználta. Mindenesetre ez is egy kézenfekvő lehetőség...

¹⁹ Ady Endre Adának, Budapest, 1912. május második fele vagy június 10. körül, esetleg augusztus eleje; Ady Endre Adának, Budapest, 1912. május 27.; Ady Endre Adának, Budapest, 1912. július 25. és augusztus 1. között = *Ady szerelme: Ada, i. m.*, 34–39.

²⁰ *Emlékezések Ady Endréről*, IV, 639.

²¹ *Emlékezések Ady Endréről*, IV, 629.

²² *Emlékezések Ady Endréről*, IV, 628.

²³ *Ady szerelme: Ada, i. m.* (fülszöveg)

REICHERT GÁBOR

„Jó ember, jó gyerek akar lenni”

Devecseri Gábor *Önkéntes határőr* című elbeszélő költeményéről*

1. A konverzió mint irodalmi nyelvváltás

Devecseri Gábor Iliász fordítását Homérosz ültette át görögre.
De olykor el-elszundikált. Így keletkezett az *Önkéntes határőr*.

– írja *Nonszenszek* című 1999-es versének utolsó tételében Lakatos István.¹ A Devecserinél tíz évvel fiatalabb költő-barát valóban meglehetősen nonszensz történetet vázol fel az 1951-ben megjelent, a déli határsávban játszódó, jugoszlávellenes elbeszélő költemény születéséről, abban azonban igazat adhatunk neki, hogy nehéz ennél sokkal logikusabbnak tűnő magyarázatot adni Devecseri Gábor 1948 és 1956 közötti pályaszakaszának a kettősségére. Hogyan lehetséges, hogy egy „csodagyerekként” induló – korai verseit 15 éves korában, Karinthy Gáborral közös kötetben publikáló, majd első önálló gyűjteményét a *Nyugat* gondozásában megjelentető –, egész ifjúkorát a *Nyugat* vonzásában leélő költő és doktori fokozatát 24 éves korában megszerző klasszika-filológus – akinek egyebek mellett az *Odüsszeia* és az *Iliász* magyarra ültetését is köszönhetjük² – egy személyben a huszadik századi magyar irodalom egyik leghírhedtebb művének alkotója?

Devecseri későbbi visszaemlékezéseiből nem sokat tudhatunk meg az ötvenes években viselt dolgairól: az először 1967-ben megjelent *Lágymányosi istenekben* és a halálos ágyán írt – pontosabban előbb írt, majd betegsége súlyosbodása után magnószalagra mondott – memoárja, a posztumusz kiadott *A hasfelmetszés előnyeiben* is szemérmesen hallgat a pálya talán legproblematisabb szakaszáról.³ Ezekből a szövegekből úgy

* A szerző a dolgozat írásakor Móricz Zsigmond irodalmi alkotói ösztöndíjban részesült; a dolgozat megírásában nyújtott segítségért köszönettel tartozik Komáromi Csabának.

¹ LAKATOS István, *Nonszenszek = Uó, Kései megperzselődés: Új versek és egy régebbi, kíséző tanulmányokkal, bibliográfiával*, Bp., Magyar Írószövetség – Belvárosi Könyvkiadó, 1999, 32.

² Devecserit 1953-ban Kossuth-díjjal jutalmazták Homérosz-magyarításaiért, amelyek a mai napig kanonikus fordításoknak számítanak. Az 1947-es *Odüsszeia*- és az 1952-es *Iliász*-fordítás egyöntetű pozitív fogadtatásban részesült a szakma részéről is, ezt az elismerő recenziók sora mellett jól mutatja a klasszika-filológus Révay József egy magánlevélben tett megjegyzése, amely szerint Devecseri „száz évre megoldotta a magyar Homérosz ügyét” Révay József Devecseri Gábornak, 1953. szeptember 26., PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, V. 5578/219/3.

³ Igaz, Rideg Sándorról, a korszak ismert katonairójáról (és az *Indul a bakterház* című regény szerzőjéről) közölt portrét a *Lágymányosi istenekben*, a szövegben pedig történik utalás arra, hogy Devecseri

tűnhet, Devecseri számára a gyerek- és fiatalkor az, amely a költői és műfordítói életmű alakulását a legerősebben, sőt szinte kizárólagosan befolyásolta. A humán értelmiségi szülei, valamint gyerekkori legjobb barátai, Karinthy Gábor és Karinthy Ferenc révén írók és költők között nevelkedett Devecseri ezekben a kései memoárokbán a *Nyugat* nagy nemzedékének alakjaira emlékezik vissza a legszívesebben: Somlyó Zoltánra (akiről barátaival egy költői társaságot is elneveztek), Babits Mihályra, Füst Milánra, Karinthy Frigyesre, Kosztolányi Dezsőre és másokra. Az ötvenes években azonban – ugyancsak mások mellett – éppen az említett szerzők voltak azok, akikre „l'art pour l'art”, *tehát* reakciós esztétikai nézeteik és/vagy hangsúlyosan polgári, „kávéházi” életmódjuk miatt nem volt ajánlatos ideálként tekinteni. A korabeli irodalmi mezőbe bekerülni vágyó alkotóknak nem volt más módjuk az érvényesülésre, mint az említett szerzők által reprezentált irodalmi hagyomány megtagadása és a még bontakozóban lévő, szovjet mintát követő szocialista realizmus nyelvének elsajátítása.⁴ Ahogy György Péter írja a magyarországi nyilvánosság nyelvének 1945 utáni átalakulásáról:

A Magyar Dolgozók Pártja [...] a kezdetektől fogva mindent elkövetett, hogy centralizálja, államosítsa az írott és a beszélt nyelvet egyaránt, uralja a nyilvánosság eltérő tereiben használt retorikákat, s ez nem pusztán diktatórikus cenzúrát, hanem nyelvfilozófiai és politikai megfontolások elválaszthatatlan gyakorlatát is jelentette. A cenzúra csupán tematikai tilalmakat jelentett, ám a hatalom megszerzésének lényege a nyelváltás kierőszakolásában állt.⁵

Persze voltak a korszakban olyan szerzők, akiknek az életműve – különböző okokból – kevésbé teszi láthatóvá ezt a kötelezően végrehajtott „nyelvváltást”. Az önkéntes vagy kényszerű szilenciumot vállaló művészeket nem számítva ide sorolhatók azok, akik korábban felhalmozott „szimbolikus tőkéjüknel”⁶ és addigi műveik jellegénél fogva hosszabb vagy rövidebb ideig magukban rejtették a lehetőséget a magyar szocialista irodalom megteremtésére (például Illyés Gyula, Veres Péter vagy Déry Tibor). Ugyancsak kisebb – vagy inkább másfajta – törést jelentett a szocialista realizmus kívánalma azoknak, akik ekkor kezdték a pályájukat: itt mások mellett Nagy László, Juhász Ferenc vagy akár Galgóczi Erzsébet nevét érdemes említeni, akiknek az ötvenes évek irodalmi nyelve később sokkal inkább számított elrugaszkodási pontnak,

is a Néphadsereg írócsoportjának századosaként, később őrnagyként, majd alezredeseként szolgált. DEVECSERI GÁBOR, *„Lassan, gőgösen” (Ridegiáda)* = *Uő, Lágymányosi istenek*, Bp., Szépirodalmi, 1975, 407–413.

⁴ A szocialista realizmus, azon belül pedig mindenekelőtt a szocialista realista kritika sajátos szabályrendszerrel rendelkező nyelvként való értelmezhetőségéről Scheibner Tamás részletesen, számos magyar vonatkozású esettanulmány bemutatásával ír közelmúltban megjelent monográfiájában. SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása: A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura).

⁵ GYÖRGY Péter, *Az ismeretlen nyelv: A hatalom színrevitele*, Bp., Magvető, 2016, 15.

⁶ A mezőkben érvényesülő tőkefajtákról bővebben lásd: Pierre BOURDIEU, *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*, ford. BOGDÁN Éva = *Szociológiai irányzatok a XX. században: Olvasókönyv a szociológia történetéhez*, szerk. FELKAI GÁBOR, NÉMEDI Dénes, SOMLAI Péter, Bp., Új Mandátum, 2000, 431–445.

meghaladandó kezdetnek, mint egy életművet alapjaiban átstrukturáló traumának. Az akkori középnemzedék – ahová Devecseri Gábor is sorolható – képviselői azonban egyértelmű választás elé kerültek, és aki a mezőn belülről akart kerülni (vagy benne akart maradni), annak világosan kifejezésre kellett juttatnia szakítását a háború előtti időszak irodalmával.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Devecseri-hagyatékban fennmaradt, ekkortájt keletkezett iratok, dokumentumok egyértelműen arra utalnak, hogy az első kötetekben az újklasszicizmus nyelvi-retorikai eszköztárát kamatoztató, a „hagyományörző modernség” mintapéldájának – bár nem kiemelkedő jelentőségű mintapéldájának – is beillő Devecseri-líra a szerző tudatos önalakítása, „önmaga felett gyakorolt hatalmának”⁷ révén vett száznolcvan fokos fordulatot a második világháborút követő években. Ahogy az 1949-es Lukács-vitához fűződött, immár a korszak nyelvéhez igazodó hozzászólásában írja a filozófus hírhedtté vált nyulacskametaforájával⁸ kapcsolatban:

Ez a hasonlat megtévesztő, mert a szocialista kultúra hegyére nem kapaszkodhatik fel senki anélkül, hogy *át ne alakuljon*, hogy ennek a hegynek a részévé – ha bármilyen kis részévé is – ne váljék. Ez az a hegy, amelyre nyulacskák nem juthatnak fel. S a közvetlen feladat éppen íróinknak ez az *átalakulása* ahhoz, hogy alakítani tudjanak, hogy valóban „a lélek mérnökei” lehessenek.⁹ [Kiemelések tőlem – R. G.]

Mint látható, utolsó mondatában Sztálint idéző szerzőnk 1949-re meglehetősen távol kerül a l'art pour l'art-tól: éppen ettől a kontraszttól tűnik különösen és a modern magyar költészet történetében szinte egyedülállóan nagy váltásnak Devecseri negyvenes évek végi – ötvenes évek eleji költői és közírói tevékenysége, amelyben az opportunizmus, vagyis a hatalom kívánalmaihoz való igazodás szándéka mellett minden bizonnyal értékrendjének különféle külső és belső hatások révén történő *átalakulása* is fontos szerepet játszott. Dolgozatom első részében ennek az irányváltásnak az életrajzi, irodalmi és politikai okait kívánom vizsgálni, amelyek jobb megismerése, úgy gondolom, magyarázatot adhat a költő e korszakának „főműveként” értelmezhető *Önkéntes határőr* keletkezésére is, amelyet pedig a dolgozat második felében fogok részletesen vizsgálni.

⁷ SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája*, Bp., Balassi, 2011, 16.

⁸ „[H]a egy mai író pár brosúra felületes olvasása után megtanulta felületesen kezelni a marxizmus terminológiáját, az még távolról sem jelenti, hogy művének eszmei tartalma Shakespeare, Molière vagy Goethe fölé emelkedett volna. A marxizmus-leninizmus csakugyan a Himalája a világnézetek között. De a rajta ugráló nyulacskák azért nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja.” LUKÁCS György, *A marxista kritika feladatai = Magyar irodalom – Magyar kultúra: Válogatott tanulmányok*, Bp., Gondolat, 1970, 540–541.

⁹ DEVECSERI Gábor, *Hozzászólás egy kritikához és egy önkritikához*, Szabad Nép, 1949. november 27, 8. Devecseri cikke volt egyébként az egyik legkorábbi – a magyar írók közül mindenképpen az első – hozzászólás a Lukács-vitához, erre fontos referenciaszöveggént utal is egyik, a hagyatékban megtalálható önéletrajzában. Vö. PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, *[Önéletrajzok, életrajzra vonatkozó jegyzetek]* c. pallium.

2. Az újklasszicizmustól a szocreálig

Kortársai és ez idáig egyetlen monográfusa, Rónay László egyaránt apolitikus, a napi közéleti ügyekkel nem szívesen foglalkozó személyiségként mutatják be Devecseri Gábort. 1948 előtti költészete is erről tanúskodik: jellemzően egyszerű természeti képekből, pillanatnyi érzéki benyomásokból kiinduló verseitől távol áll bármiféle direkt közéletiség, lírája a horatiusi hagyományból táplálkozó intellektuális, izolált szemlélődést, a napi ügyeknél fontosabbnak látott és láttatott magánvilág versbe foglalását tematizálja. A harmincas években nem számított egyedülálló vagy újszerű megoldásnak antik hagyomány és modern költészet „párosítása”, a kötött versformák és klasszikus motívumok használata. Tverdota György a „hagyományörző modernség” terminussal jelöli ezt a korabeli trendet, amelynek kialakulása szerinte az avantgárd irányzatok húszas évek végi kiüresedésére adott válaszreakcióként is felfogható.¹⁰ Hasonlóan vélekedik a kérdésről Vas István, aki memoárjában szintén az avantgárdtól való elszakadás következményeként értékeli saját és kortársai költészetének harmincas évekbeli klasszicizálódását.¹¹ Devecseri azonban nem ezen az úton jutott el a „hagyományörző modernséghez”: verseszménye ifjúkori, már említett példaképei hatására alakult ki, valamint okkal feltételezhetjük, hogy klasszika-filológusi tanulmányai, azon belül pedig kifejezetten Kerényi Károly – és a körülötte csoportosuló fiatalok által létrehozott folyóirat, a Devecseri több fordítását közlő *Argonauták*,¹² illetve szintén az antik hagyomány felélesztésén munkálkodó, Kerényi-féle Sziget-kör – is komoly szerepet játszott versvilágának a fejlődésében. Általánosságban elmondható, hogy Devecseri munkássága már ekkor is kettős megítélés alá esett: bár jelentek meg elismerő bírálatok saját versesköteteiről, a kortársak mégis elsősorban a nagy ókori költők (Catullus, Homérosz, Alkaiosz stb.) fordítóját tisztelték benne. A háború befejeződése utáni évben kiadott, *Levél a hegyről* című gyűjteményes kötete – amely a legújabb versek mellett a korábbi kötetek: az 1936-os *A mulatságos tenger*, az 1939-es *Barátaimhoz* és az 1945-ös *Margitszigeti elégia* válogatott darabjait is tartalmazza – kapcsán írt kritikájában Szentkuthy Miklós szava is tette a Devecseri-líra klasszicizmusának

¹⁰ „A fókuszban az a meggyőződés állt, hogy a modernség akadálytalanul összeegyeztethető a hagyományokhoz való visszatéréssel. [...] Az avantgárd felfogásában a modernség egyenlő a forma forradalmával. Az új irány képviselői ellenben úgy ítélték meg: a művész a kor legégetőbb kérdéseire úttörő módon válaszolhat anélkül, hogy rákényszerülne arra, hogy a művészet évezredek szabályait, egyetemesen elfogadott értékeit meg kellene tagadnia. A korszerű alkotó előtt óriási mozgásteret nyitottak ezzel arra, hogy a múlt örökségét szabadon kiaknázza.” TVERDOTA György, *A hagyományörző modernség születése*, Literatura, 2014, 2. sz., 130.

¹¹ „Klasszicizálás és kísérlet, ez így együtt paradoxonnak hat, holott a harmincas évek elején fölleveníteni a hexametert költőileg valójában kísérletjellegűbb vállalkozás volt, mint az avantgárd művészet Európaszerte gyakorolt, sőt megmerevedett hagyományát folytatni.” VAS István, *Mért vijjog a saskeselyű?*, Bp., Szépirodalmi, 1981, I, 198.

¹² VÖ. TRENCSENYI Katalin, *Az Argohajósok (és más „görögök”) viszontagságos kalandjai századunk harmincas éveiben: Az Argonauták című folyóirat története*, It, 1996, 3–4. sz., 392–401.

nem szerves kifejlődését és (szerinte) ebből következő mesterkéltségét, felületességét. A recenzens kifogásolja a költő „koravén, oktató hangon előadott gondolatait az élet rejtelmességéről, mulandóságáról”, „lagymatag rezignáltságba bágyasztott táj-hangulatait”, és szemére veti, hogy „túl jól gyakorolta be, már ifjúkorában, a »görög ősz« fáradtság-mintáit”. A kritika végkövetkeztetése szerint, bár Devecseri törekszik rá, művészete nem tekinthető valóban átélt klasszicista lírának. „Egyik chanson-lebegésű verse (Andrássy-úti őszi délelőtt) végén a költő »kilép a világból«. Ne tegye. Teljes erejével lépjen bele: a nyakáig”¹³ – összegzi mondandóját Szentkuthy.

A világba való „belépés” – bár Szentkuthy nyilvánvalóan nem efféle belépésre utal szövegében – nem sokkal később valóban megtörtént. Nehéz pontos dátumhoz kötni Devecseri gondolkodásbeli fordulatát, Rónay László szerint a szemléletváltás gyökerei a második világháború tapasztalatában keresendők: „[h]umanista meggyőződését alapján kezdte ki a háború, a munkaszolgálat megaláztatásai s az egyre fokozódó terror. Mit szegezhetett szembe a költő korával? Devecseri még ekkor is töretlenül hitt a nagy humanista örökség korszerűségében és időszerűségében.”¹⁴ Eszerint Devecseri fordulatának gyökerei közvetlenül a háború időszakára vezethetők vissza, versei és esszéi azonban még évekig a „humanista örökség korszerűségét” hirdették – előbbire az imént említett, *Levél a hegyről* című kötet, utóbbira a Kosztolányiról írt 1946-os esszéfűzér¹⁵ lehet bizonyíték.

A hagyaték tanúsága szerint az alkotáslélektani fordulat Devecserinek az újjáalakult honvédségbe való belépése után vált igazán explicitté. Az *Önéletrajzok, életrajzra vonatkozó jegyzetek* feliratú palliumban Devecseri több, a negyvenes–ötvenes évek fordulóján táján keletkezett önéletrajza is megtalálható. Az ezekből kiolvasható, a szerző korabeli érvényesülési stratégiája szempontjából rendkívül tanulságos önreprezentációs eljárások vizsgálatára rövidesen kitérek – most csak arra a két, mindegyik szövegben visszatérő dátumra szeretném felhívni a figyelmet, amelyeket Devecseri élete legfontosabb mérföldkövei között említ. Az egyik dátum 1947 nyara, amikor belépett a Magyar Kommunista Pártba, a másik 1948 júniusa, amikor a Magyar Néphadsereg szolgálatába állt, ahol előbb századosi, majd őrnagy, még később alezredesi rangban tevékenykedett. Az első években a Petőfi Nevelőtiszti Akadémia irodalomtanáraként dolgozott, feladata elsősorban a „haladó szellemiségű” magyar költők, mint például Petőfi, Ady és József Attila költészetének ismertetése volt, de a régebbi korok magyar és világirodalmáról is tartott előadásokat – ezek jegyzetei megtalálhatók a hagyaték *Devecseri Gábor beszédei, előadásai, általa írt nekrológok* című palliumában. Oktatói munkájával párhuzamosan Devecseri a Néphadsereg külön bejáratú írócsoportjának is a tagja lett, mások mellett Illés Béla, Gergely Sándor és Rideg Sándor tartoztak a munkatársai közé. Munkaköréhez tartozott előbb a *Néphadsereg* című lap

¹³ SZENTKUTHY Miklós, *Levél a hegyről*, Magyarok, 1947, 4. sz., 312–313.

¹⁴ RÓNAY László, *Devecseri Gábor alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 75.

¹⁵ DEVECSERI GÁBOR, *Az élő Kosztolányi*, Bp., Officina, é. n. [1946].

szerkesztésében való részvétel, 1953-as indulásától pedig a *Szabad Hazánkért* című katonai irodalmi folyóirat főszerkesztőjévé nevezték ki. Nagy valószínűséggel ezek a funkciói (amelyekhez 1949 és 1951 között az Írószövetség főtítkári tisztsége is társult) is szerepet játszott abban, hogy Devecseri figyelme az 1949 után az irodalom propagandafunkcióját egyre inkább kiaknázni igyekvő kultúrpolitikai hatalom által preferált alkalmi költészet felé fordult: ezt a váltást dokumentálja *Arccal előre* című költeménye is, amely az 1950-ben megjelent *Terjed a fény* című kötet nyitódarabja és programverse lett. Teljes terjedelmében idézem az elmúlt idők bírálataként, a szerző „verses önkritikájaként” is olvasható szöveget:

Míg ifjú voltam, emlékekből éltem,
hátráltam a jövőbe.
Csak akkor láttam meg napjaimat,
mikor letűntek.
Így azután ködből ködöt kavartam,
volt ál-nyugalmam
s valódi boldogságom, mely azonban csak úgy sütött át
a kívántam-ködön, mint lámpa fénye
a Rózsadombon
télien, mikor köd, köd, köd hull a tájra
s a lágy, tejes fényt
kopár fák ágából az este metszi
fekete sugarakkal.
Kevés olyan tettem volt, amire
büszke lehetnék;
a Halászbástyáról, hol én a bombák
hullása idején is
tudtam beszélni a vélt örök
szellem s a rosszul értett alkotás
hatalmáról nem egyszer, Czibulya
bajtársam távcsöves puskával lőtt át
a nyilasokra...
Volt, amit helyesen tettem, de azt is
csak most tudom jól
látni és megítélni és örömmel
próbálni újra.
Be későn fordított előre arccal
a Párt, a Pártom!
Be későn történt, hogy, mi mindig itt volt,
valóban látom.
Nem történt későn! Friss rohamra küldök
sok lomha évet.
Mert ifjú lettem végül az időben
s jövőre-érett.¹⁶

¹⁶ DEVECSERI GÁBOR, *Arccal előre* = Uő, *Terjed a fény*, Bp., Hungária, 1950, 5–6.

A korszak irodalmi kliséinek megfelelően a vers a múlt és a jelen szembeállításának eljárásán alapszik, ahol a múlt egyszerre jelenik meg a lírai én „ál-nyugalmának”, csak az emlékeiből élő, feledésre ítéltetett, értékszegény időszakaként és az egész ország számára vészterhes, a háborút egyenes következményként ábrázoló események hordozójaként. Lényeges, több későbbi szövegben is visszatérő motívum a budai vár ostromának jelenete,¹⁷ amelyben a lírai én a nyilasokra távcsöves puskával lövő hőssel ellentétben „a vélt örök szellem s a rosszul értett alkotás hatalmán” merengő, tehetetlen alakként tűnik fel. Ezt a tehetetlenséget szünteti meg a Párt, amely „arccal előre”, a valóban létező dolgokra irányítja az immár ifjává és „jövőre-érette” vált versbeszélő tekintetét. Az *Arccal előre* a pártköltő ars poeticájaként, Devecseri ötvenes évekbeli munkásságát tükröző szöveggént olvasható. A primer művek mellett azonban a költő ekkoriban megjelent értekező szövegei, valamint a hagyatékban fennmaradt levelek, dokumentumok is jól érzékeltetik azt a tudatosan és folyamatosan működtetett aszketikus gyakorlatot, amely „gyanús” előéletének feledtetését és az új hatalom melletti őszinte elköteleződés bizonyítását szolgálták.

3. A pártba vetett hit mint az „önazonosság alapja”

Tanulságos jellemzést ad Devecseriről és az itt tárgyalt korszakról a költő barátja, egykori példaképének fia, Somlyó György, egy 1996-ban írt visszaemlékezésében. Érdeemes hosszabban idézni a szövegből:

Az álarcosbál néhány éven át folytatódott. Egészen a puskafogásról és puskatisztogatósról szóló tankölteményekig, amelyeket Devecseri az ugyancsak az ő szerkesztése alá tartozó honvédfolyóirat számára szerzett alig hihető, mégis teljes „beleéléssel”; hogy végül eljusson a pálya mélypontját képviselő *Önkéntes határőr* közvetlenül, nagyon is tudatos politikai célzattal kívülről ihletett, Devecseri naiv hite számára azonban valóságos, mi több, „realista” kis „naiv eposzáig”. Ne hamarkodjunk el szemöldökünk gyors és szigorú összehasonlását a „hit” szó olvastán. Ha valakinek volt „tehetsége” az egyszerre spontán és tudatos önccsalásra – a politikánál fundamentálisabb lelki rétegekben is –, az ő volt.¹⁸

Nem egyszerű feladat eldönteni, hogy Devecseri Gábor ötvenes évekbeli ténykedésében milyen arányban vegyül a „naiv hit”, valamint a „spontán és tudatos önccsalás”,

¹⁷ A jelenetet az 1954-ben megjelent *Jövendő tükre* című kötet nyitóversében, az *Égett a Várban* is feldolgozza, az *Arccal előre* című szöveghez képest lényegében változatlan retorikával: „Égett a Vár. Az ablakok / kerete is lángot fogott. / Nappal volt. Mít világított [sic!] meg / a sok lángnyelv? A holnapot. // De én csak a tegnapot láttam / az égő, omló, vérző Várban, / a fojtogató évek végét / s még nem a jövő születését.” A vers végére a múltban a Várat égető lángnyelvek „a párt szavának és hevének” szimbólumává emelkednek, amelyek harcra hívják az immár tudatossá érett költőt: „Lángnyelvek, ti jöttök velem. / Erősödik a küzdelem. / A táncotokban lobogó harc / ne égjen többé nélkülöm.” DEVECSERI GÁBOR, *Égett a vár* = Uő, *Jövendő tükre*, Bp., Szépirodalmi, 1954, 7–8.

¹⁸ SOMLYÓ György, „Zeusz hasznos fia...” Devecseri Gáborról – A *De amore új megjelenése mentén* = *Imáttal ima: Kortársak Devecseri Gábor emlékére*, szerk. MARÓTI István, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001, 195–196.

az a folyamat mindenesetre pontosan nyomon követhető a meglévő dokumentumok alapján, ahogyan saját múltját igyekezett „véggépp eltörölni” mind a szűkebb, mind a tágabb nyilvánosságnak szánt szövegeiben.

Berda József 1949. szeptember 20-án kelt levele, amelyben a proletársorból származó költő gratulál Devecseri írószövetségi főtitkári kinevezéséhez, különös tanáccsal zárul: „Ne szégyeld Homeros-fordításod, sőt Catullust sem.”¹⁹ A fiatalabb pályatárs nyilvánvalóan új funkciójában sem szégyellte korábbi műfordítói munkásságát (hiszen később a nagy homéroszi eposzok lefordítása hozta meg neki a legnagyobb állami kitüntetést), Berda tanácsa azonban jelzésértékű: felhívja Devecseri figyelmét arra, hogy kinevezésével egy gyökeresen eltérő, Homérosszal és Catullusszal nehezen összeegyeztethető kultúra vezetői rétegébe került. Ha az ókori auktoroktól nem is, fiataalkori mestereitől mindenképpen igyekezett eltávolodni, ezt pedig minél több fórumon megpróbálta deklarálni. Egy 1949. július 14-én keltezett, a hagyatékban fennmaradt önéletrajzában világosan megmutatkozik a saját múltját és jelenét új színben feltüntetni igyekvő önreprezentációs gesztus.²⁰ Már családi viszonyainak bemutatása, szülei kommunista kötődésének hangsúlyozása is árulkodó (különösen annak fényében, hogy a Devecseri szülők a két háború között köztudottan Karinty Frigyes asztaltársaságához tartoztak, és ezzel feltehetőleg a hatalom köreiből is tisztában voltak): „Apám, dr. Devecseri Emil, jogi doktor, magántisztviselő (jelenleg a »Szikra« könyvkiadó Marxista Osztályán lektor), anyám Guthi Erzsébet műfordító (jelenleg a »Szikra« megbízásából dolgozik fordításon). Vagyunk nem volt és nincs.”²¹ Szüleiről töredelmesen bevallja, hogy a felszabadulás után a Szociáldemokrata Pártba léptek be, a két munkáspárt 1948-as egyesülése után azonban mind a ketten a Magyar Dolgozók Pártjának tagjai lettek. Devecseri saját magáról is mindent megvall a szövegben, többek között azt, hogy az egyetemen a latin és a görög mellett egy ideig az angol szakra is járt, ez utóbbit azonban hamar leadta; de bevallja azt is, hogy 1947 elején belépett a Deák Ferenc szabadkőműves páholyba, ahol egy előadást is tartott, siet azonban leszögezni, hogy néhány alkalom után kilépett a szervezetből.

¹⁹ Berda József Devecseri Gábornak, 1949. szeptember 20., PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, V. 5578/47.

²⁰ PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, [Önéletrajzok, életrajzra vonatkozó jegyzetek] c. pallium. A hagyatékból nem derül ki, hogy milyen célból született a szöveg, de a dátum alapján feltételezhető, hogy a fent említett írószövetségi funkció betöltésével van kapcsolatban.

²¹ PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, [Önéletrajzok, életrajzra vonatkozó jegyzetek] c. pallium. Édesapja kommunista meggyőződésének erőteljes hangsúlyozása egyébként egy 1950. június 29-én keltezett, feltehetőleg az előző évben megszüntetett BSZKRT utódszerveként funkcionáló Fővárosi Villamos Vasút Községi Vállalat (FVKV) illetékeseihez intézett panaszlevélben is megjelenik. A felháborodott levélben Devecseri arról számol be, hogy egy villamoskalauz a 6-os villamos margitszigeti megállójában megírta, és nem engedte felszállni a járműre a költő idős édesapját, feltehetőleg azért, mert „pártjelvény volt rajta”. Nem érdemes firtatni a történet igazságát, mindenesetre tanulságos adalékkal szolgál a láthatóan frusztrált, talán édesapja és saját múltját kompenzálni igyekvő Devecseri ötvenes évekbeli buzgóságának megismeréséhez. PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, V. 5578/24/1.

Furcsának tűnhet ez a minden apróságra kitérő, néhol feleslegesen részletesnek tűnő önvallomás, fontos azonban észrevennünk, hogy éppen e részletesség okán válik ez a néhány oldalas szöveg a szerző belső meggyőződésének rituális „színrevitelévé”. Ahogy a „hatalom színrevitelének” fogalmát körüljáró György Péter írja:

[a] kommunista antropológia [...] nem érte be a pragmatikus kooperációval, ellenben a Párt előtti feltétlen őszinteség vált a belső meggyőződés bizonyítékává, a Pártnak való megfelelés lett az önazonosság alapja is. A belső meggyőződés elvéből fakadó, feltétlen önvallomás erejébe vetett bizalom katarzisa, amelynek kihasználásában a kommunistáknál jobban politikai mozgalom még nem jeleskedett.²²

Az idézett önéletrajz „önkritikai” részéhez tartozik Devecseri Babits Mihályhoz való viszonya is. Mint írja, fiatalkori, „tudatos költői munkatervét” Babits példája ösztönözte, és nem hallgatja el azt sem, hogy az első irodalmi közösség, ahová tartozott, a *Nyugat* köre volt. A Babitscsal – mint a szocialista realista kritika által sokat kárhoztatott, „üres esztétizálást”, „elefántcsonttorony-magatartást” megtestesítő költővel – egykor ápolit személyes és szakmai kapcsolat a kommunista irodalompolitika negyvenes évek közepétől induló, többek között Horváth Márton hírhedt Babits-cikke²³ által is jelzett expanziója óta nem számított túl jó ajánlólevélnek. Önéletrajzában Devecseri éppen ezért kategorikusan elhatárolódik korábbi mestereitől és nézeteiktől: „A polgári struccpolitikát és vélt politikátlanságot különösen megutáltam. Politikai öntudatom kialakulása részben azért nem volt gyorsabb, mert régi mestereim közül többen ugyanakkor, mikor a mesterségbeli technikában előbbrevíttek, politikai fejlődésben hátráltattak.” Jól megfigyelhető a szövegben a politikai öntudat és a mesterségbeli tudás egymással való szembeállítás: más szerzők (Lukács György, Déry Tibor, Galgóczi Erzsébet stb.) kapcsán Szolláth Dávid a kommunista aszketizmus irodalmi ízlést is befolyásoló hatásaként foglalkozik ezzel a jelenséggel, amely szerinte a tudatos önformálás egy speciális, esztétikai vonatkozású leágazásaként értelmezhető. Devecseri sem marad adós önéletrajzában az önmagán elvégzett munka bemutatásával:

1947 júniusában feleségemmel együtt beléptem a Magyar Kommunista Pártba. Az a fejlődési folyamat fejeződött itt be, illetőleg indult új és egyenes úton tovább, amely a marxizmus-leninizmus igazságait fölismertette velem. [...] Lírai költő vagyok. Egész multbeli magatartásom kiértékelését verseimben végeztem el, fejlődésem üteme is nyomonkövethető verseimben.

A versek tehát szuverén művészeti alkotások helyett pontosan meghatározott funkcióval – a költő „multbeli magatartásának kiértékelésének” funkciójával – bíró produktumokként jelennek meg Devecseri elbeszélésében, amelyek esztétikai értékénél fontosabb a költő „átalakulásában” betöltött szerepük.

²² GYÖRGY, *i. m.*, 19.

²³ HORVÁTH Márton, *Babits halotti maszkja*, Szabad Nép, 1945. május 31.

Amilyen mértékben fejlődtem politikailag, olyan ütemben vetkőzte le költészetem az öncélú esztétizmus maradványait is. József Attila szavával szólva „tudatos jövőbe látó” költő kívánok lenni, verseimmel is a harcos szocializmusért küzdeni. Ez év áprilisában a párisi békekongresszus küldöttjéül jelöltek. Francia beutazási engedélyt nem kaptam, a prágai kongresszuson vettem részt; Nanking felszabadulásának hírére itt írtam „Nankingi hír” című versemet, melyet máig legjobb költeményemnek érzek.²⁴

Nagy eséllyel örökre rejtély marad, hogy Devecseri valójában milyen véleménnyel volt szövegeiről azok keletkezésének idejében (például az említett *Nankingi hír* olyan sorairól, mint „Fölpattan mongol, bolgár és olasz, / görög gyermekek állnak székükön, / felszökkennek a magyarok, szlovákok / és felszökik a szemükbe a könny”²⁵), annyi mindenesetre kijelenthető, hogy az ötvenes évek elejére sikerült végrehajtania azt a tudatos költői imázsváltást, amely a kialakult irodalmi mezőben való érvényesüléshez számára szükségeltett.

Rónay László említi monográfiájában, hogy Devecseri fiatalkorától kezdve híres volt arról barátai és kollégái körében, hogy:

szinte készen született keze alatt a mű. A legkülönfélébb alkalmakkor tudott írni: akár egy vidám társaság közepén. Sokan felületesnek, kapkodónak, elsziettnak érezték formálását, holott azt a gyakorlatot támasztja föl, melyet már Horatius is a költők ősi jogának érzett ars poeticájában: ”Mindenkor akármit merhettek költők s festők, megvolt a joguk rá.” Devecseri e gondolatot alkalmazza a maga költői gyakorlatára: *Minden, ami van, versre méltó – és ami nincs, az is.*²⁶ [Kiemelés az eredetiben.]

A költő legendás könnyedsége segítségével lehetett választott új műfaja, az alkalmi költészet gyakorlásakor is az ötvenes években. A hagyatékban több olyan levél található, amely arról tanúskodik, hogy Devecseri nem egy esetben „megrendelésre” dolgozott: „megrendelőjétől” megkapta a témát, a követendő irányvonalat, és hogy mikor kell elkészülnie a szöveggel. Ilyen például az a felettese, Nógrádi Sándor honvédelmi miniszterhelyettes által szignált, keltezetlen küldemény, amelyben feltehetőleg a fent

²⁴ PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, [*Önéletrajzok, életrajzra vonatkozó jegyzetek*] c. pallium. Két évvel a fent idézett sorok keletkezése után, Babits halálának tizedik évfordulóján Devecseri egy teljes kolumnás esszét publikált az *Irodalmi Ujságban Gondolatok Babits Mihály költészetéről* címmel. Az 1949-es önéletrajzból kiolvasható elhatárolódás helyett itt Babits költészetének a szocialista hagyományba való inkorporálásának szándékára figyelhetünk fel: a teljes életművet madártávlatból áttekintő értekezés a fejlődésregény szerkezeti vázát kölcsönvéve az üres, individualista formajátékoktól a közösségi költő szerepéhez a *Jónás könyvével* megtérő Babits alakját tárja az olvasó elé. Babits „őszinte, de korlátozott humanizmusa”, valamint az, hogy „nem jutott el a kor vezető eszméjéhez”, együtt volt az oka Devecseri szerint, hogy *A lírikus epilógjában* foglaltak szerint a „mindenséget versbe venni” kívánó költő a megörökíteni kívánt „mindenséget teljesen saját korlátaiba börtönözte”. Az idősödő Babits azonban leszámolt szűklátókörűségével, és „élete utolsó évtizedében tanítványaitól, a proletariátus és a parasztság hangját megszólaltató József Attilától [!], Illyéstől is tanult”. A cikk az alábbi feloldással zárul: „Babitsól lehet és kell tanulnunk. Természetesen sohasem kritika nélkül.” DEVECSERI GÁBOR, *Gondolatok Babits Mihály költészetéről*, Irodalmi Ujság, 1951. augusztus 2., 3.

²⁵ DEVECSERI GÁBOR, *Nankingi hír = Terjed a fény, i. m.*, 15.

²⁶ RÓNAY, *i. m.*, 85.

említett prágai békekongresszus tiszteletére írt vers alkotására szólítja fel Devecserit. „A vers harcosszelleme, de ne kardcsörtető legyen. A békekongresszusnak nagy visszhangja kell, hogy legyen itthon és a külföldön” – szól a „megrendelés”.²⁷ Hasonló ügyben kereste fel 1952-ben a Népművelési Minisztérium is a költőt, ekkor Csillag Miklós főosztályvezető kérte fel egy oratóriumszöveg megírására, amely az épülő Inotai Erőművet dicsőíti.²⁸ A hagyaték dokumentumainak tanúsága szerint az *Önkéntes határőr* is „pártfeladatként” valósult meg 1951-ben. Mint utaltam rá, Devecseri Gábor a Néphadsereg Írócsoportjának oszlopos tagjaként fontos szerepet játszott a honvédség katonáinak irodalmi nevelésében, nem mellékesen pedig a szélesebb nyilvánossággal is az említett írói különítmény ismertette meg a Néphadsereg mindennapjait, és koordinálta az ilyen tárgyú szövegek keletkezését. A hagyaték *Katonairodalom* című kéziratári egységében megtalálható egy kézírásos, feltehetőleg 1950-ben keletkezett jegyzetlap, amely a közeljövőben tervezett, katonai tárgyú művek megírásai „ütemtervét” lajstromozza. A listán szerepel például Illyés Gyula, akinek 1950. március 15-éig kellett befejeznie *Két férfi* című filmregényét, vagy Sarkadi Imre, akinek a segesvári csatáról szóló, *Száz éve Segesvárnál* című elbeszélését kellett leadnia június 15-ig. Ugyanezen a listán szerepel Devecseri Gábor neve is, a név mellett pedig ez olvasható: „elbeszélő költemény a határőrségről (márc. 1-ig)” (lásd a tanulmány mellékleteként szereplő képet).²⁹

²⁷ Nógrádi Sándor Devecseri Gábornak, é. n., június 11., PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, V. 5578/194.

²⁸ Csillag Miklós Devecseri Gábornak, 1952. szeptember 26., PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, V. 5578/193.

²⁹ PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, [*Katonairodalom*] c. pallium.

Katonai vers-antológia művészes ~~15-ig~~ 15-ig Sz. K.
 Kőrösi ~~A.~~, Devecseri Illyés, Barabás
 Novella és regényrészlet Sz. K.
 Hegedűs, Waldyffel, Kossuth
 János: Egri antológia 10.000 + 15.000 Sz. K. (J. K.)
 Jókai: Kőrösi ember fia 1. K. máj. végig
 " = Szatmáryok Sz. K. Márc. 15-re
 " = Legnagyobb hűvös (magyar) 2. K. máj végig
 Sebő: Kélt Patkóval ?
 Hegedűs Géza = Hunyadi
 Tóth Tibor = Nyelvtanról regény (Mikóval szembe el ?
 Utánamészni!)
 Csibor: Vigasztal hőseiről regény (Mikóval szembe el ?
 Utánamészni!)
 " = János Aron ^{amely is} → Utánamészni!
 Dobos János = 19-es határolt (okt. 1-re)
 Sántadi János = Segesvári ifjúági (június 15-re)
 Devecseri: Abonyi vitézség - határőrökről (márc. 1-re)
 Thier Klára: Ifjúimunkás lányról, aki pilóta lett (ápr. 1-re)
 Vasvári: Regény a nőjósokról (ápr. 15-re)
 Tóth Tibor: Elb. utótt. páncélosokról (máj.)
 Hainori Ottó = Ifjúimunkás élet, nőjós. (febr. 15-ig)
 Illyés: Két férfi márc. 15-re
 Illés Béla: Utótt. utánamészni (1. n. októberre)
 Hegedűs Géza = Erdélyi vitézség
 Milyen bűnökkel...

Katonai tárgyú művek megírása „ütemterv”, 1950 körül, PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték,
 [Katonairodalom] c. pallium

Egy másik, a *Szabad Hazánkért anyag* című palliumban található dokumentum is arra enged következtetni, hogy az ütemterv hivatalos, fentről jövő utasítást rögzít. Az 1953-ban indított *Szabad Hazánkért* első számait főszerkesztőként értékelő Devecseri megemlíti, hogy „[h]árom esztendővel ezelőtt az Írószövetség és a Honvédelmi Minisztérium kulturális osztálya néhány író számára lehetővé tette, hogy egy-egy félesztendőre bevonuljon a hadseregbe és katonatárgyú művet írjon.”³⁰ Tehát – bár a határőrség a kiélezett magyar–jugoszláv viszony éveiben nem a honvédség, hanem az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) kötelékébe tartozott³¹ – valószínűnek tűnik, hogy az *Önkéntes határőr* is a Honvédelmi Minisztérium és az Írószövetség közös kampányának részeként keletkezett. Egyébként nem ez az egyetlen, a déli határőrsegről szóló Devecseri-mű. A *Téli figyelő* című vers a *Határőr* folyóirat felkérésére készült: Szebelkó Imre hadnagy, a lap felelős szerkesztője 1949. július 20-i levelében „egy határvadász témájú vers” megírására ösztönözte felettesét.

A vers feladata az lenne, hogy a határainkon portyázó, lesen lévő határvadászokat az éberségre buzdítsa, a hazaszeretetre nevelje és az ellenség gyűlöletére szítsa. Ezt a verset a határőrség összes kultúrscsoportjainak műsorszámává tennénk. Az osztályharc jelenlegi viszonyai között, amikor az angol-amerikai imperialisták kémiskolákat állítanak fel Ausztriában, a Titó klikk gyilkosságára vetemedik, végtelenül fontos, hogy a határőrség harcos szellemét fokozzuk

– olvasható a felkérő levélben,³² amelyet két hónappal később újabb felszólítás követett. A *Téli figyelő* kézírata – különböző magyarázó jegyzetek kíséretében, például arról, hogy miért fedí télen fehér lepel a hóban rejtőző határőröket – megtalálható a hagyatékban, sőt Devecseri később fel is vette *Jövendő tükre* című kötetébe. A költemény bizonyos tekintetben az *Önkéntes határőr* előtanulmányaként is felfogható: a közös téma mellett az is összeköti őket, hogy a természet, sőt maga a magyar anyaföld mindkét műben a határőröket segítő, antropomorfizált entitásként jelenik meg. Ahogy a *Téli figyelő*ben megszólított határőr válaszolja a feltett álnaiv kérdésre („Határőr elvtárs! A fehér lepel / miért borít téged, ha hull a hó?”):

Hogy a hazánkba titkon surranó
gazembert észrevétlen érjem el.
Hogy akkor lásson csak, mikor hiába
szeretne visszazökní már;
s érezze: nemcsak én csapok le rája;
de az egész havas határ!

³⁰ PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, [*Szabad Hazánkért anyag*] c. pallium.

³¹ „A Jugoszláviával megromlott viszony volt az egyik fő oka a határőrség sürgős fejlesztésének, ezzel párhuzamosan pedig az Államvédelmi Hatóságba való integrálásának. 1950. január 1-jétől az ÁVH vette át a határvédelmet.” ORGOVÁNYI István, *Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között*, Betekintő, 2015, 1. sz., http://www.betekinto.hu/2015_1_orgovanyi. (Utolsó megtekintés: 2016. április 25.)

³² Szebelkó Imre Devecseri Gábornak, 1949. július 20., PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, V. 5578/296.

Hazám egész szent földje, melynek
itt minden hajlatát jól ismerem;
az ágak ellene szuronyt emelnek,
mert mindig együtt örködnek velem.³³

Az *Önkéntes határőr* ugyanennek a mesterséges mitológiának a továbbírásaként, bővítéseként értelmezhető.

4. *Önkéntes határőr*

Jugoszlávia 1948 óta tartó kiközösítése a szovjet tömbből³⁴ számos következménnyel járt Magyarországra nézve: egyrészt szomszédos államként Magyarország feladata lett déli határa védelmének megszervezése, amely óriási anyagi áldozatokat követelt, főleg, ha azt is számításba vesszük, hogy a jugoszláv fenyegetésre hivatkozva a határórség megerősítése mellett a fegyverkezésre fordított egyéb állami kiadások mértéke is megugrott. 1950-ben, a szintén a jugoszlávellenes propaganda jegyében levezényelt Rajk-per után létrehozták a déli határsávot, amely 6 megye 15 járásának mintegy 300 települését foglalta magába, a 9000 négyzetkilométeres területen összesen 300 ezer magyar állampolgár élt. 1951-ben pedig megkezdődött a déli védelmi rendszer kialakítása, amely azonban csak 1955-ben, Hruscsov és Bulganyin belgrádi látogatását, vagyis a Titóval való hivatalos kibékülést követően – és a háborús készülődés okafogyottá válása után – készült el.³⁵

Ebben a közegben játszódik Devecseri Gábor – éppen a legnagyobb fegyverkezési láz közepette írt és megjelent – verses elbeszélése. Az *Önkéntes határőr* rendkívül egyszerű történetet mond el, tanmesejellege és könnyen dekódolható üzenete éppen ezen a cizellálatlanságon alapszik. Egy éjszaka idegen érkezik a háború utáni „új világ” mellett elkötelezett Gajdács családhoz. Az ismeretlen férfi bort követel, rövid idő alatt illuminált állapotba kerül, és viselkedésével azonnal elárulja, hogy ártó szándékkal, jugoszláv megbízásból lépte át a határt. A család legfiatalabb tagja, a tizenhat éves Erzsi kimászik szobája ablakán (épp idejében, a részeg betolakodó viselkedése ugyanis azt sejteti, hogy szándékában áll megrontani a lányt), és a közelben lévő határőrörsre siet. Útközben veszélyes helyzetbe keveredik, hiszen az erdőbe érve mozgólódást hall a határ déli oldala felől: megbújik a bokorban, elhitetve az újabb

³³ DEVECSERI GÁBOR, *Téli figyelő = Jövendő tükre, i. m.*, 25.

³⁴ Tito és Sztálin konfliktusát az 1947-es bledi jegyzőkönyv élte ki, amelynek keretében Tito és Georgi Dimitrov egy jugoszláv–bolgár vámunió mellett kötelezte el magát, távlati céljaik között pedig a Duna menti szocialista országok laza föderációjának létrehozása is szerepelt. Egy 1948. január végi beszédében Sztálin „torz agyszüleménnyek” minősítette az elképzelést, a Kominform 1948. június 28-i bukaresti határozata pedig „antimarkxista, szovjetellenes” törekvései miatt kizárta Jugoszláviát a Tájékoztató Irodából. Vö. GYARMATI György, *A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*, Bp., Rubicon, 2013, 115–116.

³⁵ Stefano BOTTONI, „Majdnem Nyugat” a szomszédban: A magyar–jugoszláv kapcsolatok az 1950–1980-as években, *História*, 2010, 1–2. sz., 44.

betolakodóval, hogy egy határvadász csapat búvik meg a magyar oldalon. A veszély elmúltával felkeresi a tényleges határőröket, akik megmentik családját a titóista kém-től. A történet második fele a határ menti idill bemutatását célozza: előbb a határőrök testvéri közössége, majd a falu hazaszerető, öntudatos kommunista közössége kerül az elbeszélés középpontjába.

A szövegben nem történik egyértelmű utalás a pontos helyszínre, az utolsó énekben, a történetet betetőző DISZ-gyűlés eksztatikus pillanataiban azonban szóba kerülnek „a mórakalmi úttörő-zenészek”.³⁶ Mórakalom környéke az ötvenes években (is) sűrűn szerepelt az állami médiumok híradásaiban mint az ország egyik legveszélyeztetettebb, a közvetlen háborús fenyegetésnek leginkább kitett területe. Az *Önkéntes határőr*, amely a határ menti lakosság hősiességének és az itt szolgálatot teljesítő határőrök elhivatottságának, valamint civilek és katonák baráti, sőt testvéri közösségének bemutatására vállalkozik, a korabeli híradásoknak megfelelően igen veszélyes helyként mutatja be a környéket. Érdemes a műről megjelent kritikák felől közelíteni ahhoz a valóságképhez, amelyet a sajtó és vele összhangban a hivatalos irodalom sugallt a déli határon uralkodó viszonyokról. Mészáros István *Szabad Nép*-beli kritikájában például siet leszögezni, hogy az *Önkéntes határőr* „[m]eséje: igaz történet”. A recenzens mindvégig igyekszik hangsúlyozni, hogy Devecseri alkotása minden tekintetben megfelel a realista művészet követelményeinek, hiszen nemhogy olyan történetet dolgoz fel, amely akár meg is történhetett volna, hanem egyenesen valós eseményeken alapszik. „Az elbeszélő költemény történése ragaszkodik a megtörtént eseményekhez, a költő nem ereszi szabadjára fantáziáját” – írja Mészáros, cikke végén külön kiemelve, hogy Devecserinek éppen azért sikerült elkerülnie „új epikánk egyik legnagyobb hibáját, a »túlzúsúfoltságot«, mert mindvégig »ragaszkodott az igazsághoz”.³⁷ Hasonlóan érvel Sótér István, a verses elbeszélés másik kritikusa is (szembetűnő egyébként, hogy Mészároson és Sótéren kívül senki nem írt a műről): „Nem maga teremtette hőseit Devecseri, – hanem szinte készen vette át őket a mindennapokból.” Sótér azt állítja a *Csillag*ban publikált kritikájában, hogy az *Önkéntes határőr* témája „akár egy irodalmi riport témája is lehetne”, hiszen a főszereplőt, „Gajdács Erzsit a mi életünk mindennapjai születték”. Műve kapcsán Devecseri Gábor írói fejlődését is dicséri, mondván, a verses elbeszélés megírásához „ki kellett lépnie költői révületének otthonos, de szűk kerítései közül – egy széles, gazdag, valóban költői, – mert valóságos – világba”.³⁸

Az *Önkéntes határőr* – és a vele foglalkozó kritikák – egyik célja tehát egy alternatív, a hatalom szájíze szerint elgondolt valóság bemutatása volt, ezzel is legitimálva a mű megjelenése környékén felgyorsuló háborús készülődést. A szocializmus jelene azonban a korban uralkodó narratíva szerint nemcsak veszélyeket és nehézségeket

³⁶ DEVECSERI GÁBOR, *Önkéntes határőr*, Bp., Szépirodalmi, 1951, 36.

³⁷ MÉSZÁROS ISTVÁN, *Önkéntes határőr: Devecseri Gábor elbeszélő költeménye*, Szabad Nép, 1951. szeptember 21., 6.

³⁸ SÓTÉR ISTVÁN, *Devecseri Gábor: Önkéntes határőr*, Csillag, 1952, 1. sz., 108–110.

rejt magában, hanem egyszersmind a szebb jövő ígérését is hordozza.³⁹ Az elbeszélés *jelen* ideje a szocializmus végső győzelmét beteljesítő *jövőbe* vezető út kezdeteként tűnik fel Devecseri művében, a jelen ellenpontjaként pedig természetesen a háború és a Horthy-korszak *múltja*, amely viszont bármikor visszatérhet – ezúttal azonban nem Németország, hanem Jugoszlávia felől kell számítani a bűnös múlt pusztító erőire. A háborús idők és a jelen fenyegetésének tudatos összemosása Gajdács Erzszi visszaemlékezéseiben jelenik meg a legplasztikusabban, amikor a főhős nő saját és családja szenvedéseire asszociál a jugoszláv kémek mesterkedésében:

Erzsike fut, hogy ismerős katonákra leljen,
velük apját, édesanyját segíteni keljen.
Lábával a gondolata versenyt fut az éjben:
egy másodperc is elég, hogy negyvennégyig érjen.
Apját, anyját a fasiszták a falhoz terelték,
meg akarták ölni őket... Eleven az emlék;
tehetetlen félelemnek szorítását érzi,
és az égett tetők szagát... És most ez a férfi
éppolyan, mint, akik akkor a rémeik voltak,
kik azóta velük szemben „karolát” ácsoltak;
karolának tetejéből kémlelik a tájat,
őrizetlen foltot benne hol-merre találnak;
oda csúszni, lopakodni, oda vágnak törni,
a Gajdácsék kis tanyáját újra meggyötörni.
Amit akkor német szóra, most Jenki parancsra
roncsolnak szét. Emelkedik a fenevad mancsa.⁴⁰

Ugyancsak a múlt–jelen szembeállításon alapuló, szintén Gajdács Erzszi szemszögéből láttatott visszaemlékezés olvasható néhány lappal később is, amikor a lány a magyar vidék utóbbi években végbement fejlődésén mereng („Szüleik meg munkálkodtak, de nem borult mégse / virágba a kis tanya, az életük reménye. / Fölvillan még Szeged is, a komorarcú város... / Ma pedig, mint a tanyájuk, Szeged is virágos”), majd levonja a következtetést, hogy Tito, aki kémei révén ezekben a percekben is „a homályban terped”, éppen az idillként megélt jelent akarja elvenni tőle és szeretett közösségétől. „Nem adom az országotat!» – láng gyullad a lányban. / »Rám van bízva ez a csücske.«

³⁹ „A sztálinista totalitárius államművészet – ontológiai kiindulópontját tekintve – mindig egy *kép* köré szerveződik. Ez a kép mindig a jövő egy *utópikus* elképzelése; elképzelése annak, ami empirikus értelemben nincs, de ami a »látszat szerint« mégiscsak létezik: ha máshol nem, akkor a művészetben, és ha máshogyan nem, akkor a jövő *jelenbe visszavetített* emlékképeként. Ezt a jelenbe visszavetített képet a sztálinista totalitárius államművészet az »előre-emlékezés« folyamatában nem megteremti, hanem sokkal inkább *felszabadítja* – hogyan? Paradox módon a társadalom *jelenbeli* folyamatainak elemzésével. Ez a felszabadító valóságvizelés a totalitárius állam szolgálatában álló művész alapvető feladata.” PÓLIK József, *Az indoktrináció művészete = A zsarnokság szépsége: Tanulmányok a totalitarizmus művészetéről*, szerk. SZÉPLAKY Gerda, Pozsony, Kalligram, 2008, 59. [Kiemelések az eredetiben.]

⁴⁰ DEVECSERI, *Önkéntes határőr*, i. m., 10.

Ez lobog a lángban.”⁴¹ De nemcsak Erzsi érzi az új és a régi idők közti különbséget: Tóth József határőr, amikor a negyedik énekben az ő szemszögéből követhetjük egy jugoszláv kém kézre kerítésének történetét, ugyancsak felidézi magában szenvedésekkel teli gyerekkorát. (Figyelemre méltó egyébként, hogy a mindvégig négyütemű tizennégyes – egy ősi nyolcasból és egy ősi hatosból felépülő – sorokban elbeszélte költemény ennél a résznél felező nyolcasra vált.)

Nem tudják követni szemmel,
ügyes lehet a gazember.
De ügyesebb nála Jóska:
nyolcesztendő kora óta
tizennyolc éves koráig
a béresek útját róttá,
kínban edződött sokáig.
Apja meghalt fiatalon,
Semsey gróf élt helyette,
apját, magát Semsey gróf
csendőrökkel megverette,
a gróft a gyógyult ország
kertjeinkből kivetette:
ne maradjon itt a métel,
legyen házunktája tiszta.

S most a csendben, kőd-köpenyben
mintha száz gróf kúszna vissza!⁴²

A múlt újabb rétege: a Horthy-korszak feudális berendezkedése jelenik meg Tóth József visszaemlékezésében. Jól megfigyelhető, ahogy a szöveg igyekszik elmosni a határokat az egymással bonyolult (történelmi, politikai, gazdasági stb.) összefüggésben álló, mégsem egyenesen egymásból következő (a „különutas” kommunista Jugoszlávia esetében pedig egyáltalán össze sem kapcsolható) rétegek között. Így kerül egyenlőséggel a náci Németország, a két háború közötti Magyarország és a titói Jugoszlávia közé.⁴³

⁴¹ DEVECSERI, *Önkéntes határőr, i. m.*, 13.

⁴² DEVECSERI, *Önkéntes határőr, i. m.*, 25–26.

⁴³ A hagyatékban található egy vastag paksaméta, amely Devecseri Gábor diákoktól kapott leveleit gyűjti össze. A gyerekek leveleit minden esetben Rosznagl Matild, a Vörösmarty utcai Általános Leányiskola tanítónőjének sorai vezetik fel, aki 1950 és 1953 között Devecseri több művét elolvastatta tanulóival, és magát a költőt is többször vendégül látta osztályaiban. (Egy ilyen látogatás élményéről szól Devecseri *Éneklő lányok* című verse, amely a *Jövendő tiükre* kötetben jelent meg.) „Matyi néni” az *Önkéntes határ-őrt* is felolvasta egy negyedik osztályos csoportnak, és olvasónaplót íratott a tíz-tizenegyes éves lányokkal a műről. A búzakalászokkal, vörös csillagokkal, sarlóval-kalapáccsal díszített olvasónaplókat a tanítónő elküldte Devecserinek. Kísérteties élményt nyújt bármelyik fogalmazás elolvasása, a legtanulságosabb azonban annak a lánynak a dolgozata, aki valamilyen oknál fogva – valószínűleg a fent kiemelt, Erzsi családjának háború alatti élményeit bemutató idézet hatására – mindvégig abban a hitben volt, hogy a déli határőrök nem jugoszláv, hanem német kémek ellen küzdenek 1951-ben – Tito és a náciak összemossa tehát legalább egy negyedik lánynál elérte a hatását. Tanulók levelei Devecseri Gábornak, PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, V. 5578/294.

Az elbeszélő gyakran alkalmazott megoldása, hogy a múltra vonatkozó, de pontosan ki nem fejtett utalásokat dőlt betűvel szedi, ezzel is a múlt homogenizálására, a különbségek láthatatlanná tételére törekedve. Ilyen például a Gajdácsékhoz betért kém magyarázkodása: „Hetet-havat összebeszél, azt is, hogy hat éve / odaát él, *azelőtt* járt erre a vidékre.”⁴⁴ A „háború” szó helyettesítése a sejtelmes módon kurzivált „*azelőtt*”-tel többletjelentéssel ruházza fel a mondatot: a múltat nevében nem nevezhető, már esetlegesen kimondása révén is visszaterő veszélyként jeleníti meg.

A korábban idézett *Téli figyelő* kapcsán szóba került az antropomorfizált természet szerepe Devecseri ötvenes évekbeli költészetében. Az *Önkéntes határőr* ugyancsak előszeretettel él ezzel az eszközzel, amellyel rendszerint a magyar föld és lakóinak szimbiózisát, elválaszthatatlan kapcsolatát érzékelteti. Az anyaföld, azon belül pedig kifejezetten a határsáv szeretete egyszerre válik a szövegben a hazafiság szimbólumává és mozgósító erővé, amely a külső betolakodó elleni védekezésre ösztökél. A föld mint oltalmat kérő és adó entitás ugyanabban a jelenetben tűnik fel először, amikor Erzszi fedezékben lapul a dél felől mozgolódó kémekkel szemben.

erőt ad a föld most neki, magányos leánynak;
a téli föld hűvössége tagjain elárad.
„Védesz engem, – mondja a föld – s én védelek téged.”
Erzszi forró vére felel: „A szívemmel védlek!”

Csodálatos, növekedő szív az ifjú lányé:
mélyén csak a tanya képe, apjáié-anyjáié
fénylett, mikor kirohant a csillagtalan éjbe –
s íme érzi, hogy a szívbe egész határ fér be!⁴⁵

A család és a metonimikusan magát a hazát jelképező „határ” iránti szeretet egymás mellé állítása az *Önkéntes határőr* szövegének egyik legfontosabb szervezőeleme, a föld kváziszereplőként való „megszólalása” is ezt az azonosítást szolgálja. Hogy a haza hálás az önkéntes és hivatásos határőrök erőfeszítéseikért, azt pedig egy üzenetet „súgva küldő” jegenyefa juttatja kifejezésre néhány oldallal később: „Köszönöm, hogy védtek / s a tanyánkért, a hazánkért mindent megtennétek.”⁴⁶ De az elbeszélő nemcsak az efféle explicit megnyilvánulásból következtet arra, hogy a magyar nép kedves az anyatermészet számára: a nap is Magyarország és a keleti blokk országainak pártján áll, ezt jól bizonyítja az a kép, amelyben a kelet felől ébredő és viruló nap „mint kútba ugrik” nyugatra.

A növekedő piros nap a tanyákkal szemben
egy kissé a levegőben csak lebeg egyhelyben,
azután mint aki már az életét megúnta,
a föld egyik hajlatába úgy ugrik, mint kútba.

⁴⁴ DEVECSERI, *Önkéntes határőr*, i. m., 17.

⁴⁵ DEVECSERI, *Önkéntes határőr*, i. m., 12.

⁴⁶ DEVECSERI, *Önkéntes határőr*, i. m., 22.

Nem hiába nálunk ébredt, odaáttra érve
aludni vágy s vágyakozik a másnapi délre,
mikor újra mifölöttünk járhat friss sugára,
s Keletről küld oda is fényt, Jugoszláviára.⁴⁷

Az antropomorfizált természet és a határ menti magyar lakosság egymás iránti szeretete mellett az itt élő emberek – civilek és határőrök – kölcsönös szeretete, sőt testvérisége is állandóan visszatérő motívuma a szövegnek. Mint említettem, a honvédség tagjainak pozitív ábrázolása az állami propaganda legfőbb feladatai közé tartozott, ennek megfelelően a Néphadsereg Írócsoportjának tagjai is nagy figyelmet fordítottak erre a kérdésre. Devecseri Gábor korábban idézett, a *Szabad Hazánkért* folyóirat első számait értékelő beszédében külön kitért rá, hogy a Néphadsereg megalakulása óta egyre jobban érződik a művészek „erősödő szeretete” a katonák iránt, aminek az egyik legfontosabb eredménye, hogy a magyar olvasóközönség is közelebb érzi magához – a Horthy-hadsereggel ellentétben – a nép soraiból, a nép védelmezésére felállított honvédséget. „A hadseregünk életével való megismerkedésnek nagy része van abban, hogy az írók és művészek körében az elvtelen pacifizmust leküzdöttük” – összegzi az elért eredményeket Devecseri.⁴⁸ Ugyanez az érvelés köszön vissza Mészáros István idézett kritikájában: mint írja, csak azok a katonaeletről szóló művek lehetnek megfelelőek, „amelyek a katonák vitészeit, hősiességét, a népélettel való szerves összefüggésben ábrázolják”, ez az állítás pedig szerintem különösen igaz az 1945 utáni időszakra, amikor „néphadseregünk lényege az, hogy a nép életének szerves, elszakíthatatlan része”.⁴⁹ [Kiemelés az eredetiben.] Devecseri verses elbeszélésének határőrei is „szerves, elszakíthatatlan részei” a határ menti lakosság életének – olyannyira, hogy Gajdács Erzszi legközelebbi hozzátartozói, így távoli szolgálatra vezényelt bátyja, valamint ugyancsak új helyre beosztott szerelme is határörként vigyáz a házára. Erzszi és szülei jellemfejlődése éppen ebből, magányosságérzésének fokozatos leküzdéséből ismerhető fel a történet során: Erzszi az első énekben elkezdett, bátyjának írt levelében még arról panaszkodik, hogy nélküle magányosnak és kiszolgáltatottnak érzik magukat, a történet előrehaladtával azonban felismeri, hogy a határőrök bátyja és szerelme helyett is vigyáznak a családjára. A betolakodó elfogása után a nyugovóra térő Gajdács szülők explicit módon meg is fogalmazzák a határőrség iránt táplált családi érzéseiket:

„Csak egymásban bízunk mi a katonákkal, apja” –
szól az asszony félálomban. Férje is folytatja:
„Valahogy én úgy is vagyok mindnyájukkal, – mondja
maga elé – mintha mind a saját fiam volna...”⁵⁰

⁴⁷ DEVECSERI, *Önkéntes határőr*, i. m., 35.

⁴⁸ PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, [*Szabad Hazánkért anyag*] c. pallium.

⁴⁹ MÉSZÁROS, i. m.

⁵⁰ DEVECSERI, *Önkéntes határőr*, i. m., 33.

Ahogy a szövegben megjelenített eltérő műltrétegek – velük együtt pedig az általuk sugallt ellenségképek –, úgy az emberek, a családtagok és a haza iránti szeretet, sőt a szerelem is közös regiszterbe csúszik: Erzsi érzései nem sokban térnek el hazája, szülei, testvére, a határőrök vagy néven nem nevezett szerelme iránt. Jól példázza ezt az elbeszélés utolsó szakasza, amikor Erzsi hezitál, hogy kinek mesélje el elsőként a vele történeteket, végül pedig úgy dönt, hogy az első énekben elkezdett, bátyjához írt levelét fogja befejezni ahelyett, hogy szerelmének írna:

Valakinek hadd mondja el! Annak, ki szívében
a szerelmet felgyújtotta. Őneki. De mégsem!
A szerelem, az csak egyé! S most azt érzi Erzsi,
hogy egy egész világot vágy karjára ölelni.
Szeretete pirosságát sok testvére lássa,
és először a legelső, régi játszótársa.⁵¹

Nem pusztán a „kommunista aszketizmus” pseudoviktóriánus erkölcséről tanúskodik a fenti idézet, vagyis nem egyszerűen arról van szó, hogy mivel a szerelem a politikai tudatosság útját állja, vigyáznunk kell, nehogy gyengéd érzéseink úrrá legyenek rajtunk. „A szerelem, az csak egyé”, vagyis nem közösségi érzés, ekképp pedig alsóbbrendű az Erzsi, valamint vér szerinti és „fogadott” testvérei között lévő köteléknél.

Az *Önkéntes határőr* által sugallt idealizált világkép nagyjából úgy képzelhető el, mint Aprajafalva az ismert belga–amerikai rajzfilmben: zárt világban élő, egymással – nemre, korra, rokoni kötelékre való tekintet nélkül – azonos viszonyban álló, szinte a megszólalásig megegyező gondolkodású lények közösségeként, amely folyamatos külső veszélynek van kitéve – ez a konstans fenyegetettség azonban egyre csak erősíti a minden egyéni érzést felülíró csoportkohéziót.

5. A mű utóélete

Mint említettem, az *Önkéntes határőr*ről mindössze két kritika jelent meg a korabeli sajtóban – igaz, azok fontos fórumokon: a párt központi napilapjában és hivatalos irodalmi folyóiratában láttak nyomdafestéket –, a mű nyilvános visszhangja tehát meglehetősen csekélynek nevezhető. A hagyatékban azonban megtalálható egy kisméretű, Devecseri jegyzeteivel teleírt füzet, amely nagy valószínűséggel egy írószövetségi vita hozzászólásait rögzíti: amennyire Devecseri sietve papírra vetett soraiból kikövetkeztethető, az anket témája a kortárs elbeszélő költészet helyzete volt, az egyik legfontosabb referenciaműként pedig az *Önkéntes határőr* szolgált.⁵² A jegyzetek alapján úgy tűnik, Devecseri műve nem nyerte el kollégái tetszését: Tamási Lajos például a „mélységet” hiányolta belőle, Kónya Lajos „hevenyészettnek” nevezte a szöveget, Barabás Tibor pedig az „újszektáriánizmus” veszélyét látta benne. A szöveget illető negatív véleményeknél

⁵¹ DEVECSERI, *Önkéntes határőr*, i. m., 43.

⁵² PIM Kt., Devecseri Gábor-hagyaték, [*Devecseri Gábor jegyzetei*] c. pallium.

sokkal izgalmasabbak azonban azok a hozzászólások, amelyek Devecseri személyével foglalkoznak, és a költő múltjával, illetve annak meg nem haladásával magyarázzák a mű sikertelenségét. Az írószövetségi vita, úgy tűnik, nyilvános gyóntatássá változott, ahol a gyóntatópapként részt vevő tagok az előtűnik műveivel kitarulkozó író lelki üdvéért hadakoztak. A legharciasabb álláspontot Benjámín László foglalta el Devecserivel szemben: hozzászólását – Devecseri jegyzetei alapján – azzal kezdte, hogy „elfogult, rossz értelemben. Mindent, amit elmond, eddig soha nem mondta el. Az őszinteséghez bizalom és szeretet kell. Ez belőle velem [Devecserivel] szemben hiányzik”. A rossz anyagi körülmények közül érkező, gyerekkorától a munkásmozgalom vonzásában élő és alkotó Benjámín nem csinált titkot belőle, hogy bizalmatlansága és szeretetlensége „a múltból származik”, Devecserinek „az akkori világban elfoglalt helyzetéből indult”. Devecseri korábban „elfoglalt helyzetére” a dolgozat elején már kitértem: a legnagyobb rosszindulattal is maximum kispolgárinak nevezhető, albérletről albérletre költöző családja nem részesült semmiféle kiváltságban az „akkori világtól”, sőt egykori munkaszolgálatosként maga Devecseri is a korszak kárvallottjai közé tartozott. (Még akkor is, ha súlyos betegségre hivatkozva hamar sikerült is leszereltetnie magát.) Benjámín – és a vita más hozzászólói – egyértelműen a költő *nyugatos* múltjára utal, amikor egykori kivételezett helyzetét kifogásolja. Mint mondta, az teszi bizalmatlanná Devecserivel szemben, hogy továbbra sem vetkőzte le „aranyifjúi magatartását”, ezért pedig művei őszinteségében sem tud hinni: „[Devecseri] úgy váltott át a régi hangról az újra [...] mint aki egyik villamosról a másikra száll át. Könnyű feladatot választott akkor, amikor 1. számú alkalmi költő lett.”

Devecseri korábbi munkássága mint a vele szembeni bizalmatlanság alapja többször előkerült a vita során, a legtöbben azonban mint leküzdendő feladatot, a „múlt kísértő árnyát” említették a *Nyugat* örökségét. Pontosabban Babits örökségét, amellyel azonosították Devecseri korábbi költészeteszményét: a jegyzetfüzet vonatkozó szakaszából nem derül ki a most idézett hozzászóló személye, de az illető szerint Devecseri „az az ember, aki az utóbbi években a legnagyobb lépéseket tette a Párt felé. A szuper-babitsi dekadens lírától az Önk[éntes] h[atár]őrig. Nagy haladást tett előre”. Babits a szocialista költészet ősi ellenségeként, a haladást gátló, megtestesült gonoszként tűnik fel a vitában, aki miatt Devecseri lírája tíz évvel Babits halála után sem képes helyes útra térni. Ennek az is az oka, hogy – ugyancsak az iménti hozzászóló szerint – a költő nem szakította meg a kapcsolatot a „régii formalista művészekkel”, így például Babits Mihályné Török Sophie-val és Weöres Sándorral. A jövőre nézve a hozzászóló azt javasolta Devecserinek, hogy „számolja föl magában ezekhez az emberekhez való húzóadását. [...] Hálát érezni ezek iránt az emberek iránt nem kell”. A vita rituális, már-már transzcendenciába hajló jellegét bizonyítja az a felszólítás, amely szerint Devecserinek a művészet után a magánéletében is meg kell tennie „a becsületes nagy lépéseket”, hiszen „a lelkében vannak még olyan szálak, amelyeket nem vágott teljesen el”. A jegyzetek alapján elmondható, hogy a művészi és a magánéletben tett

„becsületes nagy lépések” nem mindenki szerint hajthatók végre külön-külön, ebből következően pedig kétséges, hogy Devecseri valaha is képes lehetett volna megfelelni az elvárásoknak. Csohány Gabriella például szemmel láthatóan érzekelte az *Önkéntes határőr*ből kiolvasható törekvést a szocialista realizmus nyelvének való megfelelésre, ezt az igyekezetet mégsem tartja elégségesnek. „Nem vagy kemény, amikor keménynek kell lenni. Csak akkor írhat valaki keménységet és pártosat, ha ő maga is az.” A kör ezzel bezárult: Devecseri addig nem szabadulhat meg Babits kísértetétől, amíg műveivel nem bizonyítja ezt, viszont addig nem írhat „keménységet és pártosat”, amíg ő maga is nem válik keménnyé és pártossá. Igaz, hogy Máté György értékelt az *Önkéntes határőr* szerzőjének „törekvését” (közben viszont, a helyzet abszurditására jellemző módon, kifogásolta, hogy Devecseri „abszolút költői színvonalban nem mindig éri el a régi magát”), Gergely Sándor pedig meggyőződését fejezte ki, hogy „a mi D[evcseri] G[ábor]unk, a mi elvtársunk megbirkózik múltjának kísértő elemeivel”, a vita mégsem zárulhatott megnyugtatóan Devecseri számára. Jellemzőnek tarthatjuk Csohány Gabriella megjegyzését a költővel kapcsolatban: „Jó ember, jó gyerek akar lenni.” Devecseri Gábor, bármennyire is törekedett rá műveivel, nem volt képes bebocsáttatást nyerni a szocialista realista irodalom panteonjába. A leírt szó nem írhatta felül ideiglenesen megtagadott, ettől viszont még meg nem bocsátott múltját. Az *Önkéntes határőr* úgy lett Devecseri Gábor költészetének mélypontja, hogy minden igyekezete ellenére, „átalakulási” szándékának éveken át tartó bizonygatása ellenére sem sikerült meggyőznie környezetét arról, hogy sikerült szakítania a felszabadulás előtti, nyugatos korszakával.

Devecseri számára – mint oly sok más író, költő számára is – a Párt érdekeit szolgáló irodalmi törekvéseket a kiábrándulás éveit követték 1954 után: a *Jövendő tükre* után tíz évig, az *Odüsszeusz szerelmei*ig nem jelentkezett verseskötettel – igaz, a hagyatékban megtalálható egy végül meg nem jelent kötet korrektúrája. Ahogy Rónay László említi monográfiájában, a szerző

ötvenes évek közepén való meghasonlottságáról sokkal egyértelműbb, világosabb képet formálhatnánk, ha annak idején megjelent volna *Beszélgés a természettel* címmel összeállított kötete, melynek korrektúráját is megcsinálta, s amely mégsem jelenhetett meg. Anyagát részben átvette az *Odüsszeusz szerelmei*be, részben „Kötetben meg nem jelent versek” cím alatt olvashatók az *Összegyűjtött versek*-ben.⁵³

Ahogy a dolgozat elején utaltam rá, az életmű későbbi darabjaiban igencsak elszórva olvashatók utalások a költő ötvenes évekre vonatkozó munkásságára, és ebben nyilván a tevékenysége fölött érzett szégyenérzetnek is nagy szerepe volt. Erre, valamint a kései önfelmentés szándékára utal egy feltehetően 1970 táján keletkezett önéletrajzi töredékében is, amely ugyancsak megtalálható a hagyaték önéletrajzokat összegyűjtő palliumában:

⁵³ RÓNAY, i. m., 144.

véleményem szerint az elmúlt huszonöt év történelmét hazánk irodalmában azok a munkák tükrözik a legkevésbé, amelyeknek a leginkább ez volt a *szándéka*. A magam illetén versei együtt hullanak ki az irodalomból a félelmetes-enyhén sematikusnak nevezett korszak papírmáséival. [...] Vezércikk-versek és broszura-regények nem tükrözhetnek korszakot. Másfelől: olyan vers és olyan széppróza sem tükrözhet korszakot, amely a természettudományokkal szándékolatlan és felületesen érintkezik, olyan sem, amely álmitológiát konstruál. Csak az az írás, amely akár legapróbb de igaz adalékot szolgáltat az embertanhoz. [Kiemelés az eredetiben.]

Az ötvenes években írt művei irodalomtörténetből való kihullását illetően nem tévedett a költő, a „vezércikk-versek” jelentőségét viszont alighanem rosszul ítélte meg: azok nagyon is pontosan tükrözik azt az időszakot, amelyben keletkeztek.

SOLTÉSZ MÁRTON

Blanka regénye?

Az újraolvasott Katalin utca¹

„Mivel a regénynyelv alapelve, hogy a tudatot a beszélő által használt nyelv termékének tekinti, következésképpen azzal a föltételezéssel él, hogy mindenféle tudatkritikának a használt nyelv kritikáján kell alapulnia” (*Szitár Katalin*)²

Megrökönyödve olvastam egy nemrég megjelent kislexikon Szabó Magdára vonatkozó szócikkében, hogy az író *Mózes egy, huszonkettő* (1967) és *Katalin utca* (1969) című művei a pálya első szakaszát lezáró *kísérletezés* regényei volnának, és mint ilyenek, előkészületek csupán a magnum opushoz, amely majd 1978-ban, *Régimódi történet* címmel lát napvilágot.³ S noha jómagam eleve szkeptikusan viseltem az egyes életműveken belül megfigyelhető hangsúlyok ilyen határozott kijelölését illetően, e megállapítással szemben ráadásul esztétikai-poétikai kifogásaim is volnának.

Úgy hiszem, találóan jegyezte meg 2010-es korszakmonográfiájában Grendel Lajos, hogy Szabó Magda „kezdemenyező szerepéről ritkán esik szó”, holott „művei a mából nézve is mérföldkövei a magyar regény alakulástörténetének”⁴ Alábbi, a *Katalin utca* értelmezésének egy-egy – fontosabbnak ítélt – aspektusát fölillantó eszmefuttatás természetesen nem kíván állást foglalni e „korai” művek történeti súlyát illetően, szándéka szerint csupán a hatvanas évek Szabó Magda-prózájának poétikai gazdagságát, sokszínűségét igyekszik demonstrálni – muníciót szolgáltatva ezáltal is a mind sürgetőbb életműszintézis számára.⁵

¹ Előadásként elhangzott 2016. szeptember 1-jén a veszprémi Pannon Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága által rendezett Szitár Katalin-émlékkonferencián.

² SZITÁR Katalin, *Írás és irónia Németh Lászlónál = Regényművészet és íráskultúra*, szerk. KOVÁCS Árpád, SZITÁR Katalin, Bp., Argumentum, 2012 (Diszkurzívák), 182.

³ Egészen pontosan: „az útkeresés jegyében született a *Mózes egy, huszonkettő* (1967) és *Katalin utca* (1969) c. regény, ill. az *Alvók futása* (1967) c. elbeszéléskötet”. *Magyar irodalom*, szerk. NÁDORI Attila, REMÉNYI József Tamás, Bp., Kossuth Kiadó, 2014 (Britannica Hungarica), 284.

⁴ GRENDEL Lajos, *A modern magyar irodalom története: Magyar líra és epika a 20. században*, Pozsony, Kalligram, 2010, 403.

⁵ Melynek első lépéseire lásd: KOSZTRABSZKY Réka, *Narrációs technikák és paratextusok Szabó Magda korai regényeiben*, *Létünk*, 2015, 2. sz, 147–168.

1. Olvasás és újraolvasás között

Tapasztalatom szerint az első olvasás az egyetlen, amely ténylegesen a textusra koncentrál; az újraolvasás már mindig inkább a szöveg és korábbi olvasatainak viszonyára kérdez rá. Különösen érdekes az ügy, ha az adott mű fölépítése direkt rájátszik erre a tényre, azaz úgy olvastatja magát, hogy egyúttal máris újraolvastatja. Pontosan ez a helyzet a *Katalin utca* esetében; a regényt érintő egyik leggyakoribb olvasói visszajelzés ugyanis az első két fejezet utáni tanácsstalanságra vonatkozik. Miután az író fölcseréli a fejezetek sorrendjét, elmozgatja az idő- és valóságsíkokat (Kónya Judit szavait idézve: „a már kialakult helyzetből extrapolálja az előzményeket”⁶), az olvasó kénytelen-kelletlen vissza-visszalapoz, hogy az utalások nyomán valahogy fölfejtse a rejtett viszonylatokat, és lassanként összeállítsa fantáziájában a helyszínek, az időpontok és az események összefüggését.⁷

A mű egyik kritikusa, Gáll István szerint „a regény olyan kuszának és értelmetlennek látszik az indulásnál, hogy a végére érve vissza kell lapozni”⁸. De nem csak a „hivatásos” értelmezők vélekedtek így. A regény egyik „laikus” olvasója ekképp emlékezett vissza a pillanatra, amikor az 1944 című alfejezet második szövegszakaszának végéhez ért: „Innen újra kellett olvasnom az elejét, mert nem értettem, és megdöbbenett, mikor rájöttem aztán, hogy a Katona... és Heldék, meg Henriett, hogy ők ott az elején... hogy mind halottak!”⁹ Egy másik pedig így ír:

Az első fejezet után fogalmam sem volt, hogy ez mi, nem értettem. Van valaki, aki mesél nekünk, aki magával visz minket az „utazásaira”, országokat, életeket, és még valami... valami megfoghatatlant szelünk át vele. Rácsodálkozunk az életre, amiről kiderül, hogy valójában már nem az övé, igaz, valaha az volt, amikor még azokkal élt, akiknek minket is bemutat majd, akikről beszél, megállíthatatlanul. Csapongunk ide-oda, kapunk apró részleteket, életfoszlányokat, de mire megragadnánk a lényegét, Henriett már tovább is siklik velünk, hogy újra elveszünk, és tovább tapogatózunk a sötétben.¹⁰

Vajon mit keres a szövegben „Cicero” határozott névelővel, tárgyi funkcióban? Ki az az „örnagy”, és miféle nyergei vannak? – merül föl rendre az olvasóban. S ezt a vázlsruéséget, a villanásnyi látleteknek ezt az egyszerre rejtelmes, egyszerre bosszantó-elbizonytalanító szervetlenségét a regény bináris fölépítése csak tovább fokozza. *Helyszínek* – olvasható az első nagy (három hosszabb-rövidebb szövegszakaszt tartalmazó) szerkezeti egység élén; míg a második átfogó ciklus (amelynek

⁶ KÓNYA Judit, *Szabó Magda alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi, 1977 (Arcok és Vallomások), 234.

⁷ A regény ciklus- és szakaszrendjét lásd a tanulmány mellékleteként.

⁸ GÁLL István, *Szabó Magda: Katalin utca*, Magyar Hírlap, 1969. május 15., 6.

⁹ *Olvasónapló, Szabó Magda: Katalin utca*, <http://www.fullexta.hu/modules.php?name=News3&file=article&sid=60> (utolsó megtekintés: 2016. november 20.)

¹⁰ *Szabó Magda: Katalin utca*, 2012. 08. 28. <http://diamantolvas.blogspot.hu/2012/08/szabo-magda-katalin-utca.html> (utolsó megtekintés: 2016. november 20.)

hat alfejezete összesen tizenöt kisebb szakaszt ölel föl) az *Időpontok és epizódok* címet kapta. Helyszínek, időpontok, epizódok – akár egy színopszisban, egy forgatókönyvben vagy egy drámában... S talán nem is tapogatózunk rossz felé, amikor a jelzett műfajokra-műnemekre asszociálunk, hiszen a vázlatosság, a képi ábrázolásmód és a drámaiság mind egy-egy lényegi sajátosságát képviseli ennek az „első olvasásra aligha kitárulkozó”¹¹ családregénynek.

2. Rekonstrukció és dramaturgia

Itt van máris a drámaiság kérdése. De vajon kinek-minek a drámája a *Katalin utca*? A magyar nemzeté? A föltámadás hitéé? Netán az összemberi humanitásé? Egy kicsit bizonyára mindegyiké – de leginkább talán mégis a „bontott Egész tudatával” szolgáló öregedésé. Végső soron maga a regénybeli utca is mintha ama megfellebbezhetetlen ténynek emelkednék szimbólumává, amely szerint a gyermekkor vége – épp a Történelem kíméletlenségének köszönhetően, illetve önismétlő hajlama dacára – visszavonhatatlan kiűzetést jelent az édenkertből, hová sem élőnek, sem holtak nem vezet többé út. Így lehet, hogy bár e misztikus szövegtérben a halottak kétségkívül élnek, sőt hiányukkal magukat az élőket kárhozzatják lelki és erkölcsi hullasorsra, a megbomlott rendet visszaállítani immár nem lehetséges. Az egyetlen, amit az ember tehet, hogy – Irén példájára – megpróbálja *rekonstruálni* múltját, és szembesülvén a mások bűneiben saját aljasságával és kisszerűségével, igyekszik szívből megbocsátani embertársainak, hogy velük-általuk maga is föloldozást nyerhessen – ha csupán részlegesen is.

Az imént használt *rekonstrukció* kifejezés egyébként magából a szövegből származik, és a regény szálait kezében tartó Író, a monologizáló Hős – Elekes Irén – és az Olvasó léttévékenységét egyaránt hűen tükrözi és modellálja. Nyomoz, visszakeres, mérlegel, újragondol itt író, olvasó és hős egyaránt, s e rekonstrukció bizony nem kis részben konstrukció – ha ugyan nem egészen az. Hiszen a *Katalin utca* imaginárius és a regénybeli utca fikatív terére egyaránt igaz, hogy ami van, lassanként eltűnik, ami pedig nincs, az előbb-utóbb megjelenik: a valóság romjain új falat emelnek az emlékezet szorgos karjai. E tünemény legtisztább gondolati-pszichikai megnyilvánulása a Bíró Bálint-féle „másutt” törvény, amelynek értelmében az emlékezet játéka a tér-érzékelés zavaraiaként jelennek meg, miközben múlt és jelen díszletei váltogatják egymást a címadó utca „irreális színtéren”.¹² Nem is értem, miként lehetséges, hogy irodalomtudományunk egyik legifjabb ágazata, a traumakutatás mindeddig nem fedezte föl magának ezt a regényt, holott emlékezés és traumafeldolgozás viszonya

¹¹ KÓNYA, *i. m.*, 233.

¹² „Néha elmosolyodott, ha látta, mint iparkodnak rendben tartani az asszonyok ezt az irreális színteret, amelyen ki s be sétálnak más idegen helyek és helyszínek” (14). – A főszövegben és a lábjegyzetekben zárójellek közt közölt oldalszámok az alábbi kiadásra vonatkoznak: SZABÓ Magda, *Katalin utca*, Bp., Európa Kiadó, 2015.

kevés korabeli műben tárul föl ilyen élességgel – mind a beszélő (Iréen), mind a néma és csak kívülről ábrázolt hős(ök) szemszögéből. (Ez utóbbi típus példája Bálint és az összes egykori „gyerek”).

Csakis a trauma felől válik érthetővé például, hogy miért egyedül a gyermek Kinga látja-érzékeli Henriett szellemét. „Egyszer Henriett ott volt náluk ilyenkor – olvasható a regényben –, nem fogalmazta meg a testét számukra, de ott volt, hallgatta őket szomorúan, mert tudta, hogy nélkülük [ti. a szanaszét tengődő családtagok nélkül] sose találják meg a Katalin utcát, hiába keresik” (17). Márpedig a Katalin utca egykori lakói – bolygó zsidók módjára – örökké a hazatérés lázalmában élnek, és nyilván e görcsös akarás neurózisa és közös vágyuk reménytelensége fölött érzett szorongásuk kettős traumája teszi vakká őket a velük élő, kétségbeesett jelenlétet sugárzó, ugyanakkor magát megfogalmazni nem tudó/merő halottal szemben. Kingát, családtagjaival ellentétben, nem vakítja semmilyen hiányérzet, nem babonázza a folyvást félszavakkal és szimbólumokkal hajigáló, tabuk közt egyensúlyozó família eszelős társasjátéka,¹³ így aztán az *élő közösség* fent említett hiányában gond nélkül ismeri föl a *holt egyén* jelenlétét.¹⁴

Arra is csupán az újraolvasás(ok) alkalmával figyelünk föl, hogy a regény első pillantásra oly különös, idegenszerű zárlata (a „Hozzátok haza Blankát!” felkiáltás) lelki-szellemi hátterét már az imént idézett szakaszban megelőlegezi az elbeszélő. Mindenkinek, aki időközben elszakadt, vissza kell térnie a családhoz – jelzi a kísértet tudattartalmait élénk vetítő narrátor –, „nélkülük”, Bálint és Blanka nélkül ugyanis sosem találhatják meg a Katalin utcát a múlt rabjai-szerelmesei. Ezért kell Irénnek elválnia férjétől, aki pedig – mint maga konstatálja – „százszor okosabb és kvalitásosabb ember” Bálintnál, majd könnyek között hozzámennie gyermekkori szerelméhez, aki iránt régen kihunytak lelkében a gyöngéd érzelmek (173).

Így írja hát fölül a múltban elszakadt részek sorsközösségi kohéziója a jelen vonzástörvényét!? Bizony: mintha sors és emlékezet Vaszilij Grosszman-i dramaturgiája mozgatná a szereplőket. S természetesen nemcsak az „irreális színtér”-nek nevezett Katalin utca hősei rendelődnek alá a Nagy Instruktor felettes koncepciójának; a törvény Blanka szigetére éppúgy vonatkozik. Elekes Ábel lánya, a klasszikus normák férfitjának kitagadott gyermeke a száműzetésben szintén szerepe(ke)t játszik – igaz, ő legalább tudatosabban és nyíltabban teheti ezt, mint az új, panorámás pesti otthon hallgató lakói. A lány, aki a görög szigeten egykori vad és féktelen érzelmeinek-indulatainak „tárgyától” (családjától, szeretteitől) megfosztva az irrealitásba hajszolt lét egzotikumát

¹³ „Pali tudta, hogy nem Irénről és Bálintról van szó, nem is őrá vagy Irénről, nem szerelemről, csak valamiről, aminek ő ugyan nem tudja a nevét, de ami összekapcsolja ezeket az embereket, akik úgy dobálják egymásnak a jelentéktelen szavakat, mintha labdázának, fogalmakat, amelyek az ő vagy a gyerek számára értelmetlenek, de amiktől ezeknek megfényesedik a szemük, és még Elekes is kuncog” (16).

¹⁴ „...csak Kinga él közöttük gyanútlanul, jókedvűen, és semmiféle távolról remélt hangra nem figyelve, mert Kinga semmi mást nem ismer a világból, csak ezt a pesti házat, és tulajdonképpen gyanúsnak és ostobának ítélt minden olyan emléket, amihez neki személy szerint nincs köze” (13).

testesíti meg, apja és anyja hétköznapi tevékenységének utánzásába kapaszkodik – így idézi és örzi meg szülei emlékét, így létesít kapcsolatot velük téren és időn keresztül.

3. Vallomás és monológ

Ezen a ponton már joggal merül föl az olvasóban a gyanú, hogy *voltaképpen* Blanka, a sziget szirénje is halott. Am föltételezése csupán akkor nyer végső igazolást, amikor maga az elbeszélő mondja ki: „a fehér házban nyüzsgő Henriettek között, akiket Blanka istápol, Blanka maga is Henriett, és inkább fogoly, mint akárki régi családtagjai közül” (185). Nem vitás ugyanis, hogy a száműzött lány sorsának és tetteinek saját, belső értelmezését a legtisztábban *névadó* gesztusa világítja meg; az a tény, hogy minden, a szigeten melléje szegődő kóbor, beteg, haldokló állapot Henriettnek keresztel el. Élőholt pária tehát Blanka is, a *faux pas* örök ágense és páciense, akit Irén bűnös vágyai és saját öntudatlan vétkei lehetetlenítenek el, és aki e tekintetben is méltó örököse a végveszély előérzetében önmagát halottként aposztrofáló Henriettnek. „[M]iért nem veszik észre – töpreng a padláson kuporgó kislány ’44 nyarán –, hogy ami hátravan még, az olyan semmiség, ami miatt kár az őrnagynak olyan nagy kockázatot vállalnia, a lebonyolítás, a technikai kivitel csak nem lehet olyan jelentős, mint maga a tény. Hogy nem veszi észre senki, hogy ő már halott?” (92).

A helyzet kísértetiesen hasonló Bálint esetében is, aki Irénnel kötetlen házassága előtt kerekén kimondja: „Hullát viszek neked, Irén, nem azt, akit valaha szerettél, megkapsz, de üres lettem, híg levegő” (199). Bőségebb magyarázatra nincs is szükség; a többit az örök menyasszony réges-régen tudja. Hisz esztendőkkel ezelőtt rájött már, hogy „Henriett és Heldék és az őrnagy elvittek Bálintból valamit, amit nekem talán sose sikerül majd visszaadnom neki, nem mert nem szeretem, vagy nem iparkodnám eléggé, egyszerűen csak mert nincs módomban, mert lehetetlen” (131). Mindezek után nem csoda, ha Irén oly engesztelhetetlenül haragszik a Nagy Rendezőre, akinek kénytelen-kelletlen engedelmeskednie kell. „[A]zt éreztem, gyűlölöm azt az erőt, amely önfegyelemre kényszerít, arra, hogy olyan legyenek, amilyenek mások óhajtanak, magam szeretnék maradni végre, mert fáraszt minden és mindenki, legjobban Bálint” (201).

Tegyük hozzá: Irén haragjában bizonytalanság van az atyai koncepció elleni megkésett lázadásnak is – a Hungária-szerep elutasításának, amelyet az őrnagy születésnapjára írt darab lelkes és meggondolatlan szerzője, Elekes oktrojált leányára. És bár a regény háromszor is fölillantja a párhuzamot ama hajdani előadás karakterjellemei és hőseink későbbi sors- és szerepalakulása között, itt mintha többről, másról is szó volna. Irén ugyanis a monológ, a szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozás aktusában, a számvetés és önfeltárás létehetősége révén nemcsak önmagát, de írásának/beszédének láthatatlan olvasóit/hallgatóit is győzködi: „Jól értsétek meg, én szerettem Henriettet, és azt is, hogy azt akartam: éljen” (108; kiemelés tőlem – S. M.). Éppen ez az a pont, ahol az idősebbik Elekes lány megnyilatkozásai átlépik az úgynevezett *belső monológ* strukturális határait. Merthogy a szóban forgó elbeszéléstechnika egyik – tán legelső

– teoretikusa, Édouard Dujardin szerint a *monologue intérieur* „a születő állapotban lévő gondolat”¹⁵ megnyilvánulása, a ki nem mondott és a le nem írt szó manifesztuma. Olyan *belső beszéd*, amelynek narratív stratégiájából teljességgel hiányzik a befogadó (a hallgató vagy olvasó) személye. Pontosan ez a poétikai nukleusz az, amely ellen a fenti szekvencia elbeszélője „vét”, és ugyanakkor ez a határátlépés az, amely Irén szerepének-jelentőségének újragondolására kell ösztönözze a figyelmes olvasót.

Hiába Irén az egyetlen elbeszélő hős, hiába, hogy Henriett halála indítja el a retrospekciót, hogy az ő szelleme kísért a regény lapjain, és hogy végső soron minden kislány Bálintba szerelmes – a *Katalin utca* végül mégiscsak Blanka regénye lesz. Irénnek rá kell döbbsennie: lehet ő apja pedagógiai csúcsteljesítménye, Bálint választott szerelme, és az egyetlen a Katalin utcai kert gyermekei közül, akinek sikerül nemcsak szakmát, de egyben hivatást is találnia, mégis a makrancos ösztönlényt, az antiintellektuális szívember Blankát¹⁶ szerette jobban mindkét szülőjük,¹⁷ s végül meg kell hajolnia e „szimbolikussá növesztett alak”¹⁸ lelki nagysága előtt, össze kell törnie, törpévé zsugorodnia a fölismerésben: „egyszerűen csak annyira szeretett valaki, hogy megvalósította minden bűnömet helyettem, mielőtt egyáltalán megfogalmazhattam volna magamnak, mit szeretnék tenni, ha nem volnék konvenciók rabja és voltaképpen gyáva is” (199–200). Majd – e fölismeréseket megkoronázandó – hozzátennie: „Akkor még nem tudtam, hogy én is Blankát szeretem a legjobban a világon, mindenkivel jobban, aki az életemhez tartozott vagy tartozik, hogy jobban szeretem őt Bálintnál is” (172).

4. A regényhős

Igen ám, csakhogy Blanka statikus jellem, és mint ilyen, sokkal inkább az antik nimfák kései utóda, semmint válságát vállaló és vallomása tárgyává transzformáló modern regényhős. Így aztán – egészen rendhagyó módon – a Blanka-regény főhőse (vagy Tamás Menyhért kifejezésével élve: „központi figurája”¹⁹) Elekes Irén lesz. Magyarán nem „eltűnik” a centrális hős – mint Erdődy Edit vélte²⁰ –, inkább

¹⁵ Vö. „de ses énormes phrases chargées d’incidentes est a priori inconciliable avec l’expression de la pensée à l’état naissant”. Édouard DUJARDIN, *Le monologue intérieur: Son apparition, ses origines, se place dans l’œuvre de James Joyce et dans le roman contemporaine*, Paris, Albert Messein Éditeur, 1931, 74. (Kiemelés tőlem – S. M.)

¹⁶ „ez a lány maga sincs tisztában esztelen indulataival, nem ismeri soha át nem gondolt akciói jelentőségét, a féktelen dühöt, amely, mióta élt, felébredt benne, ha azt gyanította valakiről, hogy az lenézi vagy idegenkedik tőle” (165).

¹⁷ „Én mindaddig azt hittem, én vagyok az apám kedvence, szemem fénye, és most mintha maga mondta volna nekem, úgy tudtam, hogy nem csak az anyám, az apám is Blankát szereti jobban” (151).

¹⁸ KÓNYA, *i. m.*, 240.

¹⁹ TAMÁS Menyhért, *Szabó Magda: Katalin utca*, Népszava, 1969. június 1., 8.

²⁰ „A Mózes egy, huszonkettőben és a Katalin utcában pedig el is tűnik a központi hős, pontosabban: szétföredezik, s egyúttal el is veszti szuverenitását.” ERDŐDY Edit, *Realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda műveiben*, Literatura, 1974, 3. sz., 113.

„csak” megkettőződik. Már a Híd kritikusa, Varga Zoltán megállapította, hogy Irén „a regény leginkább főhősnek tekinthető szereplője, az egyedüli, aki időnként első személyben is megszólal”.²¹ Kónya Judit későbbi kifejtésében: „Irén vállalkozik – vagy kényszerül – rá, hogy Oidipusz királyként nyomozzon az életében, s illúzióinak elégetése árán is megtalálja valódi önmagát s az »Egész« összefüggéseit.”²² A bontott, ifjúkori Egészét – tehetnénk hozzá –, amelyről az író regénye előhangjában medítál. Íme: az öregedés tragédiája a regény színpadán – a drámaírás küszöbére érkezett Szabó Magda 1969-es víziójában.

De térjünk vissza még egy pillanatra Irén eszmélkedéséhez. Amikor ugyanis az elemzők meglehetősen széles köre által főhősnek tekintett Henriett szerepét igyekszünk tisztázni-rekonstruálni, előbb-utóbb rá kell döbbernünk: nem más ő, mint a *monologue intérieur*-szerű elbeszélői hang és a narratori szólam által közvetített sajátos eszméléstörténet legfőbb készítője-artikulálója. Így, ha vitatnám is Kónya Judit megállapítását, amely szerint a *Katalin utca* egyértelműen „Elekes Irén regénye”,²³ abban maximálisan egyet kell értek Szabó monográfusával, hogy Henriettnek „végtére azért is jelen kell lennie, hogy az élők megtalálhassák életük megfejtését”.²⁴ S noha van némi túlzás ama másik kijelentésben is, amely megkockáztatja, hogy Henriett igazából „nem is »szellemként«, hanem szellemiségében van jelen”,²⁵ annyi bizonyos: a halott lány figurája döbrenti rá a traumafeldolgozás magányos útját választó Bálintot és az új életet kezdő Irént egyaránt, hogy csakis együtt emlékezhetnek zavartalanul közös *Hintergang*jukra, a Katalin utcára, és kizárólag együtt fejthetik meg – ha ugyan lehetséges – ama kínzó teher titkát, amelyet Henriett halála óta megosztva cipelnek. Amikor aztán újra „egymásra találunk”, el is hagyja őket a szellem, hogy végleg visszatérjen az „alvilágba”, és töprengéseik közt magukra hagyja egykori szeretteit.

Am ami igazán döbbenetes: e különös szellemnek céljai és reményei vannak; a Katalin utca bolyongó lelke tehát korántsem az a higgadt, igazságtévő angyal, mint Shakespeare és Dickens kosztümös kísértetei. Sőt! Henriett asztrálestéből vágyak sugároznak, kislányos arca egy tragikusan rövid szerelem emlékét idézi föl Bálintban, és még ’68-as búcsújában sincs semmi nyoma a megnyugvásnak. Fájó, kielégületlen távozás az: visszavonulás egy sikertelen küldetés helyszínéről. S hogy hová? Hogy milyen is ez a túlvilág? Kietlen, rideg és magányos – Henriett számára legalábbis, akit saját gyermekkorukba menekülő szülei a Léthén túl másodszor is magára hagynak, és vagy eltaszítják, vagy egyáltalán nem vesznek tudomást a „létezéséről”. Mert akármilyen különös: Held Lajos és Nagy Anna a túlvilágon ismét gyermekké fogalmazzák magukat, és az érzéketlenek megilletődöttségével állnak gyermekük fojtó magánya előtt.

²¹ V[ARGA] Z[oltán], *Majdnem remekmű*, Híd, 1969, 10. sz., 1166.

²² KÓNYA, *i. m.*, 243.

²³ *Uo.*, 243.

²⁴ *Uo.*, 240.

²⁵ *Uo.*

Mit tegyen mármost ez a kislány, aki senkinek se kell? *Hogyan fogalmazza meg magát* ő, akit az élők sem szólíthatnak néven, s akit a túlvilágon is egyedül gyilkosa üldöz ártatlan rajongásával, ijesztően rokon vágyakozásával? Drámai kérdés.

Henriett válasza pedig a hallgatás. A „kuka lány” – ahogy az új Katalin utca új gyermeklakói nevezik – nem kérdez, és nem válaszol. Sem egykori gyilkosának, a katonának nem ad útmutatást, sem máshoz nem szól többé: örökös némaságba merül. Így aztán hiába a regény implicit tétele, amely szerint *mindenki bűnös ugyan valamilyenben, de éppúgy föl is menthető*, hiszen ami a múlt életvalóságában Blanka és Henriett között az öntudatlan gyilkosok és engesztelhetetlen áldozataik viszonylatában kezdetét vette, most a katona és Henriett közt burjánszik tovább...

Valóban nem a megváltás, nem a végső nyugalom és nem is a föltámadás előszobája tehát e túlvilág – csupán a térré vált idő Möbius-szalagja, amelyet átítat a Történelem végtelenségének örök drámája.

5. Idegenség

Hogy mindezt maga az író is megközelítőleg így gondolhatta el, arról csupán a fönti eszmefuttatás papírra vetése után, egy szerencsés véletlen folytán győződhettem meg. Ekkor adta a kezembe Szabó Magda két, Sötér Istvánnak címzett hetvenes évekbeli levelét kollégám és barátom, Horányi Károly. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában „Ms 5974/319” jelzetszámon őrzött 1975. augusztus 1-jei levelében így ír a *Katalin utca* szerzője az AILC elnökének: „nincs halál. Nincs. Bár volna, mert akkor talán megtanulnánk elviselni, hogy másképp fogalmazták önmagukat a holtak”.²⁶ Alig egy évvel később, a *Bakator* megjelenése kapcsán pedig a következőket írja:

Most én is küldök Magának-Maguknak valamit, amit én írtam: a *Katalin utcát*. [...] Szeretném, ha elolvasná, mert rá fog belőle jönni, nem véletlenül vonzódtunk mi egymáshoz írói pályánk folyamán. Valamit eléggé egyformán érzékelünk, az oszthatatlan és főleg múlhatatlan időt. A Katalin utca egy nagyon fiatalon meghalt lány életének önfelédten boldog-boldogtalan helyszíne, ide tér vissza a túlvilágról (a könyv *Helyszínek* című első részének harmadik fejezete egyenesen ott is játszódik, a túlvilágon), s jár-kél az élők között, mintha maga is élne. A kritikusok egy szót sem értettek belőle, Magának, Maguknak nem lesz idegen.”²⁷

Ugyanebben a levélben fekteti le az író prózaművészetének egyik legfontosabb szemléleti-poétikai tételét: „ahol a múlt helyszínei elérhetőek, figyelje csak meg, helyszínné válik maga az idő”.²⁸ Talán fenti gondolatmenetem meggyőzhette volna Szabó Magdát: léteztek, léteznek, s bizonyára mindig is lesznek majd olyan olvasók, akik számára ontológiai mélységű belátásai nem idegenek, és akik elismerik, hogy ha akadnak is

²⁶ Szabó Magda levele Sötér Istvánnak, Budapest, 1975. augusztus 1., MTA KIK Kt. Ms 5974/319.

²⁷ Szabó Magda levele Sötér Istvánnak, Budapest, 1976. március 21., MTA KIK Kt. Ms 5974/320.

²⁸ *Uo.*

bizonyos következtelenségek művében, a *jelenlét mineműségének* gyötrő kérdéséhez így is vitathatatlan súlyú-érvényű művészi adalékokkal járult hozzá regénye.

Kritikusai – s ezt bizony okkal fájlalta az író – csupa olyasmit kértek számon regényén, amelyet egyetlen szépirodalmi alkotástól sem követelhet meg sem jóhiszemű olvasó, sem tisztességes kritikus. Faragó Vilmos például – fittyet hányva a ténynek, amely szerint „[a] modern irodalom nem egy előre rögzített jelentés vagy világnézet kifejezését tűzi ki célul, hanem olyan jelentések létrehozását, amelyek csak művészi nyelven tehetők közzé”²⁹ – mindvégig azon háborgott, miért nem ítélte el határozottan s főként: hogy merete jótékony homályba burkolni íróink a harmincas évek „boldog békeideit”. „Katalin utca csakugyan nincs többé, *de nem is volt soha*. Szeretet-együttélés, idill-Magyarország legfeljebb az emberek hamis tudatában létezett” – dörögte az Élet és Irodalom cenzora.³⁰ Ugyanezt vetette regény és alkotója szemére Erki Edit, miután fölvetette az általa adekvátnak vélt kérdést: „milyen tényezők akadályozták a magyar középosztályt, hogy tömegeiben antifasiszta legyen?”³¹ A kritikus ez utóbbi fölvetése – *önmagában* – persze érdekes lehet. De vajon érdemes-e a fasizmus kérdésére kihegyezni, és e gesztussal társadalomtörténeti, ideológiakritikai és/vagy historikai értekezésként marasztalni el a *Katalin utcát*? Amennyiben válaszuk nemleges, tüstént föl kell tűnjék Erki másik bíráló kijelentésének megalapozatlansága is. „[I]tt az általános súlytalanság közepette a bűnrészesség is szinte csínnyé törpül” – írja a recenzens. Kérdés: vajon a társadalomtörténeti hangsúlyok érzékeltetésének elmulasztása érvényteleníti-e a regényből kirajzolódó értékrendet? Végül Albert Pál acsarkodó cikkét csupán a történeti hitelesség kedvéért említem, hiszen bírálatának egyetlen érdemi megjegyzése az 1956-os események megítélésére vonatkozik.³²

Külön bekezdést érdemel viszont a kritikusok egy másik csoportja, amely ugyan tartózkodott az ideológiai kérdések fölvetésétől, ám amelynek tagjai szintén képtelenek voltak észrevenni e provokatív, esztétikai csapdák sorát állító műalkotás belső szépségét és koherenciáját. Szász Imre – anélkül, hogy végiggondolta volna a regény főhőseinek a nyelvhez és a valósághoz való viszonyát (míg Irén önmagát fogalmazza *meg és újra*, Henriett ugyanerre képtelen stb.) –, egész egyszerűen a szereplők „idiotizmusával” magyarázta a szövegben exponált jelenségsokrot.³³ Hasonló a helyzet Erdődy Edit 1974-es tanulmányával, amelynek szerzője a „belső monológ” kidolgozatlansága és

²⁹ MOLNÁR Gábor Tamás, *Költészet és interpretáció: Kosztolányi Dezső: Boldog, szomorú dal*, Alföld, 2015, 9. sz., 97.

³⁰ FARAGÓ Vilmos, *Szabó Magda: Katalin utca*, Élet és Irodalom, 1969, 11. sz., március 15., 7.

³¹ ERKI Edit, *Vétlen bűnösök*, Népszabadság, 1969. június 17., 7.

³² Egészen pontosan: „Nem rögeszme, hanem – sajnálatosan még mindig – értékmérő, a történelmi célzatú mű történelmi hitelének próbája, hogy egy-egy művész mit tud, mit mer kimondani a sztalinizmusról, az 56-os forradalomról.” ALBERT Pál, *Verejtékes végkiárusítás*, Új Látóhatár, 1970, 5. sz., november 15., 467.

³³ SZÁSZ Imre, *Háló nélkül*, Bp., Szépirodalmi, 1978, 213.

a „realista valóságábrázolás” sikertelensége miatt marasztalta el a regényt, amikor a *Katalin utca* „hamis objektivitásáról” írt.³⁴

*

Mindez azonban – író és olvasó legnagyobb szerencséjére – mit sem változtat a lényegen: az irodalomértelmezést meghatározó ideológiák 20. századi horizontváltása mára lehetővé tette, hogy prekonceptiók és irodalompolitikai elvárások respektálása nélkül olvassuk és értelmezzük (újra) ezt a regényt, amely – a magam részéről legalábbis így látom – a megjelenése óta eltelt közel ötven esztendő során semmit sem veszített fényéből, energiájából. S hogy nem engedte „megfejteti”, „helyére tenni”, „két vállra fektetni” magát egyetlen ideológiai, műfajelméleti vagy narratológiai értelmezésnek sem? Nos, talán éppen ezért övezi ma is kitüntetett érdeklődés a mindenféle korú, nemű és hivatású olvasók részéről.

³⁴ ERDŐDY, *i. m.*, 120.

Melléklet

A Katalin utca ciklus- és szakaszrendje

BEVEZETŐ – *neutrális elbeszélő*

HELYSZÍNEK – *neutrális elbeszélő*

1. „A lakást egyikük se tudta megszokni...” – *a hatvanas években már új, pesti lakásában élő család tagjairól*
2. „A ház a földnyelv legszélén állt...” – *a szigetre száműzött Blankáról*
3. „Gyakran járt otthon, ezért sokan irigyelték...” – *Henriett szelleméletéről*

IDŐPONTOK ÉS EPIZÓDOK – *neutrális elbeszélő/Irén*

1934

1. „Arra a napra, amikor a Katalin utcába került...” – *neutrális elbeszélő Henriett Katalin utcába kerüléséről*
2. „Ugyan mit tudtok rólunk? És róla? Óróla?” – *Irén a családról, s azon keresztül Blankáról*
3. „A lányokat Heldné öltöztette...” – *neutrális elbeszélő az őrnagy 35. születésnapjára rendezett Elekes-darab előadásáról*

1944

1. „Mindig koránkelő voltam...” – *Irén a meghiúsult eljegyzésről*
2. „Mikor érkezett a pillanat...” – *neutrális elbeszélő Henriett haláláról*
3. „Elmondtam már, milyenek voltunk...” – *Irén Henriett halálának hátteréről (Bálint gyöngéd fecsegése Henriettel a szökőkútnál; Blanka kerítésjavító ügyködése)*
4. „A csengő szavára összerándult...” – *neutrális elbeszélő Bálint hazatéréséről s Henriett elvesztése miatti részegségéről, majd Blankával való hisztérikus szeretkezéséről*

1952

1. „Bálint még Pesten esett fogságba...” – *Irén Bálint hazatéréséről, vegetálásáról és távozásáról*
2. „Később, ha szóba került köztük...” – *neutrális elbeszélő Bálint kórházi fegyelmijéről*
3. „Egy negyedév ha eltelt...” – *Irén Blanka kitagadásáról és száműzetéséről*

1956

1. „Az autóban alig beszélt...” – *neutrális elbeszélő Bálint hazatéréséről, Blanka disszidálásáról*
2. „Azon az estén különösen valószínű volt minden...” – *Irén a Blankánál tett látogatásról*

1961

1. „Ha félt is a velük való találkozástól...” – *neutrális elbeszélő Henriett szelleméletéről*
2. „Később megtudtam, először az iskolában keresett...” – *Irén Bálint második „lánykéréséről”*

1968

1. „Öreg fák voltak...” – *neutrális elbeszélő Henriett szelleméletéről*

ZÁRLAT – *Elbeszélő? Irén? Henriett?*

Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai (1787–1796),
kiad. Tóth Barna, a latin szövegeket ford. Lengyel Réka

Budapest, Universitas Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015
(Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 16), 965 l.

Az utóbbi években szemmel láthatóan megnőtt az érdeklődés Pálóczi Horváth Ádám munkássága iránt. Ennek egyik bizonyítéka a 2010-es jubileumi konferencia anyagát összefoglaló tanulmánykötet,¹ a másik pedig a recenzió tárgyát képező szövegkiadás. A kötet a Pálóczi Horváth-életmű terjedelme miatt sem törekedhet teljességre. Emiatt a költői pálya 1787 és 1796 közötti nyomtatásban is megjelent verses darabjait tartalmazza.

A felgyorsuló és széles körű hozzáférést biztosító digitalizáció egy ilyen szövegkiadás létjogosultságát könnyen kérdésessé teheti. Itt elég csak arra utalni, hogy a Google Bookson rövid kereséssel bárki megtalálhatja a kötetben szereplő művek jó részét. Ezért egy ilyen szövegkiadásra hatványozottan igaz az, hogy a sava-borsát az értelmező jegyzetek adják. Vagyis nem a művek pusztá közzététele, hanem azok jegyzetek segítségével olvasható, értelmezhetővé tétele lesz a legfontosabb.

Persze a művek újbóli közzétételét a jegyzetanyagon túl indokolhatja az is, hogy Pálóczi Horváth Ádám korszakának kevésbé kanonikus szerzői közé tartozik. Az életmű hozzáférhetősége és feldolgozottsága mindenképpen elmarad az olyan „sztárszerzőkhöz” képest, mint Csokonai Vitéz Mihály és Kazinczy Ferenc, de az olyan „másodvonalbeli” költőkhöz képest is, mint Fazekas Mihály. A felsorolt szerzőknek vagy már lezárult a kritikai kiadása (Csokonai, Fazekas) vagy jelenleg is nagy erővel zajlik (Kazinczy). Csokonai Vitéz Mihály és Kazinczy Ferenc életművének kritikai kiadása mellett a szerzőkről való diszkurzus is fölvirágzott. Vagyis bár a művek egyre szélesebb körben férhetők hozzá, egy új, gondozott kiadás létrehozását az elérhető PDF-fájlok rossz minőségén túl az is igazolhatja, hogy egy ilyen kiadás újra ráirányíthatja a figyelmet Pálóczi Horváth munkáira. Recenziómban olyan új értelmezési lehetőségeket próbálok bemutatni, amelyek gyümölcsözőek lehetnek Pálóczi Horváth Ádám életművének értelmezésekor.

Kiindulásképpen mindenképpen érdemes lenne elgondolkodni rajta, hogy egy olyan kötetben, amely egy kevésbé kanonizált szerző életművét igyekszik bemutatni, érdemes-e „jelentéktelen” szerzőkről beszélni. Hiszen egyáltalán nem lehet kizárni,

¹ *Magyar Arión Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, Bp., rec.iti, 2011.

hogy mind Pálóczi Horváth Ádám, mind Fazekas Mihály életművére csupán a korszak legnagyobb költőjének tartott Csokonai Vitéz Mihály vetett túl hosszú árnyékot az irodalomtörténet-írásban. Vagyis Tóth Barna szerencsétlen megfogalmazása a pápai *Societas* nevű szellemi központról – „ez sem volt meghatározó, hiszen igazán jelentős személyek nem voltak tagjai e csoportnak, s Horváth csak rövid ideig állt velük kapcsolatban” (28) –, mindenképpen finomításra szorul. Mert az például vitathatatlan, hogy a csoport nem töltött be jelentős szerepet a magyar irodalomtörténetben, és igen keveset tudunk róla (ahogy más helyütt nagyon helyesen ezt hangsúlyozza a kötet sajtó alá rendezője), de egy ilyen megjegyzés mindenképpen árnyalódó egy olyan „nem jelentős” költő szövegkiadása esetén, mint Pálóczi Horváth, hiszen idáig ő is marginális szerepet töltött be a korszak irodalomtörténet-írásában. Az esztétikai érveken túl ennek egyik nyilvánvaló oka az imázsépítés, illetve a szerző halála utáni legendaképzés elmaradása. Itt összehasonlításképpen elég a saját költői képét mind verseiben, mind levelezésében nagy öntudattal építő Csokonaira,² vagy az irodalomszervezői szerepét nagy gondossággal konstruáló Kazinczyra gondolni. Velük szemben Pálóczi Horváth Ádám mindenképpen alulmaradt abból a szempontból, hogy egyrészt nem igyekezett egy olyan egységes vergiliusi költői önkép kialakítására, mint Csokonai (annak ellenére, hogy Vergilius döntő hatást tett az ő életműre is), másrészt irodalomszervezőként sokkal sikertelenebb volt, mint Kazinczy. Pálóczi Horváth ugyanis próbálkozott egy irodalmi központ kialakításával Balatonfüreden, de ez a kísérlet több okból is meghiúsult (28). Ezen okok közül – már csak Voltaire hatása miatt is – érdemes kiemelni Péczeli Józsefet, akivel hosszú éveken keresztül gyümölcsöző irodalmi kapcsolatot folytatott, egészen Péczeli 1792-es haláláig, akinek halála tovább szűkítette Pálóczi Horváth Ádám irodalomszervezői hatókörét (29).

A szövegkiadás pusztán ténye is érv amellet, hogy az irodalmi szereplők munkásságát ne azoknak vélt vagy valós esztétikai értéke mentén ítéljük meg, és tartsuk méltónak a kutatásra. Ez már csak azért is nagyon fontos, mert ahogy a kötetből is kiderül, Pálóczi Horváth Ádám életrajza és költői pályaképe egyaránt izgalmas irodalomtörténeti távlatokat nyithat, illetve elmélyítheti vagy megkérdőjelezheti bizonyos irodalomtörténeti közhelyeink alkalmazhatóságát. Pálóczi Horváth Ádám itt rekonstruált életrajza egy igen kalandos életutat mutat be, hiszen a korszakban három házasság egyáltalán nem számíthatott tipikusnak. Pálóczi Horváth Ádám szerelmi életét még kalandosabbá teszi a Kazinczy Klárával kötött házassága, hiszen ez a kapcsolat a vérfertőzés lehetőségét is felvetette. (Bár talán elhagyható lett volna Tóth Barna szinte csak spekulációra építő összefoglalója a kapcsolat természetéről.) De bővebb bemutatást érdemelne Pálóczi Horváth Ádám és mecénásának, Széchényi Ferencnek kezdetben még támogató, de később egyre inkább elhidegülő viszonya is (21). Vagyis Pálóczi Horváth Ádám pályája

² SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura).

alkalmas lenne arra, hogy kiegészítse vagy ellenpontozza az olyan kurrens életrajzi monográfiákat, mint Szilágyi Márton már idézett könyve.

A jelen kiadás, bár a cím erre nem hívja föl a figyelmet, válogatáskötetnek tekinthető, akkor is, ha ez a válogatás nem vagy nem csak a sajtó alá rendező intencióiból ered, hanem éppen ellenkezőleg, ez Pálóczi Horváth pályájának egyik sajátossága. Vagyis más műfajközpontról kiadásokkal szemben ez a kötet rávilágít arra, hogy Pálóczi Horváth Ádám életének egy rövid szakaszában milyen sokféle műfajjal és témával foglalkozott rövid egymásutánban vagy akár párhuzamosan, ezért nem lehet Pálóczi Horváth pályáján bizonyos műfajok által fémjelzett korszakokat körülhatárolni.

A szerző egyszerre többféle hagyományban igyekezett alkotni: egyszerre írt alkalmi költeményeket, mint *A' Szala-vármegyei nemes korona őrző seregnek* vagy a *Két nagy hazafinak emlékezete*, antik szerzők imitációit és közköltészeti költeményeket. Ez a sokszínűség nem különféle költői hangok megszólaltatását jelenti, hanem sokkal inkább különféle költői hagyományok képviselését. Szemben például Petőfivel, aki a különböző költői szerepeket mindig a sajátjaként és eredetiként interpretálta, Pálóczi Horváthnak még esze ágában sem volt elhatárolódni azt őt megelőző és körülvevő költői megszólalásmódoktól. Ezek a hagyományok ráadásul néha szöges ellentétben állnak egymással. A *Hol-mi* első kötetének verse, az *Átok* nőellenes szövegei nemcsak az azt közvetlenül megelőző *Az Aszszonyok dítéséről egy Házasúlandó Úr-fihoz bízott levélnek* mondanak ellent, hanem *Az Ovidius' Szerelme' Könyvéből L. I. Eleg. V. Aestus erat etc.* című versnek is, amelyről elmondható, hogy Pálóczi Horváth efféle „fordításai jelentős szerepet játszottak a nyelv érzékiségének felszabadítása terén” (822).³ Tehát megkockáztatható, hogy az *Átok* című versről írott megjegyzés („nőellenes szöveg sokkal inkább egy költői hagyomány követésének tudható be, mintsem szerzői véleménynyilvánításnak” [823]) kiterjeszhető a költő egész életművére: költői véleménynyilvánítás, egy egységes, jól körvonalazható költői portré helyett azokat a műfaji hagyományokat érdemes kutatni, amelyekre támaszkodva Pálóczi Horváth Ádám alkotott.

Éppen emiatt egy ilyen kiadásnak az az előnye, amely az életmű műfaji sokszínűségét mutatja föl, természetesen egyben a hátránya is, hiszen az már nem derül ki belőle, hogyan változtak meg Pálóczi Horváth poétikai megoldásai bizonyos műfajokkal kapcsolatban. Például érdekes lenne összehasonlítani két eposzát, az 1787-es *Hunniást* és az 1815-ös *Rudolphiást*. A két eposz alapvetően ugyanazt a vergiliusi eposzi mintát követi: a hős vesztes csatából menekül, sok viszontagság után hazatalál, hosszú időn keresztül hadakozik ellenfelével, akit végül legyőz, ezzel a győzelemmel pedig dinasztiát is alapít. Ezért is tartom parttalannak azt a Tóth Barna által is részletesen összefoglalt vitát, amely a körül dül, hogy vajon Pálóczi Horváth Ádám műve inkább Voltaire *Henriade*-jének vagy Vergilius *Aeneis*-ének imitációja-e. Ironikusabban

³ Bővebben: POLGÁR Anikó, CSEHY Zoltán, *Korinna és a vénasszony: Pálóczi Horváth Ádám és a latin műfordítás = Magyar Arión, i. m., 239.*

megfogalmazva a kérdést: egy az előszóban és a lábjegyzetekben (41 alkalommal) is Vergilius eposzára hivatkozó imitáció vajon a műfaj egyik forrásművére vagy egy másik Vergilius-imitációra hasonlít-e jobban? Ha el szeretnénk dönteni ezt a kérdést, talán akkor járunk el a leghelyesebben, ha úgy fogalmazzunk, hogy Pálóczi Horváth Ádám a *Henriade* magyarországi hatása miatt nem olvashatta Vergilius eposzát úgy, hogy Voltaire értelmezését figyelmen kívül hagyja. Tóth Barna szintén a két értelmezést próbálja összehangba hozni, amikor azt értelmezi, hogy vajon miért lett Hunyadiás helyett *Hunniás* a mű címe. Bár véleményem szerint azt sem érdemes kizárni, hogy az olvasóközönség valós vagy fiktív elvárásaira nagyon tudatosan építő Pálóczi Horváth Ádám a Répszeli László latin nyelvű honfoglalási eposzára vagy tággabban értelmezve a latin nyelvű őstörténeti epikára próbált rájátszani.

Nem Vergilius tette az egyetlen jelentős hatást Pálóczi Horváthra. Ahogy azt a kötet is többször kiemeli, legalább ilyen fontos más antik szerzők, mint Ovidius vagy Seneca hatása is. Tóth Barna szerint például a *Hunniás* hosszú orációit valószínűleg Seneca *Hercules furens* című drámája ihlette. Ez nagyon valószínű, hiszen a mű a debreceni kollégium tananyagát képezte. Persze ezzel azért a *Hunniás* esetében csínján kell bánni. Tóth Barna ugyanis joggal hívja föl a figyelmet, hogy „Horváth most vizsgált szövegtörzseiben a harmadik legtöbbet idézett mű az *Aeneis* és a *Metamorphoses* után” a *Hercules furens* (33), csak hogy az eposzon belül Seneca mindössze a negyedik legtöbbet hivatkozott szerző Vergilius, Ovidius és Pray György mögött. Ráadásul más szerzők idézettsége ebben a műben Vergiliushoz képest sporadikusnak mondható: a 41 Vergilius-hivatkozásra, 3 Ovidius-, 2 Seneca- és 4 Pray-hivatkozás jut.

Más művek, mint a *Leg-rövidebb Nyári Éjszaka* esetében már teljes joggal állítható az ovidiusi minta túlsúlyba kerülése, még akkor is, ha Pálóczi Horváth Ádám igyekszik is elhatárolni magát a *Metamorphosestól*. Itt említeném az egyetlen apró kritikámat a kötet különben igen alapos és kimerítő, de néha túl keveset vagy éppen túl sokat eláruló jegyzeteivel szemben. Például amikor Pálóczi Horváth azt írja: „miért nem írtam a' Könyvet, egy egész mesében? úgy, mint vagy Ovid' a' maga *Metamorphosissát*” (427), a jegyzetekben mindössze Ovidiusnak és művének az azonosítása található (837). Bár a teljes előszó elveszett, de talán ez a szöveghely megérdemelt volna egy rövidebb értelmezést. Ez ugyanis nem az egyetlen ilyen távolságtartó gesztus Pálóczi Horváth életművében: a *Rudolphias* utószavában az *Aeneistól* való különbségét hangsúlyozza, de ahogy láthattuk, mégis megtartotta annak a szerkezetét. A *Leg-rövidebb Nyári Éjszaka* esetén is hasonló jelenséggel állunk szemben: Pálóczi Horváth elhatárolódik a *Metamorphosestól*, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a mű kívül helyezkedne az ovidiusi hagyományon, hiszen felépítésében nagyon hasonlít a *Fastira*. Talán igaz ez a kötetben bővebben bemutatott, Szerdahely György Alajos által is művelt csillagászati költészet egészére is, de ez további kutatásokat érdemelne. A túl bőséges jegyzetelésre a *Hol-mi Balatoni hideg-ferdő* című darabjához fűzött jegyzet a legjobb példa. Itt nagy alapossággal mutatja be a sajtó alá rendező, hogy Pálóczi

Horváth műve Sárközy István *Achilles Kápolnája* című versének párdarabja. Viszont a versek rokonságát taglaló hosszadalmas részt követő életrajzi ismertető, amelyben Tóth Barna a két szerző kapcsolatát mutatja be, már elhagyható lett volna, vagy a kötet bevezetésében kaphatott volna helyet.

Összefoglalva jelen kötet bőséges és alapos jegyzeteinek és bevezetőjének köszönhetően alapot nyújthat Pálóczi Horváth Ádám költői műveinek értelmezéséhez és az esetleges életrajzi kutatásokhoz. De ez az alap csak akkor töltheti be szerepét, ha valóban egy nagyobb felépítmény alapjául szolgál, vagyis a kezdete lesz Pálóczi Horváth Ádám nyomtatott és kéziratos életműkiadásának és a további kutatásoknak, nem pedig egy újabb nyugvópontja.

Csonki Árpád

Veszprémi Nóra: *Fölfújt pipere és költői mámor. Romantika és művészeti közízlés a reformkori Magyarországon*

Budapest, L'Harmattan, 2015, 242 l.

Veszprémi Nóra 2015-ben megjelent monográfiája friss szemléletével, olvasmányos stílusával, „rettenetes” felkészültségével az utóbbi idők egyik legizgalmasabb tudományos munkája a reformkori magyar kultúráról. A disszertációból született kötet a reformkori közízléssel foglalkozik, ezzel együtt a magyarországi romantika folyamatos változásait mutatja be, továbbá az európai, főképp angolszász irodalmi folyamatokra is kitér. A mű hat fejezetre tagolódik, ezek közül az első egy részletes fogalmi és módszertani bevezető, az utolsó pedig összegzi a kötet tanulságait. A könyv szerkezetileg jól strukturált, a fejezetek logikai felépítése kiválóan követhető. A monográfia interdiszciplináris, több területet átfogó anyaga egyaránt foglalkozik irodalommal és képzőművészettel, gazdagon illusztrált oldalai segítik a képzőművészeti részek könnyebb interpretálását. A következőkben a közízlés fogalmából kiindulva végigkövetem a könyv gondolatmenetét, olykor saját példákkal kiegészítve vagy szemléltetve Veszprémi megállapításait.

A közízlés meglehetősen közismert fogalom, noha korántsem bizonyos, hogy mindenki ugyanazt érti alatta. Következetelenül használjuk a mindennapi társalgás során, és figyelmen kívül hagyjuk, hogy nem csak egy jelentéssel bír: a közízlés ugyanis lehet egy létező, empirikus dolog, az átlagemberek ízléspreferenciáinak összessége; illetőleg egy elvont fogalom, egy képzeletbeli dolog, amelyhez képest a művészek meghatározzák saját magukat, ha ki akarnak tűnni különbözőségükkel (12).

A romantikus művészek a nyárspolgári ízléssel szemben határozták meg magukat. Henszlmann Imre 19. századi művészettörténész és kritikus írásaiban sokszor nyilatkozott rosszállóan a közönség ízléséről, de megállapításai mindenféle szociográfiai látélelet nélkülöztek, pusztán egy olyan képzeletbeli ellenféllel viaskodott, akihez viszonyítva meg tudta határozni a „jó” művészetet (13). A népszerűtől való elhatárolódás érdekes módon azonban összefonódott a közösségi művészettel, „mert a romantikusok, amellet, hogy a tömegeből kiemelkedő egyén kultuszát hirdették, végtelen vágyódással tekintettek az idealizált középkor családiasnak elképzelt társadalmára, amelyben a művészet a mindennapi élet része volt” (14). Ennek a vágyódásnak a nyomát például fellelhetjük Toldy Ferenc 1825-ben Bajzának írt levelében, ahol Toldy a mellett foglalt állást, hogy nekik és a fiatal íróknak általában szükséges lenne „egy bizonyos popularitást” behozni a munkáikba, „mely nélkül Schiller vagy

Racine sincsen”, hogy a „közönségesebb” olvasókat se riasszák el írásaikkal, sőt inkább fejlesszék ízlésüket.¹ A korszakban a művészet ideális befogadjának magát a nemzeti közösséget tartották, de emellett megjelent az a nézet is, miszerint a befogadó egy érzékeny egyén, aki nem szükségszerűen tagja a nemzeti közösségnek (20). Ez utóbbi nézet nyomait kutatja a kötet.

Veszprémi – a második fejezetben – a gótikus irodalom magyarországi megjelenésével foglalkozik, és ennek segítségével igyekszik megragadni az egyéni befogadót. A gótikus regények ugyanis összekapcsolódtak az irodalom népszerűvé válásával, nem véletlen, hogy „a gótikus rémségek túlságosan populárisnak tűntek ahhoz, hogy a nagy művészek egyedi munkáinak összességéként definiált romantika részesei lehessenek” (38). Pedig maga a koraromantika igazi „se vele, se nélküle” viszonyt ápolt a rémségekkel, a nagy írók is merítettek a gótikus hagyományból, noha egyszerre el is határolódtak tőle (40). Itt érdemes egy pillanatra visszatekinteni Toldy fentebb idézett szavaira, amelyek bár a populárisból való merítésre szólítanak fel, mégsem buzdítanak az azzal való azonosulásra. Toldy mindezt úgy képzelte, hogy a végeredmény kapcsán azért „a csinos ízlésű soha meg ne botránkozzék”² Veszprémi már a bevezetőben részletesen foglalkozik a különböző romantikafelfogásokkal, és logikus a meglátása, miszerint az egyedi munkák összessége helyett egy nagy összefüggő (s persze változatos) irányzatként érdemes a romantikára tekinteni, amennyiben ezt a populáris összetevőt, a rémségeket is meg akarjuk ragadni (38). E nélkül márpedig a közízlés sem lenne megfogható.

A „rettenetes” és a „nemzeti” kezdetben kéz a kézben jártak (43). A 19. századi ember, mikor egy várról készült képet nézegetett, valószínűleg előbb gondolt a várról terjengő rémmesére, mint a vár tényleges történelmi jelentőségére – így volt ez a könyvben példaként szereplő Hricsó várával is, amelyhez noha patinás nevek kötődnek, semmiféle jelentősebb történelmi esemény nem kapcsolható hozzá (45–46). A *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* és később Kisfaludy Károly *Aurorája* is nagy hangsúlyt fektetett a várakra – ez a gótikus regények hatása (48). Ez azért lényeges, mert a korszak almanachjai a nemzeti történelem popularizálásának megkerülhetetlen tényezői voltak.

A várak fontos szerepet játszottak a gótikus múltértelmezésben. A múlt egyetlen varázslatos fűzetként egy feneketlen, homály és köd fedte katlanban kavargó, amelyből csak egy-egy forrást vagy emléket lehet kikapni, de ettől még nem vész el belőlük az ismeretlen, fenséges és rettenetes régiség; ezt jelképezték a várak, amelyek esetében a történelmi jelentőség nem is volt igazán fontos (50). Remek példája ennek Kisfaludy Károly *A vérpohár* című elbeszélése, amely tökéletesen illeszkedik ebbe a hagyományba: gótikus díszletek, ódon várak, szerelem és halál. A várakra egyáltalán

¹ Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1825. május 12. = *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*, kiad. OLVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1969, 217.

² *Uo.*

nem történelmi szerepük miatt van szükség: annak ellenére, hogy a jelentős magyar várak közé sorolható Visegrád az egyik helyszín, a vár csupán díszletül szolgál a szerelmi hűtlenség miatt bekövetkező tragédia számára.

Veszprémi rávilágít, hogy a *Taschenbuch* váras illusztrációi egyáltalán nem a gótikus, sokkal inkább a pittoreszk hagyományba illeszkednek (amelyben az egyedi tájak jól beazonosíthatóan olyanok, mint egy festmény, és már meglévő képtípusok szabályai szerint könnyen befogadhatók), s csak a várakhoz való képzettársítások – a képekhez mellékelt szövegek – gótikusak (51–54). A magyar festők közül Ligeti Antal volt az első, aki párával, felhővel, köddel ábrázolta a várait, a korban még a műveletlenséggel összekapcsolt atmoszférahatásokkal pedig megbontotta a pittoreszk látványt, mivel ez az ábrázolásmód az érzékekre hat, amelyet a szélesebb közönség is átélhet (55–56).

Kisfaludy Sándor regéinek 1807-es kiadásának illusztrációi szintén gótikus jegyeket mutatnak, ami utal arra, hogy a kortársak gótikus keretben értelmezték ezeket a műveket (57). Az *Aurorában* 1823-ban megjelenő regék már más illusztrációkkal jelentek meg, másféle érzelmeket közvetítettek: ezek már a regék nemzeti jellegét hangsúlyozták (de persze a gótikus jegyek is megmaradtak). Mindez a szerkesztői szándék megnyilvánulásának tekinthető, ugyanis Kisfaludy Károly, ha tehette, saját képeket csináltatott vagy csinált az almanachjába (63). Kisfaludy Kazinczy Ferencnek így fogalmazta meg szándékait: „A rézmetszetek töbnyire jó hírű Művészektől készíttetik [!], a rajzolatok tőlem lesznek, és mind a hazai történetből össze szedett Scenák.”³ Így a nemzeti tematika nemcsak az irodalmi művekben, de az *Aurora* metszeteiben is képviseltette magát.

A történelmi múlt felé való fordulás mellett egy idő után egyre fontosabb lett az irodalomban a történelmi hitelesség, azaz hogy ne csak díszlet legyen a történelem; ezt Veszprémi Walter Scott példájával szemlélteti, aki nagy sikereket ért el a gótikus irodalomban, ám később elmozdult a tárgyilagosság felé, és letagadta korábbi műveit (67). Ez az elmozdulás a magyar irodalomban is jól érzékelhető, elég csak a már említett Kisfaludy Károly elbeszéléséhez képest két évtizeddel későbbi *Magyarország 1514-bent* említeni, vagy a még későbbi Kemény Zsigmond-műveket. A történelmi regények ennek ellenére nem csak a jelentős eseményekre koncentráltak, az olvasmányosság és a szórakoztatás szempontja nem szorult háttérbe (68). Ugyanakkor Veszprémi megállapítása szerint ez nem jelent meg a képzőművészetben, ott a történelmi múlt reprezentációja lett a fontos, és a történelmi festészetnek mint nagyszabású és komoly műfajnak tartózkodnia kellett a hatásvadász elemektől, a befogadókat sokkal inkább szellemi eszközökkel igyekezett elérni (68).

Veszprémi külön fejezetet szentel ezután a reformkori Magyarország kultúrájában megjelenő művésztipusnak. Fontosnak tartja, hogy a művészeti nézetek rekonstruálásakor ne csupán az elméleti szövegekre támaszkodjunk (79). A romantikus művésztől alkotott kortárs kép megragadásához ezért használ fel irodalmi szövegeket.

³ Kisfaludy Károly Kazinczy Ferencnek, Pest, 1820. december 28. = *KazLev.* XVII, 320–321.

Emellett Veszprémi szerint magyarországi viszonylatban fontos az irodalomról szóló diskurzus vizsgálata is, ugyanis e diskurzus élénkebb volt, mint a képzőművészeté; ezért is emeli ki a korszakban a magyar karakterű művész ideáljaként megjelenített Petőfit (88). Az ő idealizált alakja nagyban eltér a gótikus művésztől. Érdekes összevetni ezt Babits 20. század eleji perspektívájával, amelyben Petőfi egyenesen nyárspolgár, míg Aranyt a gótikus-romantikus művész ismertetőjegyeivel jellemzi: visszavonultan élő, múlt iránt érzékeny, lelki sebektől szenvedő zseni.⁴ Veszprémi szerint a romantikus művész alakja leginkább a művészekről szóló népszerű novellákban jelent meg, szemben a kritikai diskurzussal, ahol a magyaros karakterű költők uralták a terepet (89).

A szerző a következő fejezetben előbb egy regénnyel, Eötvös József *A karthauzijával* foglalkozik, és ennek egy eddig kevésbé vizsgált szereplőjére, Arthurra, a festőre irányítja a figyelmet. Az ő szerencsétlen sorsa a romantikus költőtípus példája (89). „Arthur személyiségében és vágyaiban két romantikus művésztípus ütközik egymással: a világtól elzárkózó csendes álmodozó és a világ megváltoztatására törekvő vezéregyéniség. Ez tulajdonképpen a két lehetséges módja annak, hogy a művész a művészet világának értékrendjét alkalmazhassa az anyagi valóságra is” (91). A romantika korában vált a művészet áruvá, ehhez pedig alkalmazkodnia kellett a művészeknek, és egyben el is kellett határolódnuk tőle, ha egyéni akartak maradni az iparosodó világban (81). Arthur gótikus magányában a közönsége fölé magasodik, rettenetet keltve bennük (96). A mű egyes elemei párhuzamba állíthatók Babits Arany-jellemzésével, Arthur éppúgy elüt a korszak elvárt magyar költőképétől, mint Arany Petőfitől. Érdekes adalék e kapcsán, hogy Szontagh Gusztáv recenziójában kiemelte Eötvös regényének borús vonásait, amelyek szemben állnak az egészséges költői hozzáállással.⁵

Ezután a művésznovellák elemzése következik, mely igencsak éleslátó megközelítéssel mutatja be ezek jellemzőit és gótikus kapcsolatait. Az elemzett magyar novellák hősei a történetek végére például „a gótikus regények jellegzetes gonosz szereplőinek, antihőseinek feleltethetők meg” (105). A művész jellemzésének egyik fontos korszakbeli toposza is megfigyelhető, az itáliai kapcsolat. Eszerint vagy Itáliából származik a művész, vagy élete során már járt vagy tanult ott, ami szintén a gótikus regények hagyományából ered (100–101). A fentiekből is kitűnik, hogy a romantika korában több művésztípus is jelen volt egyszerre, és ezek egyik jellemző alakja a gótikus művésze. Veszprémi szerint a gótikus művész „alakja a fenséges kategóriájához tartozó motívumok hálójában formálódik ki a szövegben, ami azt

⁴ BABITS Mihály, *Petőfi és Arany*, Nyugat, 3(1910), 22. sz., 1577–1590.

⁵ „[...] olvasás között gondolkodás- és érzeményeinket hőseivel [!] összeolvasztja, 's kétségbeesését 's lemondását a világról mint szükséges és elkerülhetetlen következményt állítja előnkbe. [...] Ha szerzőnkben egykor az ideál és valóság' ellentételei ki lesznek egyenlítve, ha önmagával a világgal 's emberiséggel nyugalomra 's békére lép – akkor, kivetkezve alanyi elfogultságából, a világot tiszta tárgyilagosságban eleinkbe fogja tüntetni, a' mint van; 's ekkor regényi Musája, összefrigyesítvén a' valóságost és szépet az igazsal és jóval, tökélye' fokára lépend.” Lásd SZONTAGH Gusztáv, *Budapesti árvizkönyv*, Figyelmező, 1839, 8 sz., 113–119, 117–119.

jelenti, hogy egyrészt a művészek eredeti, zseniális alkotók, [...] másfelől azonban ez az eredetiség félelmetes erőként jelenik meg” (109). A korabeli emberek számára a novellákban megjelenő gótikus művészábrázolás magától értetődő lehetett, míg a lapokban a nemzeti művészfelfogást propagálni, magyarázni kellett (111).

A művészet mellett a romantika a szerelemfelfogásban is változásokat hozott. Veszprémi a negyedik fejezetben ezt a kérdéskört járja körül, ami már csak azért is elkerülhetetlen, mert a gótikus regények témája a rettenet mellett legtöbbször a szerelem volt (113). A fiatal nők körében népszerű könnyed szerelmes olvasmányokra kifejezetten rossz szemmel néztek a korszakban, és nem csak a könyvekben megjelenő esetleges rossz példák miatt. Veszprémi rámutat, hogy a lassú elmélyedt olvasást felváltó gyors, könyvet faló olvasás erkölcsi vonzatával is sokat foglalkoztak a korban, hiszen ilyenkor az olvasók megfélemedtek önmagukról, az illemről és az erkölcsökről (114). A korszak felfogása szerint az irodalommal szemben a képzőművészet még veszélyesebb, mivel nem a fantáziára, hanem egyenesen az érzékekre hat (123). A művészet hasznos vagy káros voltának vitája vezet el a *Galambposta* című festményhez, amely több szempontból is kiemelt jelentőséggel bír. Barabás Miklós egyik legismertebb festménye mérföldkő a magyar festészetben, a kortársak szemében pedig a portréfestészetnél magasabb rendű alkotás, híd a jelentősebb műfajok felé (140). A *Galambposta* szereplője a magyar nő ideálképét testesíthette meg a kortárs közönség szemében; ezzel teljesült a művészi szándék, amely az érzéki és eszményi közötti védett övezetet kereste, amely elfogadható a biedermeier zsurnalisztika és a közönség számára (168). Veszprémi rámutat, hogy az ideálképekben „testesültek meg azok a nézetek, amelyek a művészet személyes, érzelmes, a szerelemhez hasonló felfogásáról éltek a korszak sajtójában és – minden bizonnyal – a köztudatban” (168). A kép részlete – a női arc és a galamb – a monográfia hátsó borítóján is megjelenik.

Korábban szó volt Kisfaludy Károly igényéről, hogy saját metszeteket készítsen az *Aurorába*.⁶ Halála után utódja, Bajza József már nem törekedett erre: „Az 1836-os kötetet például kizárólag a londoni Ackermann & Co. által forgalmazott acélmetszetek díszítik” (173). Az illusztrációk többszöri, különböző kontextusban való felhasználására Veszprémi az utolsó nagy fejezetben tér ki, amely a késő romantika és a biedermeier azonosításának kérdéseiig vezet. „A reformkori műbarát nap mint nap találkozhatott olyan esetekkel, amikor egy kép értelmezése csupán a véletlenül létrejött kontextuson múlt, a kontextussal együtt változott, és – végső soron – hangulatfüggő volt” (171). Egy kellően gótikus szöveg akár egy bájos képet is átértelmezhetett, ahogy a legrettenetesebb várromot is idillivé szelídíthetett egy középkori „családéletet” kereső néző (179). Ez a szelídítés az, ami átvezet a biedermeier újfajta megközelítéséhez. Veszprémi ugyanis Virgil Nemoianu nyomán a biedermeier és a késő romantika

⁶ Hogy mennyire igaz ez, arról az is tanúskodik, hogy ha más nem, akkor saját maga készítette el a képeket: „Az 1826-os *Aurorában* Kisfaludy már csak saját rajzait hozta. Talán nem is csak a takarékoság készítette erre, hanem első jelentkezésének sikere bátorította.” Lásd VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, *Kisfaludy Károly*, Bp., Akadémiai, 1973, 42.

azonossága mellett érvel, és az almanachkultúrában látja ennek az egyik legtisztább kifejeződését: „a romantikus képzetek vándormotívumokká szelídülnek, amelyek apró változásokkal térnek újra és újra vissza az illusztrációkon és szövegekben, kicsinyke könyvvé és kereskedelmi terméké válva” (179).

Ezzel pedig Veszprémi szépen keretbe foglalja az egész kötetet, amely a romantikát megelőző gótikától egészen a biedermeierig követi az irodalmi és képzőművészeti folyamatok alakulását. Mindennek összefoglalásaként képelemzéseket is végez a kötet végén, Borsos József *Az elégedetlen festő* és Madarász Viktor *A bujdosó álma* című képe kapcsán. Veszprémi mindkét festményről igen részletesen, nagy műgonddal ír. Az illusztrációk hasznossága ebben a részben is kiütöközik, remekül segítik az olvasót az interpretáció követésében. Ha egyetlen hibát felvethetünk a kötet képanyagával kapcsolatban, az mindösszesen annyi, hogy nem színes.

A könyv remekül szerkesztett, a szöveg gördülékeny, világos és lényegre törő, ugyanakkor szakmai. A minőségi megjelenésért dicséret illeti mind az ötletes borító tervezőjét, Bogdán Csillát, mind pedig az igényes és kellemes szedéstükröt tervező Kardos Gábort. A legnagyobb dicséret mégis a szerzőé, aki friss gondolataival, széles látókörű szakirodalmi tájékozottságával egy remek interdiszciplináris monográfiát írt. Több tudományterület szakemberei fogják nagy haszonnal forgatni kezükben az elkövetkezendő években a *Fölfújt piperét*.

Boldog-Bernád István

Angyal vagy démon.

Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról,

szerk. Török Zsuzsa

Budapest, reciti, 2016 (Hagyományfrissítés, 4), 161 l.

Gyulai Pál *Írónőink* című cikksorozata 1858-ban, a Pesti Napló áprilisi és májusi számaiban látott napvilágot,¹ és saját korában a női emancipációról szóló diskurzus egyik leghírhedtebb vitaindító munkája volt, amely magyar sajtóviszonylatban az egyik legterebélyesebb szövegtörzset eredményezte. A közélet különböző szegmenseiből, különböző mentalitást és habitust képviselő írók tollából született válaszreakció.² Az egyet nem értő, támadó hangokra aztán a kritikustól is újabb válasz született. Bár voltak a női írókról szóló vitának előzményei, mégis, ez a cikk volt az, ami a figyelmet az emancipáció kérdésén belül kifejezetten az írói hivatásra irányította. Részben talán épp a szerző személyének korabeli jelentősége, befolyásossága miatt, részben azért, mert Gyulai erőteljesen hangsúlyozta a női írók gyarapodó jelenléte, az írónői hivatás és az emancipáció közti kapcsolatot. S noha a női művelődésnek, az irodalmi életben való részvételnek valóban szerepe volt az emancipációban, a női írók jelentős része nem értett egyet azzal a nézettel, hogy ez a szerep, vagy hivatás akadályozná őt a hagyományos női szerepek betöltésében (109–113).³ A női szerzők többsége élesen elhatárolódott az emancipációtól és a feminizmustól, és sikerének, érvényesülésének lehetőségét abban látta, ha ezekkel szemben és nem ezek berkein belül határozza meg önmagát.

A cikk kapcsán megmutatkozó vélemények más hivatásokhoz mért sokaságát talán az is indokolja, hogy az a közeg van érintve a vitában, amelyben a vita kialakult. Azaz a női emancipációról szóló vitában a korabeli értelmiség nyilvánul meg: elsősorban a sajtóipar és a szépírók köréből kerülnek ki azok, akik írásba adják a véleményüket, akiknek a saját pályájukon, szakmájukban megjelenő új szereplőkről

¹ GYULAI Pál, *Flóra 50 költeménye, Andersen meséi*, Pesti Napló, 9(1858), 61. sz., ápr. 8., 1–3; 9(1858), 62. sz., ápr. 9., 1–2; 9(1858), 65. sz., ápr. 13., 1–2; 9(1858), 70. sz., ápr. 18., 1–2; 9(1858), 92. sz., máj. 15., 1–2.

² Ezt összefoglalta már Fábri Anna, Csonki Árpád, Gyimesi Emese is. FÁBRI Anna, „Szép, tiltott táj felé”: A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905), Bp., Kortárs, 1996, 81–112; CSONKI Árpád, *Művészet, történelem és nőiség kapcsolata egy XIX. századi magyar irodalmi vita tükrében*, Első Század, 12(2012), 2. sz., 355–380; GYIMESI Emese, *Polémia és „epeláz” a nőírók körül*, Századvég, 68(2013), 2. sz., 101–120.

³ GYIMESI, *i. m.*, 109–113.

– a női értelmiségről – közvetlen, személyes tapasztalatuk is lehetett. A sokszínű, szélsőséges vélemények vagy kínos elhallgatások mögött pedig a személyes érintettség számtalan formája áll, és ennek függvényében válik érdekessé annak kérdése, hogy mennyiben látták, élték meg a jelenséget úgy, mintha ez a női egyenjogúság kérdéskörébe tartozna. A különböző más hivatásokkal kísérletező nők megjelenése még viszonylag ritka eset, ezzel szemben az értelmiség körében megjelenő alkotó nők növekvő aránya kezd jellemző jelenséggé válni.

A jelenlegi kötetben a tanulmányok azzal a kifejezett szándékkal íródtak, hogy az értelmezés során ne foglaljanak állást Gyulai véleményével szemben. Az egyetértés és az egyet nem értés kétpólusú skáláján kívül helyezkedve igyekeznek megalkotni egy-egy értelmezést a szövegről és a vitáról, szembehelyezkedve így nemcsak a szövegről szóló 19. századi, hanem a 20. századi diskurzussal is (176).⁴ A sorozat korábbi kötetéhez hasonlóan a szöveg újraértelmezési kísérletei, kontextualizáló olvasatai nem maradnak meg az irodalomtudomány klasszikusan értett területén belül, hanem a sajtó-, a kritika- és az eszmetörténet módszertanával, valamint a szociológia és a társadalmi nemek története felől közelítenek a szöveghez.

Recenziómban a továbbiakban akképp próbálok elemezni és ismertetni a tanulmányokat, hogy figyelembe veszem azok egymás mellé helyezhetőségét, a teljesség igénye nélkül. Épp ezért – nem pedig mert a kötet szerkezeti felépítése ellen lenne kifogásom –, megbontom a tanulmányok sorrendjét, és Fábri Anna szövege után Török Zsuzsa tanulmányát ismertetem, ezek után Gyimesi Emese, majd Vaderna Gábor, Sárai Szabó Katalin, végül pedig Margócsy István írásait veszem sorra.

Fábri Anna „*Tompa karddal akarunk mi küzdeni...*”: *Az Írónőink előzményei Gyulai kritikusi munkásságában* című tanulmányában felhívja rá a figyelmet, hogy Gyulai számára sokkal fontosabb volt a társadalmi felelősségérzet kérdése, mint az esztétikai érték megítélése. Ez azonban, ahogy arra Fábri rámutat, nemcsak a női szerzők munkái kapcsán volt így. Véleménye szerint Gyulait az utókor tévesen ítélte meg következtetlen szakemberként. Szerinte kritikusi életpályája egy olyan egységesség felé mutat, amelyet az erkölcsi indíttatás határoz meg. Ebben a gondolkozásban az irodalmi szereplésnek, nyilvánosságnak, divatoknak komoly hatása van a társadalomra, a társadalom alakulására, és adott esetben történelmi jelentőségű tettekre is sarkallhat.

Fábri szerint az életmű egészét tekintve Gyulai a moralitás kérdését nemcsak nemek, hanem nemzetek feletti problémaként is kezelte. Ferenczy Terézről írott bírálatában, amelyben Ferenczy öngyilkosságát Charlotte Stieglitz költőfeleség öngyilkosságával állította párhuzamba, az általa kiváltott kultusz kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy a probléma a kultuszt kiváltó okban rejlik. Annak kérdése, hogy Ferenczy szövegei milyen esztétikai értéket képviselnek, háttérbe szorul, és bár ebben az esetben Gyulai ugyan Ferenczy rajongóinak nem tulajdonított súlyt társadalmi változások

⁴ Ahogyan például tette azt tanulmányában Török Zsuzsa is Szabó Magda esszéje kapcsán. SZABÓ Magda, *A kritikus kritikája: Gyulai Pál: Írónőink* = *Uő, Kívül a körön*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 176.

tekintetében, de – ahogy Fábri írja – „az életről és az irodalomról való helyes gondolkodástól való káros eltérésnek tartotta megnyilvánulásait” (15).

Ha már a nemek feletti morális felelősségről van szó, érdekes, hogy kimarad Fábri elemzéséből Czákó Zsigmond szerepének az említése. (Amit majd Vaderna Gábor elemez részletesen.) A szerző öngyilkossága ugyanis bizonyítottan mintául szolgált a költőnőnek.⁵ Hasonlóképpen érdekes, hogy míg Gyulai a férfi szerzők szövegei kapcsán morális szempontokat érvényesít és kér számon, addig a női írókra vonatkozóan – ahogy arra Fábri egy lábjegyzetben rámutat – magát a jelenséget, a nők irodalmi térfoglalását kritizálja, és azt az életről és az irodalomról való helytelen gondolkodásmód következményének tartja. Csak olyan irodalmi műfajokban ismerte el a női szerzők létjogosultságát, amelyek szorosan kötődtek hagyományosan elfogadott szerepköreikhez. A hagyományos életkörülmények megítélésének kérdése a vita keletkezése idejének tükrében különösen érzékeny témának tűnik, ugyanis az azt megelőző szabadságharc és megtorlás időszaka „olyan szerepvállalásokhoz vezetett, amelyekre addig Magyarországon nemigen volt példa” (10). A nők gyakran szükségből vagy másokért vállalt áldozatból „léptek ki” a családi szféra zárt köréből. A lehetőség és a szükség azonban ellentmondásos megítélés alá esett. A „nemigen” kifejezés itt talán azért nem szerencsés, mert úgy tűnik, mintha ezzel figyelmen kívül hagynánk egy olyan korszakot, nevezetesen a török kort, amely ehhez hasonló, ha nem is általános, de jellemző helyzeteket eredményezett.⁶ Az ekkor új szerepekben helytálló, közéleti szerepet, karriert befutó asszonyok között számtalan olyan is akadt, aki a legmagasabb körökbe kerülve is alkalmasnak tűnt arra, hogy ellássa hagyományos feladatait, és összeegyeztesse azokat a hivatásával. Mi több, e kor iránt a 19. században az irodalommal foglalkozó nők és férfiak érdeklődése is felélénkült, így közvetetten a török időkből származó vagy az erről a korszakról szóló írott források, munkák, alkotások a vita részévé váltak. A női szerzők pedig ebből igyekeztek mintákat, példaképeket és hivatkozási pontokat szerezni.

A kérdés, hogy Gyulai az esztétikai minőséget vagy a társadalmi felelősséget helyezte-e előtérbe, és hogy mennyiben tulajdonított valódi hatást a női szerzők működésének, a női szerzők körül kialakult kultusznak, egészen más megvilágításba kerülhet, ha Török Zsuzsa tanulmányának nézőpontjából vizsgáljuk meg a szöveget. Török Zsuzsa „Ügyhöz nem illő öblös rikoltozás”: A nőírók körüli pánik a 19. század közepén című tanulmányában a szociológiából kölcsönzött morális pánik fogalma felől közelíti meg az *Írónőink* cikksorozatát, annak öt kritériumát igyekszik azonosítani a szövegben. A szerző mindezzel összefüggésben a korszak történeti, médiatörténeti kontextusának, valamint Gyulai kritikusi magatartásának a vonatkozásait is áttekinti.

⁵ [Ferenczy Teréz haláláról], Divatcsarnok, [1](1853), 21. sz., jún. 12., 417–418.

⁶ VÁRKONYI GÁBOR, *Ünnepek és hétköznapiak: Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon*, Bp., General Press, 2008.

A morális pánik fogalma felől az esztétikai minőségnek is morális vetülete lesz, az is társadalmi felelősséget kap. Gyulai minden általa kritizált szerzőben morált, erkölcsöt kért számon, és bár rendszerint voltak esztétikai kifogásai is, azok azonban nem háttérbe szorultak, hanem a részét képezték a morálnak. A moralizáló kritikusi attitűd és az egyes jelenségekkel szembeni kifogások mögött azonban egy mélyebb, általánosabb ellenérzés húzódik meg, amely az adott korszak atmoszférájából, viszonyaiból ered, aminek ez tehát csak az egyik tünete. Ahogy Fábri mondja, Gyulai moralizáló attitűdje nemcsak a női írókkal szemben érvényes. E mögött az egészséges megítélés mögött pedig épp a morális pánik állhat. Ennek következtében a cikksorozat és a köré kiépülő vita sem a szorosabb értelemben vett nőíróság kérdéskörén belül, hanem éppen azon túl, jóval általánosabb kérdések kontextusában értelmezhető (67). „A sajtónyilvánosságban zajló viták és az írók körüli pánik”, a Bach-korszak eredményezte „létező konfliktusok szimbolikus feloldásának kísérleteiként is érthetők” (95). A családnak mint a társadalom legkisebb egységének a morális sikere vagy csődje – a korabeli elképzelés szerint – alapvetően a nőktől függött. A nők közéleti szerepvállalásában Gyulai és a vele egy véleményen lévő szerzők tehát a családi intézmény megingásának veszélyét és komoly társadalmi problémák előidézőjét látták. Innen nézve pedig a „Ferenczy-féle jelenségek” és a körük kialakuló narratívák, megteremtett kultuszok együttesen mégiscsak komoly fenyegetéssel bírhatnak ezen álláspont képviselői számára. Fenyegetettséget jelentenek, olyan fenyegetettséget, mint amit az emberiség történetének évezredei során – ha morális pánik fogalma felől közelítünk – a kollektíva által kijelölt és kikiáltott bűnbakok csoportja tudott jelenteni. Azaz függetlenül attól, hogy a bűnbakok milyen tényleges hatással vannak egy adott közösségre, a társadalomra, az ellenünk felszólaló hangok sosem mentesek a túlzó gesztusoktól.

Ezt a túlzást, az eltúlzott félelmet és az alaptalan pánikot később maga Gyulai is elismeri, ahogyan arra Török Zsuzsa is hivatkozik. De alátámasztják ezt a közelmúlt kvantitatív szempontú kutatásai is. Gyimesi Emese „*A kilencvenkilencedik múzsa*”: *Női publikálási gyakorlatok Szendrey Júlia és Majthényi Flóra pályája alapján* című tanulmányában kvantitatív vizsgálatokkal igazolja a női írók gyarapodásával kapcsolatos pánik alaptalanságát Gyulai és Arany részéről. Gyimesi Emese kitér arra az 1851-es *Hölgyfutárban* W.gh álnéven publikált cikkekre is, amely több ponton megfeleltethető Gyulai szövegével, és felhívja rá a figyelmet, hogy a cikk akkor születik meg, amikor női írók valójában még csak elvétve akadnak a szerzők között. A szerző a részletes összevetés ellenére nem következtet arra, hogy a szöveg a Gyulai-cikksorozat előzményének volna tekinthető. Hogy miért csak később kelti fel a figyelmet egy ilyen témájú cikk, arra azon túl, hogy az említett korábbi szövegnek a közlése idején még nemigen volt relevanciája, az is válaszul szolgálhat, hogy a cikket éppen Gyulai fogalmazta meg.

A korszakban az írónővitában sajátos kettős szerepet játszó Arany János alakjára Gyimesi Emese és Vaderna Gábor tanulmánya tér ki. Arany álnéven írt Malvina-

kritikájában⁷ hívja fel a figyelmet arra, hogy a Gyulai-cikk óta eltelt három évben milyen mértékű változás történt: hogy mennyire megsokasodott a hozzá nem értő írók számára, s milyen elfogadhatatlan módon nyertek teret a nők a nyilvánosság különböző fórumain. Mindkét kritikus a lapszerkesztőket teszi ezért felelőssé. A Gyimesi Emese által vizsgált folyóiratok (*Hölgyfutár*, *Nővilág*) ugyanis azt mutatják, hogy noha 1861-re a női szerzők száma növekszik, arányuk a férfiakéhoz képest csökken. Gyimesi Emese tanulmányában azt is elemzi, hogy a bírált két szerzőnek milyenek voltak a publikálási szokásai, magánéletüket mennyiben tárták fel a nyilvánosság előtt, azaz mennyire tették irodalommal saját életüket, hogyan jelezték, ha jelezték egyáltalán, hogy itt valóban saját élményeikre épülő irodalmi művekről van szó. Érdekes kérdés, hogy annak felvállalása, hogy az irodalmi szöveg nem pusztán fikció, vagy nem a valós élmények erőteljes transzformációja, mennyiben járult hozzá a szöveg morális megítéléséhez: mennyiben váltott ki az olvasókból együttérzést és megbecsülést, és mennyiben vált botrányossá a női írói gyakorlat olyan nők esetében, akiknek írói gyakorlataiban elmosódtak a magán- és a közzsféra határai. Mennyiben befolyásolta a közvéleményt az, hogy ezek a „vallomások” egy hagyományos szerepkörben fogalmazódtak-e meg, vagy az az ellen lázadó nő alakjával találkoztak, és hogy a szerzők híres közéleti személyiségek feleségei és leányai voltak-e, vagy sem. Többnyire – ahogy Sári Szabó Katalin tanulmányában is említi – a női szerzők ez előbbi csoportba tartoztak. Általánosságban véve pedig – ahogy ez több szövegben is felmerül, de Vaderna Gábor szövegében kerül a középpontba – a nyilvánosság és társiaság kérdése kapcsolható ehhez a gondolkörhöz, hiszen a korabeli gondolkodók az ezekhez köthető színtereket (a báltermek világát és a hosszú távon folytatott női publikálási gyakorlatot is) a női nem prostitúciózásának melegágyaiként tekintették.

Vaderna Gábor Arany János személye felől közelíti meg Gyulai Pál *Nőróink* című szövegét, és Arany álláspontjának ellentmondásos vonásaira irányítja a figyelmet. *A nők és a kultúra hanyatlása: A női írás a 19. század második felében Magyarországon* című tanulmányból az is kiviláglik, hogy Arany személyében a kérdés kapcsán elválnak a kritikus, írói álláspont a lapszerkesztőtől. Míg íróként kikel a lapszerkesztők hozzáállásával szemben, elítéli azt a gyakorlatot, amely nem szelektál kellő szigorral, a sikerre hajtván célozza meg a női olvasóközönséget, témát és írókat, addig lapszerkesztőként ő maga sem képes mást tenni, mint hogy a hölgyközönségre koncentrál. A női szerzők a *Koszorú* nyitottsága miatt Arany Jánost is a női írók védőmezejeként és pártolójaként fogadták, holott levelezéséből egyértelműen kiviláglik, hogy anyagi kényszer vitte rá erre a gyakorlatra. Amikor álneven írt kritikájában kikel a női szerzők ellen, maga Kánya Emília is azt hiszi, hogy a szöveg írója Gyulai Pál lehet, Aranyra senki nem gyanakszik. Bár Arany nyilvánosan elhatárolódott Gyulai véleményétől, valójában igen közel állt hozzá az a konzervatív mentalitás és nőkép, amelyet Gyulai

⁷ ARANY JÁNOS, *Malvina költeményei* = Uő, *Prózai művek*, 2., (1861–1882), s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémia, 1968 (AJÖM, 11), 364.

képviselt. Azt, hogy esztétikai értelemben is komoly kifogásai akadtak a női szerzők kapcsán, mutatja a német női költő versének közreadása is, amely nem pusztán fordítás volt, hanem egy erőteljes felstilizálás, még korabeli viszonylatban is, amikor a fordítói szabadság kérdése a későbbiekénél kevésbé szigorú elbírálás alá esett.

A Gyulai-szövegekben és Arany ellentmondásos attitűdjében is előtűnő, a női irodalommal, női írással, a női nemmel kapcsolatos kifogások és előítéletek a tanulmány eszmetörténeti megközelítéséből eredően Vaderna szerint összekapcsolódnak a nő művészi világban, a társiasság szintereiben való prostitualizálódásának, a nőnek, mint a populáris kultúra elsődleges fogyasztójának és a professzionizálódó irodalmi tér fogalmának a kérdéseivel. A korabeli koncepciók szerint a női nem biológiailag is alkalmatlan az igazi magaskultúra közvetítésére, ha mégis próbálkozik vele, jó eséllyel morális válságba kerül, és egyben a magaskultúra ellenségévé is válhat. Ez a gondolat ahhoz a moralizáló attitűdhez kapcsolható, amelyet tulajdonképpen más-más megközelítésben az eddig elemzett szövegek mind említenek.

Magának a vitának a színtere sem érdektelen, a Pesti Naplóra történő hivatkozást azonban csak Vaderna Gábor és Török Zsuzsa tanulmányában találhatjuk meg, a többi szerző kizárólag a *Kritikai dolgozatok*⁸ kötete alapján hivatkozik. Azért sem lényegtelen a szöveg eredeti megjelenési helye, mert a publikálási időszak körüli néhány évfolyam áttekintésének fényében egészen másképp láthatjuk a szöveget is. Többek között Török Zsuzsa tanulmányában egyértelművé válik, hogy a szöveg „természetes módon illeszkedik bele abba a polémiasorozatba, amelyet Gyulai 1857–1858-ban” vívott (72). Egy, a Pesti Napló „világára” vonatkozó médiatörténeti vizsgálat még megérne egy külön tanulmányt is, és hosszú távon nemcsak Gyulai publikálási gyakorlatát, levelezését és ezzel párhuzamosan a folyóirat szerkesztőségének működését volna érdemes megfigyelni, hanem fel lehetne tárni más szerzők vagy a szerkesztők gondolkodásmódját is. A folyóiratok működését illetően Gyulai, Arany, valamint a tanulmányokban még rendszerint előkerülő Jókai ikonikus személye továbbá arra is felhívhatja a figyelmet, hogy mennyire keveset tudunk olyan lapok működéséről, amelynek szerkesztőségében nem szerepelt a korszak irodalmi életében más szempontból is jelentős alkotó, akinek levelezése nyomán a szerkesztői működés valamiféleképp rekonstruálható lenne. Érdekes lehetne a korabeli folyóiratokra vonatkozó levelezések együttes vizsgálatát akár az adott személyek hagyatéka felől is. Az ilyen jellegű kutatások révén egy-egy korszak emblemikus szövegének értelmezése is új árnyalatot kaphat.

Sárai Szabó Katalin tanulmányát *„Van határa a két nemnek”*: Férfi- és női eszmény Gyulai Pál és körének szövegeiben címmel írta meg, gyakorlatilag azonban a 19. századi férfieszményre, az értelmiségi pályára, Gyulai kapcsolati hálójára és az ezen a pályán és a hálón keresztül meghatározott identitására koncentrált. Elvértve tér ki a női eszménykép kérdéseire, ez részben abban jelenik meg, hogy míg a női eszménykép

⁸ GYULAI Pál, *Íróink = Uő, Kritikai dolgozatok (1854–1861)*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 272–307.

a korabeli diskurzusban gyakorlatilag túlírt, addig a férfi szinte láthatatlan, részben pedig abban, hogy vita mögött az az érdekkülönbség van, amelyet egy új férfieszmény térnyerésének és a női emancipációnak az együttes jelentkezése eredményez. Épp ezért lehetséges – Sárjai Szabóval egyetemben erre Gyimesi Emese is kitér elemzésében –, hogy bizonyos, a hagyományos női szerepkörökhöz rendelhető műfajokat – például a mesét – Gyulai sem ellenzi. Hiszen a meseírásra, a mesemondásra való alkalmasságot jól lehet az anyaság ideáljához, az anyai tapasztalatokhoz kötni. Az új férfieszmény, az „önmagát kontrolálni tudó, jövőre irányuló, céltudatos, racionálisan versengő társadalmi lény, a magát egy közösség kooperatív tagjának tekintő polgári modell” (109), nemzeti elkötelezettségű, európai műveltségű, ebből kifolyólag pedig alkalmas a polgárosodás folyamatának az irányítására. Ebből is következik, hogy a hagyományos eszményképből azt a nézetet emelik át, hogy a társadalmi terek továbbra is küzdőterekként, az állandó harc színhelyeként szolgálnak. Erre pedig a nő, vagyis a női író biológiai meghatározottságából, társadalmi nemi szerepéből eredően alkalmatlan. A nyilvánosság és a női szereplés problémája ebben a tanulmányban tehát ismét feltűnik, mégis kifogásolható, hogy az alkalmatlanság mellett az erkölcsi züllés kérdése itt nem merül fel, noha valójában a korban a kettő szorosan összekapcsolódott. Az elemzés így kicsit egyoldalú marad.

Ha a női emancipációról, a női írókról eltérőek is voltak a vélemények a korban, a nők boldogulását, boldogságát a világi életben szinte kivétel nélkül a házasság keretein belül képzelték el. Ebben a kérdésben Margócsy István egyetlen kivételként emlékezik meg a 19. század írófejedelméről, Jókai Mórról *Nőiség, női szerepek és romantika* című tanulmányában. A szerző a Jókai-életmű egy jelentős részét áttekintve állapítja meg, hogy a korbeltől eltérően Jókai nőalakjai mennyire sokfélék és sokszínűek, és hogy ezekben az összetett, a korabeli nőideáltól eltérő, sohasem fekete-fehér életformákban és élethelyzetekben kiteljesedő és helytálló asszonyok alapozták meg a Gyulai–Jókai-ellentétet. Jókai a nőre mint társra, mint egyenrangú félre tekint, aki a közéletben ugyanúgy képes megállni a helyét, mint a mindennapokban, a magánszférán belül. A biológiai meghatározottságot is elveti, mintha kizárólag a nevelésen múlna a dolog, hiszen a férfiként nevelt asszonyok képesek azon feladatok elvégzésére, legyen az szellemi vagy fizikai feladat, amelyre eredendően csak a férfit tartották alkalmasnak. Emellett azonban képesek megélni nőiségüket is, képesek ellátni női szerepköreiket. Nem mintha a két szerepkör vagy a magánszféra és a közéleti szereplés nem okozna belső konfliktusokat, Jókai azonban épp azt mutatja meg, hogy ezekben a konfliktusokban nők és férfiak egyaránt képesek győzedelmeskedni vagy elbukni is. Olyan egyedülálló módon képviseli Jókai ezt a modern nézőpontot, hogy részben ez az oka annak is, hogy a női alakjaiban a kritikusok abszurditást véltek felfedezni.

Recenziómban végezetül arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az itt megnyilatkozó szerzők nemcsak jártasak az adott témában, nemcsak kutatási területük

szerves része a női írók ügyéről és alkotásairól való gondolkodás, de az arról való közös gondolkodás sem idegen tőlük. A tanulmányokban tetten érhető jelentős számú egymásra hivatkozás nem csupán a szakirodalom alapos ismeretét jelöli. A szerzők közötti szakmai kapcsolat, rendszeres tudományos eszmecsere a konferenciát megelőzően és azt követően is fennállt és fenn is áll a mai napig. A szerzők mentorok, tanárok és tanítványok különböző generációiból kerültek ki, akik számára nem idegen a kérdésben való együttgondolkodás. E kötet nemcsak annak a lenyomata, hogy milyen jelentős és magas színvonalú tudományos eredményeket lehet elérni akkor, ha a kutató idegen módszertanok bevonásával kísérletezik, vagy ha egy saját lehetséges olvasatot hoz létre, hanem annak is, milyen eredményes lehet egy együttesen is eleven, rendszeresen együtt gondolkozó, összedolgozó, összetartó szakmai közeg.

Steinmacher Kornélia

Bengi László: *Az irodalom színterei. Irodalom és sajtó összefüggésszere a 20. század első évtizedeiben*

Budapest, Ráció Kiadó, 2016 (Ráció–Tudomány, 24), 207 l.

A Ráció Kiadó 2004-ben indult sorozatában a mai napig számos fontos, a hazai irodalom- és kultúratudományi kutatásokat jelentősen elősegítő, ezek részeredményeiről beszámoló monográfia és tanulmánykötet jelent meg. A sorozat egyes köteteinek címlapján minden esetben egy-egy jellemző műalkotás található, jelen esetben Francis Luis Mora uruguayi születésű amerikai festő *Reggeli hírek* című 1912-es festménye, amelyen újságolvasó emberek szerepelnek. Egyikük, a kép jobb oldalán elhelyezkedő férfi a New York Times példányába mélyed bele. A festő egy két évvel későbbi képén is feldolgozta a témát. A későbbi vásznon a New York Timest olvasó férfi helyét egy esti lapot olvasó nő váltja föl, a résztvevők közül pedig senki sem bámul ki az ablakon, mint a korábbi képén, hiszen egy sötétedés utáni pillanatot szemlélhetünk. Az esti metrótúró (a kép címe *Subway riders*) vagy maga elé bámul, vagy beletemetkezik a kezében lévő lapba – a kép egyetlen, tanácstalannak tűnő alakja, a középen ülő nő a befogadóra sandít ki.

A képek elkészítéséhez a korabeli Magyarország egyik földalatti vasúti kocsijában is fel lehetett volna állítani a képzeletbeli festőállványt. A századfordulós sajtó (még) fénykorát élte, több ezer lap jelent meg az országban, amelyeket – a sajtó lévén az egyetlen elterjedt és könnyen hozzáférhető hírközlő-szórakoztató médium – rengetegen olvastak. Mivel Bengi László leggyakoribb hivatkozási pontja, ezzel a kötet bázisszerzője Kosztolányi Dezső, akit Szajbély Mihály egyik korai Cholnoky Viktor-tanulmányának címét¹ követve az újság(ot)író (író) prototípusának is nevezhetünk, érdemes egy rövid kitekintés erejéig felidézni Kosztolányi publikálási praxisa, illetve az 1912-es év (részleges) összefüggéseit, főleg, hogy az *Az irodalom színterei* című kötet az alább bemutatott adatok feldolgozásához szolgáltart értelmezési kereteket.

Az 1912-es évben legalább 14 vidéki lapban biztosan lehetett olvasni Kosztolányi-szöveget. Egész pontosan hat tárcanovellát, illetve egy esetben az egyik szöveg címváltozatát. Három szöveg az 1908-as *Boszorkányos esték*ben, ugyancsak három szöveg pedig az 1911-es *Bolondok*ban már korábban megjelent, azaz újraközlésekről van szó (leszámítva az *Egy régi, régi tárca* címváltozatát, a Békésmegyei Közlönyben

¹ SZAJBÉLY Mihály, *Ch(olnok)y (Viktor), az újság(ot) író (író) = Uő, Álmodók álmodói: Irodalomtörténeti tanulmányok*, Bp., Magvető, 1997, 122–140.

felbukkanó *Az öreg*). Feltételezhető, hogy a visszaemlékezések szerint a szövegek megjelenéseit gondosan figyelemmel követő Kosztolányi egy központi elosztóhálózat, a Bengi által is említett (82–83) *Általános Tudósító* vagy a *Munkatárs* útján közvetítette ezen szövegeit a hetilapokhoz, legalábbis ezt bizonyítják a megjelenési időpontok (a szövegek nagy része ugyanazon a héten élesedett, például a *Mese a tengerről és a szegény emberről* április 14-e és 21-e között kilenc lapban jelent meg). Noha az elbeszéléseket már korábban el lehetett olvasni, a kötetek, illetve az egyes időszaki kiadványok kinyomtatott és eladott példányszámai közötti jelentős különbségből adódóan egyáltalán nem vált Kosztolányi kárára a szövegeknek egy „másfajta” nyilvánosság felé történő kiterjesztése.

„Az újraolvasás és újraközlés szervezőelvei mentén megközelített irodalmi nyilvánosság [...] azért bizonyulhat rugalmas értelmező keretnek, mert az olvasói gyakorlatok vizsgálatát helyezi előtérbe, s a befogadói hozzáállás felől tekint a nyilvános gondolkodás szerkezetére” (101). Bengi László már korábban, könyve elején leszögezi, hogy mikrofilológiai vizsgálatai időlegesen szemet hunynak a szoros szövegértelmezői gyakorlat fölött, anélkül azonban, hogy teljességgel elkerülnék azt, és tágabb perspektívát használnak, hogy az újságírói gyakorlat kontextusára koncentrálhassanak. Szoros figyelem irányul tehát a sajtóban komoly teret nyert tömegirodalomban való elkerülhetetlen szerepvállalásra, illetve az ezzel járó tömegtermelés vagy sorozatgyártás intézményes kereteire. Az esettanulmányok az időszaki kiadványok és azok rovatai, illetve az azokban névtelenül megjelenő (de más lapokban szerzői névvel ellátott) szövegek viszonyait próbálják precízen körbejárni.

Bengi nem kérdez rá provokatívan a prominens, „egyedülálló jelképnek” (91) tekintett *Nyugát* központi („kánonalkotó”) szerepére sem, igaz, az elemzések olyan, az irodalomtörténeti diskurzusokban jóval jelentéktelenebb médiumokra terelik a hangsúlyt, mint a Pesti Hírlap vagy a Bács megyei Napló, miközben a kötet – elkerülhetetlenül – párbeszédbe lép az ezredfordulós „Kosztolányi-botrányt” kiobbantó *Pardon*-rovattal kapcsolatos polémiaival is. A *Nyugat* a szerző szerint a „kánonalkotó szándék” és az újraolvasásként felfogott befogadás kettőssége (99) miatt mindenképpen kiemelhető a korabeli laptermésből, igaz, a legálisan vagy illegálisan újraközölt szövegek miatt – némi túlzással – a vidéki vagy határon túli magyar sajtó is ellátott hasonló komplex funkciókat. Az *irodalom színterei* című kötet kánonbontó aspektusai nem elsősorban az eddig háttérbe húzódó (háttérben való részvétellel ítéltetett) időszaki kiadványokkal kapcsolatos újfajta bánásmódban, hanem a Kosztolányi-korpusz fő erővonaihoz mérten recesszív rovattevékenység demonstrálásában érhetőek tetten. A kötet mellékleteiben a *Tere-ferék*, illetve a *Színházi kistükör* darabjainak megjelenési sora olvasható, bizonyítva ezzel egyébként azt is, mennyire integratív része egy 21. századi filológiai kutatásnak a megannyi érdekességet hordozó, számsorokból álló adathalmaz. (Hasonlóan egyébként a Jókai-szakirodalom legutóbbi komoly eredményéhez, Hansági Ágnes *Tárca – regény – nyilvánosság* című kötetéhez, amelyben

az értelmező-elemző fejezeteket számtalan esetben grafikonok egészítik ki, a mellékletben pedig a Pesti Napló ötvenéves tárcaregény-termését listázó táblázat található.)²

A könyv fejezeteiben, leszámítva talán a Habermas és Bourdieu munkásságának egyes tételeit kiaknázó, ezekkel néhol vitába bonyolódó, a nyilvánosság kérdéskörével foglalkozó nyitórészt, gyakori fókuszváltásokkal szembesülhet az olvasó, miközben nagy felbontású, hosszú záridővel elkészített szerzői fotográfiák kerülnek be az albumba. Kosztolányi szerzői-publikálási gyakorlatán keresztül századfordulós írói-újságírói stratégiák kerülnek terítékre, de a végeredmény legalább ugyanannyit mond el a sajtópiac állapotáról és működési mechanizmusáról, valamint az olvasói nyilvánosság „felkészültségéről” is. Ezzel együtt végérvényesen leszámolhatunk azokkal a megközelítési módokkal, amelyek bináris struktúrák segítségével próbálták rendszerezni és értelmezni a korabeli állapotokat, már ami sajtó és irodalom szoros összefonódását illeti. Bengi betekintést enged a kusza hálózatos struktúrákba, és ehhez jól hasznosítja a kiválasztott biográfiai dokumentumokat is. Ezek után tényleg sürgős vizsgálatra szorulnak az eredetiség, az utánközlés és a plágium terminusai (is), hiszen az adott időszaki kiadvány helykitöltési kényszere, illetve ezzel összefüggésben a vélt vagy valós olvasói óhajok kielégítése érdekében a szerkesztők az üres lap teleírása során szükségképpen megfélekedtek az applikált vagy reaktívált szöveg hitelességi státusáról, sok esetben pedig esztétikai értékétől is. Utóbbit támasztják alá a szövegeket ért indokolatlan (a tördelés tekintetében persze jogos és indokolt) javítások, amelyek a szöveg társszerzőjévé emelhetik a névtelenségbe burkolódzó szerkesztőt, tördelőt vagy szedőt is. Ebből a sokáig elhallgatott vagy legalábbis nem reflektált munkamegosztásból (azaz a szöveg olvashatóvá tételét megszabó összetett intézményrendszer tényéből) fakad a névtelen könyvkritikák hulláma is, nevezetesen az az írásaktus, amely abszolút célorientált volta miatt átugorhatja a szövegolvasás kötelező aktusát, és a reklámmal majdnem egy szintre kerülve a piaci törvények és a kapcsolati hálók kontúrjait teszi láthatóvá.

A Bengi által feltérképezett összefüggésrendszer és ennek tanulságos, a kötetben praktikus okokból számos esetben csak felvillantott csomópontjai közül kiemelhetők az újságírással, a lázas szerkesztőségi munkával befutható karrierre összpontosító megjegyzések. Ezek nyomán lel irodalomtörténeti távlatokra a kötet, nevezetesen érinti a romantika és a modernség közötti összetett viszonyt. Ez a viszony azért is érdekes, mert a képzeletbeli választóvonal, a századforduló egyes alakjainak vagy csoportosulásainak „akciótervei” többnyire politikai nyomatékok nyertek, és egy évszázadnak kellett elteltie ahhoz, hogy a kutatás rátaláljon azokra a módszerekre, amelyek segítségével az eseményszerűség „eseménye” a könnyen szélsőségekig futtatható ideológiakritika és újfilológia ideálisnak mondható egyensúlyában képes új színében tündökölni. Egy Bíró Lajos-idézetben (77) a szerkesztőségi romantika (az írók szerkesztőségi szerepvállalásának) devalválódásáról, helyesebben eltűnéséről olvashatunk.

² HANSÁGI Ágnes, *Tárca – regény – nyilvánosság: Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Bp., Ráció, 2014 (Ráció–Tudomány, 19).

A kijelentés előfeltétele az a zsigeri tapasztalat, amely a sorozatgyártásra berendezkedett újságíró mindennapos nyűgeit, a szükséges napi penzum kipréselésével járó bonyodalmakat foglalja magában, amelyek valóban messze állnak azoktól a napi rutinoktól, amelyeket a Romantikus Íróember preferenciáiként szokás kezelni. Igaz, a sajtórendszer sikeresen azt az illúziót táplálta a szerzőkben, hogy a felvevőpiac szinte határtalan, írásaikra pedig a belső (lapok) és külső (olvasók) fogyasztás oldalán is tömegek várakoznak. Az időszaki kiadványok ugrásszerű megnövekedésével (1881: 334 magyar nyelvű lap, 1896: 747, 1913: 1498 lap – 53. oldal) folyamatosan nőtt a kereslet az írni tudó (és a szépirodalmi szöveget határidőre leszállító) író-költő iránt, az ádáz konkurenciaharcban pedig minden lap olvasmányos, a potenciális előfizetők számát szaporító szövegeket akart letenni olvasójuk elé. Bármennyire is erős a könyv hatalma, a folyóirat-irodalomban való jelenlétén áll vagy bukik a századfordulós író karrierje.

„Kosztolányi nem egyszerűen az írói hírnévből és szándékból fakadó eszméket viszi át az újságírás eltérő világára, hanem a sajtó névtelen nyilvánosságának mintája alapján értelmezi újra az irodalmi szöveg státuszát és jellegzetességeit” (170) – a kötet zárlatában olvasható sommás kijelentés mögött helyet kapó értelmezések csak néhány kiemelt aspektusra koncentrálhattak, de ezek éppen elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy feltáruljon a hasonló vizsgálatokban lappangó potenciál. Bengi László nagy anyagot mozgató olvasataiban nincsenek ugrások, a szerzői argumentáció kevés előismeretet igényel az olvasótól, a fejezetek logikus sort alkotnak, a mellékletek pedig megteremtik a lehetőségét annak, hogy a hatalmas szövegtörzset az olvasó személyesen is megismerhesse. Könnyű belefeledkezni *Az irodalom színtereibe*, éppen ezért különösen sajnálatos, hogy egy ponton ennek a történetnek is véget kell érnie. A kötet a sorozat többi darabjához képest csekélyebb terjedelmű, de inspiratív jellegéből, az érintett témák magas számából adódóan olyan érzése lehet az olvasónak, mintha az utolsó oldallal egy vaskos monográfia végére ért volna.

A kötet szempontrendszerét látványosan tanúskodik az összevont sajtótörténeti és irodalomtörténeti kutatások által kiaknázható eredményekről. Különösen igaz ez a hasonló vizsgálatokhoz elengedhetetlen, könnyen hozzáférhető, a nagy információforrásban komplex keresési szempontokat lehetővé tevő archívumok gyatra állapotának ismeretében. Noha éppen Kosztolányi kapcsán rengeteg eredeti anyagra lelhetünk egy-két kattintást követően, a Pesti Hírlap teljes archívuma előfizetés útján (bizonyos oktatási-kutatási intézményekben ingyen) hozzáférhető, ezzel szemben a Bács megyei Napló számainak elolvasgatásához egyelőre könyvtárak hírlapolvasóiba, mikrofilmolvasóiba kell elzarándokolnunk. Amíg ezzel kapcsolatosan nem történik gyökeres változás, addig maradnak a Bengi Lászlóéhoz hasonló tanulmányok és gyűjteményes kötetek, amelyek egy páratlan szövegtermés gazdag, jól használható dokumentációiként, a legújabb módszerekkel elkészített térképeiként hasznosíthatók.

Wirágh András

Sebők Melinda: *In memoriam György Oszkár*

Székesfehérvár, Vörösmarty Társaság, 2016, 191 l.

A két világháború között élt Székesfehérváron egy kiváló középiskolai tanár, aki a magyar nyelvet és irodalmat, valamint a franciát tanította a gimnáziumban. György Oszkár azon pedagógusok közé tartozott, akik nemcsak a katedrát tekintették az ismeretterjesztés és a tanítás terepének. A *Nyugat* köreihez közel álló írástudó költőként és műfordítóként is jeles érdemeket szerzett, a Radnóti Miklóshoz hasonló tragikus haláláig.

Hogy milyen tanár volt, arról később híressé vált tanítványainak egyike, a nagy színművész, Gábor Miklós 1997-ben így vallott e sorok írójának egy interjúban:

...ha jól emlékszem, Babits Mihály vagy Kosztolányi Dezső írt a verseiről kritikát, és neki is jelentek meg a Nyugatban írásai. Természetesen ez nekem, a fiatal diáknak nagyon imponált, és büszke voltam arra, hogy ő az én tanárom. Ezen kívül abban is biztos vagyok, hogy szellemileg kötött az ő alakjához sok minden. Arra is emlékszem, hogy egy novellámat odaadtam neki, és akkor nagyon részletesen, nagyon komolyan foglalkozott velem. Úgy él emlékeimben, mint egy nagyon komoly ember, aki igazi úriember is volt. Szívesen emlékezem rá, persze tragikus sorsa megdöbbentett. Tudjuk, hogy a második világháborúban elhurcolták a zsidó származású György Oszkárt is, és onnan nem tért haza.¹

S hogyan milyen költő és műfordító volt György Oszkár, azt leginkább a fiatal irodalomtörténész, a Székesfehérvárhoz ugyancsak kötődő Sebők Melinda jóvoltából tudhatjuk meg, aki ezúttal már a második könyvet tette közzé ebben a tárgyban, a 2011-ben az Argumentum Kiadó gondozásában megjelent *A Nyugat árnyékában* című kötet után. Természetesen nemcsak ő foglalkozik ezzel az életművel, hanem többek között Sipos Lajos, a jeles irodalomtörténész, a korszak kutatója is, aki más szempontból mentora is Sebőknek. És ne feledjük a korán elhunyt Szentimrey-Vén Dénest, valamint a hajdani Árgus folyóirat és kiadó fontos lépéseit sem. Ám kétségtelen, hogy a György Oszkár-életmű mind jobb megismertetésében Sebők Melindáé a fő szerep.

Igen fontos volt már *A Nyugat árnyékában* kötet is, amelyből jól látszik a költő és műfordító hovatarozása, a legnagyobbakhoz, Babits Mihályhoz, Kosztolányi Dezsőhöz vagy Tóth Árpádhoz fűződő szellemi viszonya. A új könyv ebből a szempontból is hozott jelentős adalékokat. A monográfus érdemei közé tartozik, hogy a szuverén és egyéni hangú alkotót is fölmutatja. Természetesen arról is olvashatunk nála, hogy Baudelaire híres művének ő volt az első itthoni fordítója, ám ő még *A rossz virágait*

¹ BAKONYI István, *Vendégeim voltak: Válogatott interjúk*, Székesfehérvár–Miskolc, Árgus Kiadó–Felsőmagyarország Kiadó, 2003, 50.

jegyezte címnek, szemben kortársaival, akiktől később az egyébként jobban hangzó *A romlás virágait* kaptuk. Babits egyébként György Oszkárt igencsak méltónak tartotta eme feladatára. Sebők Melinda szerint is olyan fordító volt ő, akinek lírai eszközei szerencsésen simultak hozzá a nagy francia szimbolista költő érzékeihez. Tömör és fontos műfordítás-elemzésekkel igazolja, hogy ez a tevékenység gazdagította a költői munkásságot is. Egy magányos, zárkózott, érzékeny és művelt írástudó portréját rajzolja meg a szerző, jó arányérzékkel. Nem méretezi túl alanya szerepét, reálisan, mértéktartóan láttatja értékeit és korlátait. Kutatói alázat jellemzi *A Nyugat árnyékában* és az *In memoriam György Oszkár* íróját is. Minden idegszálával arra törekszik, hogy a kevésbé ismert és emlegetett alkotóra irányuljon az olvasók és a szakma figyelve.

Olvashatunk a műves stílusról, a francia szimbolisták hatásáról. Az elmúlás és a halál gyakori témája e lírának, és ebben nyilvánvalóan szerepet játszik a kétesztendő korában elveszített anya emléke. (Ebben is rokonságot láthatunk György Oszkár és Radnóti Miklós sorsa között.) Bizonyos dekadens vonásaihoz az ilyesfajta élettények is hozzájárulhattak. Itt is, másutt is elmondhatjuk, hogy Sebők Melinda munkáját az irodalomtörténész precizitása és józan ítélőképessége jellemzi.

Az *In memoriam György Oszkár* tovább árnyalja és gazdagítja az összképet. Nemcsak kiváló elemzéseivel, hanem számos olyan mű kézírásos és nyomtatott közlésével is, amelyek eddig hozzáférhetetlenek voltak. Ahogy az alcímben is olvashatjuk, a szerző az anyagot sajtó alá rendezte, egyben a tanulmányokat írta, és a kéziratokat válogatta. Így kívánja a „feledés homályából” kimozdítani az életművet, ha nem is minden előzmény nélkül, hiszen 2003-ban, a már említett Szentimrey-Vén Dénes szerkesztésében megjelent az összegyűjtött versek első kötete.² Ám kétségtelen, azóta sem került be igazán György Oszkár tevékenysége irodalmunk vérkörébe. (Életében egyébként három verskötetét adták ki: az *In memoriam* címűt 1911-ben, a *Titok* címűt 1926-ban és *A végtelen fasort* 1930-ban.)

Sebők Melinda az új könyvben többek között igen fontos adalékokat közöl a költő és Babits Mihály párbeszédéről, kapcsolatáról. Elbeszéli kettejük kapcsolatának történetét, az 1901-es kezdeteket a budapesti egyetemen, ahol magyar–francia szakosok voltak. Mindkettejükre erősen hatott például a Négyessy-stílusgyakorlatok szabad légköre, a pezsgő szellemi élet. Szoros kapcsolat alakult ki közöttük, és ez hosszú időre meghatározta a dolgok alakulását. Izgalmas a levélváltásuk is, és az sem mellékes, hogy viszonyukból nem hiányzott a kölcsönös kritikai látásmód sem. Később ugyan eltávolodtak egymástól, ám kétségtelenek a hatások. Persze az is szerepet játszhatott mindebben, hogy György Oszkár székesfehérvári tanári munkája némiképp elszigetelődést is eredményezett. Egyébként is hajlott a magányra, a fájdalom és a halál élményének megragadására. „Mire a Nyugat befogadta, addigra a történelmi viszonyokból fakadó fenyegetettség árnyékolta be pályáját” (25).

² GYÖRGY Oszkár *Összegyűjtött versei*, szerk. SZENTIMREY-VÉN Dénes, Székesfehérvár, Árgus, 2003.

György Oszkár a francia irodalom iránti vonzódása mellett különös érzéssel figyelte magyar elődeit és kortársait. Vörösmarty Mihályt épp úgy, mint a két világháború közötti népi írók tevékenységét. A *Szózat* költőjéről György Oszkárék, a Vörösmarty Társaság meghívására 1935-ben Babits tartott előadást, és ez is elmélyítette ezt a vonzódást. György Oszkár szonettet is írt Vörösmarty emlékére, s ebben „... Vörösmarty tétova szemmel tekint a jövőbe és tébolyult elmével írja utolsó boldogtalan szavait. A mennyből is haragos tekintettel, »megtört szeműen«, fájó szívvel néz le ránk” (35). Itt olvashatunk arról is, hogy a harmincas évek második felében költőnk már csak az asztalfióknak dolgozott.

Am nem minden került asztalfiókba. Székesfehérvár 1938-as ünnepi esztendejében megjelent a rövid életű *Vár* című folyóirat (a mai azonos című negyedéves fórum jogelődje), és ez sok munkát adott György Oszkárnak. Sebők Melinda ezt a tevékenységet is méltatja, miközben visszatekint az akkori szerkesztőség érdemeire. Különösen kiemelendő az első számban *A szent év küszöbén* címmel megjelent értekezése. Elgondolkozató, hogy a korszak keresztény hagyományai, jelképei milyen fontosak voltak számára, hiszen Székesfehérvár akkori épületeiről, így például a Prohászka Ottokárról elnevezett emléktemplomról is van írása idegenforgalmi művei között. A zsidó származású költő és tanár nagy átéléssel szól a szentéletű püspökről, és ezt nem lehet eléggé hangsúlyoznunk abban a világban, amelyben oly sok a rágalom, a megalapozatlan vádaskodás.

Igen fontos a könyv azon részlete is, amelyben Sebők Melinda György Oszkár irodalomszemléletéről, a népies költészetéről vallott nézeteiről szól. Meggyőző, hogy mennyire érzékeny volt erre az irányra is a „*Nyugat* árnyékában” tevékenykedő irodalmár. Jól látta kortársainak értékeit és korlátait, és nem vitatta létjogosultságukat. Ahogy ezzel kapcsolatban Sebők Melinda írja: „A gyermekként bihari parasztdalokat éneklő Erdélyi, a rácegresi-ozorai pusztai cselédsorokba betekintő Illyés, a sárpentelei világban felnőtt Jankovich lírájának közös gyökerei: az otthonról hozott emlékek, ősi kincsek. Költészetük hagyományba kapaszkodó, visszanyúló ágaival kapcsolódnak be a magyar irodalom új áramkörébe” (46–47). Ezeket az értékeket is fontosnak tartotta tehát György Oszkár.

Értéke e kötetnek az is, hogy mintegy félszáz oldalon olvashatjuk az eddig kiadatlan versek gyűjteményét – hála Sebők Melinda gondos kutatómunkájának. Kézírásban és nyomtatásban együtt vannak jelen a művek. Alapvetően nem változtatják meg, ám igencsak árnyalják az eddigi összképet. A zsenének nevezhető írások mellett vannak érett művek is, és mindenképpen hozzátartoznak nemcsak a költő, de a kor összképéhez is. Hasonlóképpen megidézi jeles kortársait: József Attilát, Kosztolányi Dezsőt, Juhász Gyulát vagy Gárdonyi Gézát. Ezekben némileg fölveszi a jelzett modellek lírai természetének a ruháját, ezzel is tisztelegvén előttük.

Egyéb dokumentumokban is gazdag Sebők Melinda kötete, és joggal gondolhatunk arra, hogy lesz még mit mondania György Oszkár életművéről.

Bakonyi István

Szirák Péter: *Ki említ megérkezést? A régi és a két világháború közötti magyar irodalmi útirajzról*

Budapest, Ráció Kiadó, 2016 (Ráció–Tudomány, 22), 131 l.

„Utazni megyek! – hány fogalom van e két szóhoz kötve! Ennek reményt, boldogságot jelent, amannak küzdést, harcot. Ez félve, remegő szívvel indul el, mert fél az ismeretlentől, amelyet találni fog. Ennek gyógyulást, kínok megszűnését jelenti, annak nehéz, terhes munkát, kötelességet. De hát egyet jelent (ugyanazt jelenti) mindez?”¹ Justh Zsigmond idézett mondatai rávilágítanak arra, hogy az utazás mindenki számára mást jelent. Éppen ezért nehezen behatárolhatók az utazási irodalom körébe tartozó művek, hiszen nemcsak koronként, hanem személyenként is eltérő indíttatás lappang a háttérükben. Míg a középkorban az utazás kiváltság volt, és egyet jelentett a tanulással, a külföldi tapasztalatszerzéssel,² addig manapság az utazás általánossá vált, köszönhetően a technikai újításoknak, a szabadon átszelhető határoknak. Ugyanakkor az utazás nem volt mindig ennyire általános, mondhatni egyértelmű fogalom. Bár a nagyközönség – akik az utazókat alkotják – ezzel sokszor nincs tisztában, az utazásnak saját múltja, hagyománya van.

Szirák Péter könyve, a *Ki említ megérkezést? a nagyközönséghez szól*. Mindazokhoz, akik érdeklődnek az utazás kultúrája iránt, akik utazni vágnak, utaznak, tervezik, vagy éppen csak szívesen olvasnak utazásokról. A kötet tanulmányait két nagyobb csoportra lehet osztani, ahogy azt az alcím is megjelöli: *A régi és a két világháború közötti magyar irodalmi útirajzról*. Az első részben a régi magyar irodalmi útirajzokról, tehát magáról az útirajz magyarországi kialakulásának háttéréről kapunk átfogó képet, míg a második rész a két világháború közötti magyar szerzők irodalmi útirajzainak elemzését tartalmazza Kosztolányi írásaitól kezdve Márai Sándor regényéig. Bevezető fejezetében kitér arra, hogy a régi útirajzok kezdetben tudományos, földrajzi és vallási indíttatásúak voltak, az utazások motivációja azonban idővel átalakult, és megjelentek az első kedvtelésből utazók. Míg a magyar útirajzok kezdetben olyan élménybeszámolók voltak, amelyek tájékoztató jellegük miatt tarthattak számot érdeklődésre azáltal,

¹ JUSTH Zsigmond, *Az utazásról = Uő, Az utazás filozófiája*, Bp., Kortárs, 2013, 5.

² Ide tartoznak a mesterek tanítványai, akik a középkorban a szakma kitanulása végett utaztak, valamint a peregrinusok, akik külföldi egyetemeken folytattak tanulmányokat, a Grand Tour útvonalát bejáró arisztokraták, akik a kor divatja szerint utaztak, és a kedvtelésből utazók, akiket mai szemmel nézve turistáknak is nevezhetnénk.

hogy más kultúrák és társadalmak megismerésének voltak a reprezentációs eszközei,³ addig a 19. századi utazások korában már megfigyelhető – az útikönyvek elterjedése mellett – az útleírások érzelmi telítettsége is, így „az enciklopédikus tudás bővítésének célkitűzése helyébe lépett a genius loci-knak a helyszínen [!] való átélése, az idegen táj hangulatával való harmónia keresése”⁴. Az utazások közege és közvetítése koronként változik, ezért azt mindig „az adott kor lejegyzési rendszere határozza meg” (9).

Az utazási irodalom és ezáltal az irodalmi útirajzok is nehezen behatárolhatók. Az útirajz – amely néprajzi, földrajzi jelentőségű írásokból, valamint múzeumi és művészi nevezetességekről szóló leírásokból állt – felkapott műfajnak számított már a 19. század közepén, ekkor még azonban „értékben korántsem emelkedett annyit, mint számban”⁵. Bada Gyula sorra veszi a 19. századi magyarországi úti leveleket és azok előzményeit is. Az utazások és az úti beszámolók számának növekedését elősegítette, hogy a 19. század közepén az érdeklődés is „emelkedett” irántuk. Véleménye szerint azonban az útleírásokat tartalmazó dokumentumok – főként levelek és naplók – szerzői közül „kevesen tudtak felülemelkedni a tiszta irodalmiságig”⁶. A 19. századi útirajzok célzottan az irodalom felé mozdulnak el, ezáltal maga az irodalmi útirajz tárgyköre is behatárolhatóan látszik, legalábbis a főbb tartalmi szempontokat tekintve. Nagy Ferenc értekezése – *Egy szó a' hazábiani utazásról* – kiválóan prezentálja azokat az elemeket, amelyeket egy irodalmi céllal készült útirajznak szükséges tartalmaznia. Az egyediség és a kuriózum minden korban meghatározó szempontja az útirajzokat tartalmazó írásoknak. Ehhez kapcsolódóan felmerül a kérdés, hogy miben ragadható meg a különbség útirajz és útirajz között? Szirák tanulmánykötetében úgy kísérel meg erre választ adni, hogy elkülöníti a „praktikus” útirajzokat az irodalmi útirajzoktól, ez utóbbiak az utazók egyedi tapasztalatait közvetítik. Ahogyan írja: „a guidák és a 19. századtól a bedekkerok kanonizálták a kívánatos útvonalakat és a lehetséges látnivalókat, az irodalmi útirajzokban viszont épp az a figyelemreméltó, ami a legkevésbé hasznos, ami a legkevésbé kiszámítható” (11–12). Vagyis az utazó saját érzelmeinek közvetítése, szubjektív tapasztalata teszi útleírását egyedivé, ezáltal irodalmilag hangsúlyossá. Természetesen nehezen húzható határvonal a „praktikus” és az irodalmi útirajzok között, tekintettel arra, hogy ugyanabból a szöveghagyományból

³ Mizera Tamás írta, hogy a 16–17 századi magánkönyvtárak beszerzési forrását a peregrinato academica jelentette. Következtetése szerint az európai kultúrtörténet az utazóknak az életművéből állítható össze, ezek közé tartoznak a levelek, útinaplók, albumok. = MIZERA Tamás, *Földrajzi és utazási irodalom a XVI–XVIII századi Kárpát-medence polgárainak olvasmányáiban* = *Az utazás szemiotikája*, szerk. BALÁZS Géza, H. VARGA Gyula, Bp. – Eger, Magyar Szemiotikai Társaság – Liceum Kiadó, 2010, 333–340.

⁴ GYÖMREI Sándor, *A romantikus utazások kora: A 19. század első fele* = Uő, *Az utazási kedv története*, Bp., Gergely R. Kiadása, é. n., 113.

⁵ BADA Gyula, *Úti levelek az 1831–40. években* = Uő, *Úti levelek a magyar irodalomban Mikestől Petőfig*, Bp., A szerző saját kiadása, 1935, 34.

⁶ BADA, i. m., 33.

⁷ NAGY Ferenc, *Egy szó a' hazábiani utazásról*, Nemzeti Társalkodó, 1838/I, 6. sz., 41–46; 8. sz., 57–61; 9. sz., 65–69.

nőttek ki, ugyanakkor mindkét műfajnak más jellegzetességei, sajátosságai vannak, miközben gyakoriak az áthajlások is. Mára aktuálissá vált a két műfaj elkülönítése és az irodalmi útírajzok kérdéskörének kijelölése mellett az azokhoz kapcsolódó válasszok keresése is.

A könyvet kezünkbe véve választ várunk arra a kérdésre, hogy valóban: *Ki említ megérkezést?* Milyen utazó, milyen körülmények között és milyen céllal mondhatja, hogy megérkezett valahová? Hova érkezett meg? Ezzel a kérdéssel a szerző játékba hozza azt a sztereotípiát, amely szerint utazni annyit jelent, mint megérkezni egyik helyről a másikra. Könyvében azonban a két világháború között született útírajzok mélyreható vizsgálata révén éppen ennek ellenkezőjére szolgáltat bizonyítékokat.⁸ Míg az utazás maga térbeli helyváltoztatást jelent, addig az utazás során „a személyiség valahonnan valahová tart, tájakat, városokat jár be, feltárul előtte a múlt, idegenekkel találkozik, s e találkozások révén képes újraértelni magát” (9–10). Az utazás az ember önmagáról és világról alkotott képének kulturálisan igen fontos újraértelmezését segíti elő, így válik az én megalkotásának sajátosan időbeli és térbeli közegévé. Mihail Bahtyin jellemezte az út kronotopozát úgy, mint ahol különböző életkorú, nemzetiségű és társadalmi helyzetű emberek találkozhatnak egymással. Olyanok is, akiket egyébként a térbeli – nyelvi-kulturális – távolság elválasztana egymástól, miközben maguk is tapasztalhatják addigi világlátásuk megváltozását.⁹ Az orosz teoretikus rávilágít az utazási irodalom leggyakrabban kiemelt jellemzőjére, a bekövetkező események kiszámíthatatlanságára, váratlanságára. E fontos mozzanat kiemelése jól érzékeltetheti a személyiség önértésének sajátos változásait, a közösségek és kultúrák így adódó dialóguslehetőségeit, az idegen és a saját viszonyrendszerének dinamikáját, az elvárások és a tapasztalatok kölcsönhatásának a módosulásait.

Az ismert és idegen relációja a szerző könyvének központi témája, ami az utazás eseményszerűségének köszönhetően, az utazókban kiváltott érzelmek nyomán válhat az útleírások tárgyává. Az utazások sematikáját megtörik azok az „*eseményszerű*” alkalmak, melyek kikényszerítik a tapasztalat egyediségének és így idegenségének megnyilvánítását [kiemelés a szerzőtől]” (25). Amennyiben másságról, idegenségről beszélünk, azt mindig valamihez viszonyítva tesszük. A hazai utazók esetében a számukra ismert világhoz viszonyítva a külföldi tájak, emberek és szokások idegennek hatnak. Az utazók – akik sokszor maguk is írók voltak – történeteken keresztül írnak le kulturális jelentőségű helyszíneket, eseményeket, ugyanakkor a „valóságos” események leírása mellett „tesznek azokon túlmutató morális, ideológiai, sőt kozmológiai tartalmú

⁸ Szirák Péter kötetének ide vonatkozó tanulmányai: *Kosztolányi irodalmi útírajzáról*; *Illyés Gyula és Nagy Lajos Oroszország-útírajzai*; *Szabó Lőrinc Erdélyben*; *Németh László Romániában*; *Az identitás kérdései Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Márai Sándor és Cs. Szabó László irodalmi útírajzaiban*; *Szabó Zoltán balkáni útírajzáról*.

⁹ Mihail BAHTYIN, *A tér és az idő a regényben* = *Uő, A szó esztétikája: Válogatott tanulmányok*, vál., ford. KÖNCZÖL Csaba, Bp., Gondolat, 1976, 257–302.

állításokat¹⁰. A déli országokban tett utazások során az egzotikum érzékeltetésével fejezik ki az utazók az ismert és az idegen világ közötti különbséget. Ahogyan erre Szirák is utal: Kosztolányi „az olaszok gesztusnyelvét fürkészsze a test mozgásának/mozgatásának kulturális meghatározottságaira figyel föl, konstatálva, hogy nem elég beszédét citálni: az idegent ábrázolni kell” (49), Szabó Zoltán pedig „a mohamedán kultúra egzotikus idegenségét igyekszik kifürkészni” (103) útirajzában. A 20. században főként tanulmányutakról, ezáltal „tanúságtevő” utazásokról beszélhetünk, amelyekben már nem a természet, hanem a történelem és a politikai háttér alakítja az utazások autentikus közegét. A kötet szerzője a két világháború közötti útirajzok elemzésekor már nemcsak az ismert és idegen relációját használja fel, hanem az „elidegenítés/elidegenülés” fogalmát is bevezeti, mondván „az újban ott van a régi, de az ismerős ismeretlenként köszön vissza” (75). A romániai utazások során a történelmi emlékezet nagyban meghatározza Szabó Lőrinc, Németh László, Cs. Szabó László és Szabó Zoltán feljegyzéseit. A szerző jól példázza a vélemények különbözőségét, ezáltal az utazók tapasztalatainak az egyediségét. Míg Cs. Szabó „úti esszéjében mindenekelőtt Erdély magyar történelmi múltját taglalja [...], a visszacsatolás elemi igazságossága és jogos igazságtétele mellett érvel” (95), addig Szabó Zoltán „már nem az ismerőst keresi, hanem – Németh Lászlóhoz hasonlóan – az idegen (erejének és sikerének) titkát kutatja” (101). Móricz művének – a *Julianus barát útirajzá*nak¹¹ – elemzése kapcsán Szirák megállapítja, hogy az utazókban „végső soron annak tudatosítása történik meg, hogy a rokonság idegenség is, s hogy a mesterségesen szétszabdaltságnak része az elidegenedés is [kiemelés a szerzőtől]” (87). Az útleírások során az utazó mozgékony öndefinícióra válik képessé, miközben írásban közvetíti a benyomásait. Takáts József cikkében olvashatjuk, hogy „az útleírásokhoz olyan műfaji paktum szokott társulni, amely realista olvasást ír elő, mégis, narratológiai szempontból olyan visszatekintő én-elbeszélésforma ez, amely leginkább az önéletrajzra hasonlít, s az elbeszélés tárgya mellett figyelmünket erősen ráirányítja az elbeszélőre is; sőt néha az útleírás igazi tárgya maga az elbeszélő”¹². A tanulmánykötetben felhasznált útleírások műfajilag az úti levelekkel, az önéletírással és a naplóval hozhatók összefüggésbe.¹³

Az utazási irodalom részét képezik mindazok a valóságos vagy elképzelt utazást tartalmazó művek, amelyek az utazás ténye, részletezése mellett rendelkeznek azokon túlmutató többletjelentéssel. Szirák könyvében a magyar utazási irodalom azon részével

¹⁰ James CLIFFORD, *Az etnográfiai allegóriáiról*, Bp., Kijarat, 1999, 152.

¹¹ Móricz Zsigmond Szlovéniában és Romániában tett utazásainak feljegyzéseit tartalmazza: MÓRICZ Zsigmond, *Julianus barát útirajza* = Uő, *Erkölcsei sarkantyú: Tanulmányok II*, szerk. NAGY Péter, Bp., Szépirodalmi, 1982.

¹² TAKÁTS József, *Utazás egy utazás körül: Jókai turistaúton = Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. PUSZTAI Bertalan, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 360.

¹³ Kivételként említendő a kötet utolsó tanulmánya, ami egy önéletrajzi ihletésű regény elemzését is tartalmazza: *Az idegen tekintete Márai Sándor útirajzaiban és a San Gennaro vérében* (111–125).

foglalkozik, amelyek valós, megtett utazásokon alapulnak. Természetesen az utazási irodalom alkotásainak teljességre törekvő jellemzésekor felmerül az a kérdés is, hogy mennyire tekinthető egy valóságban is megtett utazás lejegyzése fikciótól mentesnek? A szerző is utal arra a feltevésre, amely „az utazás és írás-olvasás között majdhogynem analógiát feltételez, amennyiben az utazó mindig korábbi utazók nyomait olvassa és hasonlítja át” (10). Annyi bizonyos, hogy az utazók ismerték korábbi utazók írásait, elég, ha a 19. században már széles körben elterjedt népszerű útikönyvek olvasottságára gondolunk.¹⁴ Viszont, amint a szerző is jelezte, a „hangsúlyozottan a fikció terében megéledő utazás irodalom már egy másik könyv témája” (125) lenne, ahogyan ezeknek a kapcsolódási pontoknak a részletező behatárolása is.

Szirák nem kisebb feladatra vállalkozik hiánypótló művében, mint jellemzését adni az utazási irodalom egyik szegmensének. Ehhez hozzátartozik az irodalmi útirajzok kialakulása, háttere és máig ható jelentős alkotásainak az elemzése. A szerző kutatási területe a 20. századi magyar irodalom, így részletező vizsgálatát is az ebben a korban lejegyzett útleírások alkotják. Az utazás az irodalmak leggyakoribb, korszakokon átívelő és sokat tárgyalt motívumai közé tartozik, ugyanakkor még behatárolásra váró „műfajnak” tekinthető. A hagyományos irodalomtudományi szempontokat kultúratudományos és mediológiai aspektusokkal gazdagító kutatások fellendülése óta – különösen az utóbbi évtizedben – figyelhető meg az érdeklődés újabb élénkülése. Szirák évekkal ezelőtt kezdett el irodalmi útirajzokkal foglalkozni, az elmúlt években több tanulmányt is publikált ebben a témakörben.¹⁵ Írásait most kiegészítve és kötetbe rendezve adja közre, és ez a kötet a magyar irodalom eddig még feltérképezetlen területét vizsgálja színvonalasan.

Ujvári Nóra

¹⁴ Párhuzam vonható az utazás és a könyvkultúra között, hiszen az útikönyvek népszerűségüket a 19. században alapozták meg. Abban a korban, amikor az utazás már nemcsak a felsőbb osztály kiváltsága volt, hanem anyagilag elérhetővé vált mindenki számára, és amikor fillérékért lehetett szórakoztató olvasmányokat kapni – kölcsönözni és venni – a pályaudvarokon. Ezekkel kellemesen el lehetett tölteni a lerövidült utazási időt, ugyanakkor ezek éppen e miatt hatással voltak az útleírások tárgyára is.

¹⁵ Az elmúlt évek során megjelent cikkei: *Cikkelyek a vándorlásról* (2008), *Elmozgó határok* (2009), *Az utazás melankóliája* (2010), *Az utazás eseményszerűsége* (2011), *Hívni a csodát* (2011), *Utazás és tanúságtétel* (2012), *Irodalmi utazások* (2012), *Az eredendő otthonosság esélye* (2013), *A visszatérő utazó* (2013). Ezen írásait kötetbe rendezve adja közre mostani könyvében.

Kegyelmet a klasszikusoknak,
szerk. Szávai Dorottya, Szávai János

Budapest, Kalligram, 2015, 198. l.

Gyergyai Albert neve az irodalomtörténet bizonyos területein – legalábbis az esszé műfaja és a francia–magyar irodalmi kölcsönhatások kapcsán – mindmáig nehezen megkerülhető. Művei – ahogyan arra az alább tárgyalandó tanulmánykötetben Szávai Dorottya is utal – a magyar esszé klasszikusainak számítanak, és így e műfaj számtalan válfajának lényeges viszonyítási pontjai is. Ennek ellenére a Gyergyai-életmű esztétikai és elméleti sokszínűsége, problémafelvetéseinek irodalomtörténeti tétje ez idáig csak elvétve artikulálódott, olyan sokpólusú és komoly gesztusértékkel bíró áttekintés pedig, amelyet a *Kegyelmet a klasszikusoknak* című tanulmánykötet kínál, egyáltalán nem állt rendelkezésünkre.

Ez a gyűjtemény, amely elsősorban a 2014 januárjában megrendezett Gyergyai Albert-emlékkonferencia előadásait tartalmazza, szembetűnő esetlegességei mellett is kiemeli azokat a vonásokat, amelyek Gyergyai szövegeinek emberarcúságát és korszerűségét bizonyítják. Ez pedig olyan gesztus, amely jó alapot szolgáltat az életmű teljesebb elméleti és történeti feldolgozásához, egy olyan áttekintés elvégzéséhez, amely egyelőre nem elháríthatatlan igénye, de mégis igen kellemetlen hiányossága a magyar irodalomtörténet-írásnak.

A *Kegyelmet a klasszikusoknak* a 2014-es konferencia koncepcióját követve az életmű három fontos területébe enged bepillantást: az esszéíró tevékenységébe, az életrajzi személy és az alkotó személyiség kölcsönhatásának az alakulásába és Gyergyai francia–magyar vonatkozású kultúráközvetítő tevékenységébe, ami ez esetben – üdvözlendő módon – nem a terjedelmes fordítói életmű feldolgozását jelzi, hanem annak visszatükröződését Gyergyai saját szövegeiben és gondolkodásmódjának az alakulásában. E logikusnak tűnő tematikus felosztás azonban a kötet szerkezetében nem tükröződik látványosan, ami részben talán annak tudható be, hogy a közölt szövegek a téma jellegeből adódóan szinte kivétel nélkül túlterjednek a konferencia blokkjainak tematikus megkötésein, a bizonyos esetekben rendkívül személyes, inkább memoárszerű írásokat pedig – például Szabics Imre visszaemlékezését – így lehetett ésszerűen elhelyezni az elméletibb hangoltságú tanulmányok között.

Ez a feltűnő műfaji és hangvételi sokszínűség abból következik, hogy a 2014-es konferencia elsődleges célja a Gyergyai Albert emléke előtti tisztelgés volt, így a szorosabb értelemben vett szakszövegek mellett olyan előadások is elhangzottak, amelyek inkább a tanítványok, a pályatársak tiszteletét és – talán nem túlzás e szó – szeretetét

fejlesztették ki. Az esemény kötetlen jellegét leghívebben Bikácsy Gergely ide vonatkozó megjegyzése jelzi (112):

Legendás tanáromat nyár közepén, fénylő-forró nagy kánikulában temették, több évtizede. 2014 [!] január végén, korán sötétedő és hideg napon rendezte a budapesti Francia Intézet az emlékkonferenciát Gyergyai Albert emlékére. Semmi kerek évforduló, semmi kényszerű hivatalosság: az akadémiai közgyűlések feszélyezően rideg, vagy fontoskodó hangulata hamar eloszlott, ha egyáltalán érződött ilyesmi.

A folytatásban pedig – közelítve szövegének fő üzenetéhez – Bikácsy a konferencia szomorú apropóját is tisztázza: „Legendás? Ennek tartós voltában lehet kételkedni. Az egyetemi tanár, Flaubert- és Proust-fordító emléke ma kevéssé, vagy talán alig él” (112).

A kötet szerkesztői, Szávai János és Szávai Dorottya által szervezett konferenciának tehát a pusztán tisztelgésen túl más fontos vetületei is lehettek: majdani Gyergyai-kutatások megalapozása, az életmű sarokpontjainak hozzávetőleges kijelölése és így Gyergyai Albert újbóli beemelése az irodalmi köztudatba. Tekintve, hogy valóban jelentős – s ami igazán érdekessé teszi –, érdemeit több területen is bizonyító szerzőről van szó, ez az ambíció egyáltalán nem elvetélt ötlet.

Gyergyai ugyanis a kötet tanúsága szerint is olyan alkotó volt, akinek művei az irodalom és az irodalomtörténet mai mércéivel mérve, olvasói tájékozódásunk aktuális pontján is figyelemre méltóak, elsősorban összetéveszthetetlen stílusának, széles látókörének és finoman, de egyértelműen megfogalmazott irodalmi elveinek köszönhetően. Ezt a *Kegyelmet a klasszikusoknak* tanulmányai, esszéi szinte kivétel nélkül megerősítik, Szávai Dorottya *Esszé az esszéről – Vallomáskíséret Gyergyai Albertről* című elemzése azonban a többenél is nyíltabban, akkurátusabban szól erről. Szövegében elsősorban Gyergyai esszéiről munkásságáról és elméleti irányultságáról igyekszik számot adni, és teszi mindezt úgy, hogy nem erőlteti rá Gyergyaira a tőle teljesen idegen irányzatosságot, viszont egy-egy meglátását eredményesen köti össze későbbi, a mai irodalomelmélet szempontjából fontosnak tűnő problémacsoportokkal.

Szávai Dorottya ilyen, előreutaló meglátásnak tartja Gyergyainál a ma posztkolonizálisként, illetve posztmodernként ismert jelenségek világirodalmi helyének a felmutatását, a napjainkban kultúraközi hermeneutikának nevezett értelmezői attitűd alkalmazását és a szerzőségproblémának, az alkotó és a magánember szétválaszthatóságának Racine-nal kapcsolatos felvetését. Ez utóbbi egyébként arra is alkalmat adott a szerzőnek, hogy rámutasson a Gyergyai-esszék korszerűségének ellentmondásos jellegére: „S e ponton szembeötlő Gyergyai *anti-pozitivist* pozíciója: ha esszéinek nyelvezete nem feltétlenül tükrözi is ezt, az általuk felvetett kérdések több szempontból is igen korszerű, *poétikai* beállítottságú irodalomszemléletre vallanak, s nem egyszer a modern irodalomelmélet alapkérdéseit idézik” (26).

Ezek az észrevételek tehát elsősorban a Gyergyai-szövegek szélesebb elméleti kontextusának vizsgálata során lehetnek hasznosak, Szávai Dorottya azonban felhívja a figyelmet Gyergyai Albert munkásságának egy nem kevésbé fontos aspektusára is:

arra, hogy tévedéseit és véleményének változását hajlandó volt felvállalni (24), ami megerősíti a konferenciakötet által is sugallt alázatos irodalmár képének a relevanciáját.

A *Kegyelmet a klasszikusoknak* nyitó szövegében Szegedy-Maszák Mihály szintén jelzi ezt a rugalmasságot, az ő példája Gyergyai Albert formálódó Flaubert-képét világítja meg, amelyen belül 1958-ban még a *Madame Bovary*, négy évvel később viszont a *L'éducation sentimentale* élvezett elsőbbséget (12–13). Ugyancsak itt vetődik fel a konferenciaköteten belül a legmarkánsabban Gyergyai önpozicionálásnak a kérdése. Míg a többi értekező e tekintetben inkább külső nézőpontokat érvényesít, emlékekre, korábbi Gyergyai-jellemzésekre építkeznek, addig Szegedy-Maszák egy neki címzett kézírásos levélből olyan mondatokat idéz, amelyek Gyergyai irodalmi önmeghatározását és esszé-képét illetően alapvető jelentőségűek: „az esszé nálam egy jobb híján való műfaj: mivel nem vagyok költő, se elbeszélő, esszé formában mondom el, amit mondani akarok, vagy mondani érdemesnek tartok, holott versben vagy zenében megfelelőbb volna. De hát vannak természetek, amelyek csak álarccal tudnak megnyilatkozni” (9).

Nemkülönben érdekes vonása Szegedy-Maszák írásának az, hogy személyes érintettsége folytán, mintegy megkövetve Gyergyait, beszámol arról a polémiáról, amely *Az el nem ért bizonyosság* című kötet kapcsán a jó nevű esszéista és Németh G. Béla között kibontakozott (9).

Szávai János, aki két figyelemre méltó tanulmánnyal is szerepel a konferenciakötetben, egy ponton megjegyzi, hogy „Gyergyai tud, és olykor akar is polemikusan, indulatosan szólni” (124), ahogyan az *Az el nem ért bizonyosság* vagy a kötet tanulmányában többször említett és a cím által is megidézett *Kegyelmet a klasszikusoknak* című cikk esetében történt. Szávai ugyanitt Gyergyainak a *Katolikus költészet* vitában betöltött szerepére is felhívja a figyelmet, ami azért különösen érdekes eset, mert e vitában Gyergyai nemcsak Illyés Gyulával, de mesterével, Babits Mihállal is szembekeverült (124–129), csakúgy, mint a Földes Györgyi tanulmányában említett, Babits irodalomtörténetéről szóló kritika kapcsán (56–59).

Ennek egyrészt azért van jelentősége, mert a nézetkülönbségek, az alkotói viták felelevenítése árnyaltabbá teheti a mai olvasók Gyergyairól alkotott képét, másfelől pedig támpontot jelentenek Proust fordítójának pozicionálásához, a korabeli irodalmi közegen belüli helyének a kijelöléséhez. Ebből a szempontból jelentős például Szávai János fentebb már idézett, *A nyugatos és az Eötvös Collegista* című tanulmánya, amely Gyergyai kettős – vagy többes – szellemi kötődését mutatja be, illetőleg az életműnek ehhez a kivételesen lényeges aspektusához kapcsolódik Kenyeres Zoltán írása is.

Kenyeres témaválasztása valóban olyan területet érint, amely Gyergyai esszéisztikája szempontjából nagyon nagy súllyal bír, és maga a megközelítésmód, illetve a Gyergyai háttéréül szolgáló *Nyugat* belső viszonyainak felvázolása is tanulságos és eredményes vállalkozás, a konkrét elemzések azonban több félreértést is tartalmaznak. Ezeket egy majdani, teljesebb Gyergyai-recepció érdekében mindenképpen tisztázni

kell, még akkor is, ha Kenyeres egyik-másik félresiklott megjegyzése nem feltétlenül fajsúlyos. Az egyik ilyen félrevezető kijelentés az, hogy Gyergyai Albert a *Nyugat* hasábjain az 1921. január 16-i számban mutatkozott be egy bécsi kislány naplójának ismertetésével (65). Ez azonban nem így történt, Gyergyai első nyugatos publikációja ugyanis a Nobel-díjas Carl Spittelerről szóló esszéje volt, amely az 1920. évi 9–10. számban jelent meg, és ha hihetünk Szijártó István hivatkozás nélküli közlésének, akkor Gyergyai – azaz Szegő Albert –, aki személyesen is találkozott Spittelerral, e szöveg megjelenésekor vette fel művésznévét az Árgirus királyfiról szóló széphistória szerzője, Gergei Albert nyomán. [Arról már lehetne vitatkozni, hogy vajon Szijártónak volt-e igaza, aki szerint Fóthy János ajánlotta Babits figyelmébe az ifjú Szegő Albertet (21), vagy Sipos Lajosnak, aki hiánypótló tanulmányában Gyergyai önéletírására hivatkozva állítja, hogy „talán Madzsar Alíz” volt az összekötő (97).]

A második botlás a Király Györgyről szóló esszé címéhez kötődik, és csupán azért érdemel említést, mert Kenyeres ezt az észrevételét az értelmezést befolyásoló jelentőséggel ruházza fel. Azt állítja ugyanis, hogy az említett szöveg „*A Filológus*” címmel, nagy F-fel jelent meg, ami egyértelmű utalás Király György személyére (68). A *Nyugat* 1922. évi 10. számát fellapozva azonban e szövegnél nem találkozunk címbéli nagy F-fel: maga a cím csupa nagybetűvel áll az esszé élén, a további oldalak fejlécében pedig a kisbetűs „*A filológus*” alak szerepel.¹

A harmadik és legfontosabb félreértés pedig Gyergyai 1922-ben írt Thomas Mann-esszéjét érinti, azt a fiktív levelet, amelynek címzettjét Kenyeres a *Bűn és bűnhődés* Lizavétájával azonosítja Thomas Mann *Tonio Krögerének* Lizavétája helyett.²

E megbicsaklások persze nem teszik teljesen okafogyottá Kenyeres Zoltán tanulmányát, és a kötet egészének eredményeit sem árnyékolják be. Ezek ugyanis olyan eredmények, amelyek így, összegyűjtve sikeresen hívják fel a figyelmet Gyergyai Albert életművére csakúgy, mint tanáregyéniségének a magyar kultúrára tett hatására vagy hányattatott életének Horváth László által közölt, kivételesen érdekes dokumentumaira. A *Kegeyelmet a klasszikusoknak* szövegei tehát szempontjaik, megközelítésmódjaik sokfélesége okán külön-külön is értékes közlemények, kötetbe szerveződve pedig egy érdemes esszéista és műfordító méltó emlékéllítói.

Tóth Anikó

¹ GYERGYAI Albert, *A filológus*, *Nyugat*, (15)1922, I, 648–650. – Formailag a *Nyugat* címközlésével egyezik meg *A Nyugat árnyékában* című gyűjteményes kötetben szereplő cím is. Lásd GYERGYAI Albert, *A Nyugat árnyékában*, Bp., Szépirodalmi, 1968.

² Kenyeres Zoltán szavaiból kiderül, hogy ezen a ponton ő maga is érzékelt valamiféle zavart és megokolatlanságot: „Nem adatoló mondatokkal előrehaladó tanulmány ez sem, akárcsak *A Filológus*, hanem esszé, mégpedig szépirodalmi esszé, fiktív levél, amely egy híres irodalmi személyhez címezve készül: Lizavéta Ivanovna a címzettje. A rég halott Lizavéta, akit Raszkolnyikov már mindjárt a regény elején megöl. Nem derül ki, miért éppen őt szólítja meg a monológ. Gyergyai el sem árulja a hölgy kilétét, bízik olvasójának tájékozottságában. Aztán az egymás után sorjázó irodalmi utalásokat sem oldja fel, bajba is kerülünk, amikor a világirodalom regényeinek kisgyerekeiről és kutyáiról esik szó.” (68–69)